

ՂԱՐՄԼՅԱՆ ԱՆՆԱ ՌՈՒԲԵՆԻ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ

Հեղինակային հրատարակություն
2022

КАРСЛЯН АННА РУБЕНОВНА

**ЮРИДИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ
СОВРЕМЕННОГО АРМЯНСКОГО
ЯЗЫКА**

ANNA RUBEN GHARSLYAN

MODERN ARMENIAN LEGAL TERMS

Yerevan – 2022 – Ереван

ՀՏԴ 34:811.19

ԳՄԴ 67+81.51

Ղ 477

*Երաշխավորել է հրատարակության Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարանի գիտական խորհուրդը*

Գրախոսներ՝ Բ. Գ. Թ. Լ. Ա. Ղամոյան

Բ. Գ. Թ., դոցենտ Մ. Ա. Սարգսյան

Բ. Գ. Թ., դոցենտ Զ. Ա. Երվանդյան

Իրավախորհրդատու՝ Ռ. Լ. Ղարսյան

Խմբագիր՝ Լ. Ռ. Հակոբյան

Ղարսյան Աննա Ռուբենի

Ղ 477 *Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինները:*

Մենագրություն / Ա. Ռ. Ղարսյան. - Եր.:

Հեղ. հրատ., 2022. - 176 էջ:

Մենագրությունը գրված է գիտահանրամատչելի ոճով, այն առաջին փորձն է Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս օրենսդրության և առհասարակ իրավաբանական ցանկացած պաշտոնական փաստաթղթի բառապաշարի արժևորման և գիտական շրջանառության մեջ դնելու բնագավառում: Գիրքը կարող է օգտակար լինել նոր իրավատերմինաբանական վերլուծական աշխատություններ, գիտական հոդվածներ գրելիս, ինչպես նաև մասնագիտական բառարաններ կազմելիս: Գրքի առանձին բաժիններ՝ առանձնացված հատուկ նպատակադրվածությամբ, կարող են ընդգրկվել մասնագիտական ֆակուլտետներում կարդացվող դասախոսություններում:

ՀՏԴ 34:811.19

ԳՄԴ 67+81.51

ISBN 978-9939-0-3906-0

© Ղարսյան Ա. Ռ., 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	6
ԳԼՈՒԽ 1. ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ. 10	
1.1. Իրավաբանական բնիկ հայերեն տերմիններ.....	10
1.2. Իրավաբանական փոխառյալ տերմիններ	13
 ԳԼՈՒԽ 2. ԻՄԱՍՏԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	31
2.1. Իմաստաբանական դրսևորումներ	31
2.2. Իմաստափոխություն	60
 ԳԼՈՒԽ 3.ՇԵՐՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	75
3.1. ՇԵՐՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	75
3.1.1. Ընդհանուր հայերենյան բառաշերտ.....	75
3.1.2. Հին հայերենյան կամ գրաբարյան բառաշերտ.....	78
3.1.3. Միջին հայերենյան բառաշերտ.....	81

3.1.4. Աշխարհաբարյան բառաշերտ	84
3.2. ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	107
3.2.1. Համադրական տերմիններ	109
3.2.2. Վերլուծական տերմիններ.....	117
3.2.3. Թույլատրելի գործածություն ունեցող հապավումներ և համառոտագրություններ	126
3.2.4. Արևելահայերեն-արևմտահայերեն բառակազմական տարբերակներ.....	132
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	142
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	
(մենագրության մեջ գործածված իրավաբանական տերմինների բացատրություն)	150
РЕЗЮМЕ.....	169
SUMMARY.....	172

Հայ իրավունքը և նրա լեզուն պետք է լինեն հասարակությանը մոտ, քանի որ դրանք դրսևորվում են հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում:

ՆԱԽԱԲԱՆ

Իրավագիտությունը, լինելով ժամանակի լրջագույն և պահանջարկ ունեցող գիտակարգերից մեկը, քաղաքակիրթ հասարակության համար իրավական ցանկացած նորմի խախտման դեպքում արդարության վերականգնման առաջին և անփոխարինելի հիմնասյունն է: Հայ իրավունքի արմատները գալիս են դեռևս վաղ ժամանակներից: Դրանք ի սկզբանե արտահայտվել են ազգային սովորույթներում, թագավորական հրամաններում և հոգևոր կանոններում: Տարիների ընթացքում ձևավորվում է հայ իրավական լեզվի բավականին հարուստ բառապաշար, որի բառամիջուկը կազմող տերմինները՝ իբրև մասնագիտական բառեր, առաջին անգամ գործածվում են հայ իրավաբանական գրականության օրենքների առաջին ամբողջական ժողովածուում՝ Մխիթար Գոշի «Գիրք դատաստանի»-ում¹: Տարբեր դարաշրջաններում իրավական մտքի տարաբնույթ զարգացմամբ, հետևաբար մասնագիտական նոր աղբյուրների լույսընծայմամբ հայ իրավաբանական բառապաշարը, ունենալով հնդեվրոպական նախալեզվից, ոսկեդարյան և միջնադարյան իրավագիտական աղբյուրներից ժառանգած տերմինների հարուստ պաշար, նոր ժամանակներում լեզվական ներքին և արտաքին միջոցներով համալրվեց մասնագիտական բառերի նոր որակներով:

¹ Տե՛ս Գոշ Մ., *Գիրք դատաստանի*, Եր., 1975:

Մենագրության փաստական նյութը արդի հայերենի իրավաբանական տերմիններն են՝ ստուգաբանական, իմաստագործառական, շերտաբանական և բառակազմական քննությամբ: Շերտաբանական քննություն կատարելիս անդրադարձել ենք նաև ժամանակակից լեզվատարրերով անվանվող երևույթների հին անվանումներին՝ նպատակ ունենալով ի ցույց դնելու դրանց իմաստային և անվանական առանձնահատկությունները:

Մասնագիտական մի շարք տերմիններ՝ իմաստային դրսևորումներով, լիարժեք ուսումնասիրման առարկա չէին կարող լինել առանց Մ. Գոշի, Ս. Գունդստաբլի և Հ. Շահամիրյանի աշխատությունները² քննելու: Իրավագիտական այս կարևոր աղբյուրների ուսումնասիրությունը նպաստել է բացահայտելու իրավական մտքի ձևավորման ճանապարհը հարթած, սերնդեսերունդ փոխանցված մի շարք երևույթների առաջացման և գործադրման հիմքերը՝ ապահովելով սույն աշխատանքի գիտական ճշգրտությունն ու որակի բարձրացումը:

Արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարը անընդմեջ փոփոխվող շարժական համակարգ է, սակայն ոչ լիարժեք հասկանալի հասարակության մեծամասնության համար: Սա պայմանավորված է ոչ միայն իրավական խոսքի բարդ բնույթով, այլև իրավական տերմինահամակարգում ստեղծված հետևյալ հանգույցներով.

1) Տերմինային անվանումները տարաբնույթ են՝ հագեցած փոխառություններով, որոնց զգալի մասի երկարաշունչ, անհասկանալի լինելը հասարակության համար դժվարացնում է իրավանորմերի հեշտ ընկալումը: Փոխառյալ բառերը հայացնելիս երբեմն հարցին լուծում տալու փոխարեն կատարվում է հակառակը, քանի որ արդյունքում կազմվում են

² Տե՛ս **Սպարապետ Ա.**, *Դատաստանագիրք*, Եր., 1958; **Շահամիրեանց Յ.**, *Որոգայթ փառաց*, Թ., 1913:

ոչ պակաս երկարաշունչ ու անհասկանալի բառեր, որոնց մեծ մասը այդպես էլ կիրառական ակտիվություն չի դրսևորում:

2) Իրավաբանական տերմինների նշանակությունը բացատրելիս հաճախ են հանդիպում ծավալուն ու բարդ բացատրություններ, որոնք մասնագիտական գրականության և բառարանների թերի կողմերից են:

3) Իրավական լեզվում առկա տերմինային բացարձակ հոմանիշությունն ու բազմիմաստությունը թեև լեզվական անխուսափելի երևույթներ են, այնուամենայնիվ կարող են բացասաբար ազդել իրավական մտքի ընկալման վրա: Նույնը վերաբերում է նաև այն տերմիններին, որոնք նման են կազմությամբ կամ ունեն իմաստային նուրբ կապվածություն:

Թվարկվածները իրավատերմինահամակարգի լուրջ թերություններ են, որոնք հասարակ քաղաքացուն վանում են իրավաբանական գրականություն կարդալուց: Ուստի խնդիրը լուծելու նպատակաուղղված քայլեր կարող են լինել՝

- կրթական մակարդակում իրավագիտության բոլոր ճյուղերի, դրանց հետ կապված տերմինների վերաբերյալ տարրական իմացության հաղորդումը տեսականի և գործնականի համադրմամբ (օրինակ՝ նյութի հաղորդումը դասագրքերի և դատական բաց նիստերին ներկա գտնվելու միջոցով),

- օրենքների հնարավորինս պարզ և մատչելի շարադրանքը,

- լեզվաբանների և իրավագետների համատեղ գործունեությամբ իրավատերմինաբանական վերլուծական աշխատությունների, գիտական հոդվածների հրատարակումը, բառարանների ստեղծումը,

- բանախոսությունների կազմակերպումը,

- հեռուստառադիոհաղորդումների թողարկումը:

Նշված գործողությունները ծավալելու առաջնահերթ նախաապայման պետք է լինի հասարակությանը նյութի մատչելի մատուցումը:

Սույն մենագրությունը՝ հնարավորինս խմբավորված վերլուծական քննությամբ, կարող է նպաստել իրավական ակտերի լեզվում նշված թերությունների փոքր-ինչ նվազեցմանը, իրավաբանական գրականության նկատմամբ հասարակության հետաքրքրության աճի բարձրացմանը սեփական իրավունքները ճանաչելու և անհրաժեշտության դեպքում դրանք պաշտպանելու նպատակով:

Լեզվական քննության ենք ենթարկել 1100-ից ավելի իրավաբանական տերմին, որոնք ներկայացնում են իրավական դաշտի տարբեր ոլորտներ՝ սահմանադրական, դատաբանական, քաղաքացիական, քրեական, քրեաիրավական, քաղաքացիական-դատավարական, քրեական-դատավարական, դատաքննական-հոգեբուժական, հասարակական հարաբերություններն իրենց ենթաօլորտների մեջ՝ ամուսնաընտանեկան, հոդային, գույքային, աշխատանքային, վարչական, միջազգային և այլն: Սրանք տերմինաբանության տեսանկյունից կոչվում են իրավաբանական տերմինահամակարգի մանրահամակարգեր:

Աշխատանքի հիմքում ընկած է հայագետ-իրավաբան համատեղ և փոխկապակցված համագործակցությունը:

Մենագրության վերջում ներկայացված է **հավելված**, որտեղ տրվում են գրքում գործածված դժվարըմբռնելի տերմինների նշանակությունները:

ԳԼՈՒԽ 1.

ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ հասարակության մեջ իրավական մտքի ձևավորման առաջին արտահայտությունները դեռևս հարյուրավոր տարիներ առաջ ստեղծված ազգային սովորույթներն ու եկեղեցական կանոններն են:

Հայ իրավաբանական բառապաշարը, կապված հայ իրավական մտքի վաղեմության հետ, ունի հնագույն պատմություն: Թեև 5-րդ դարում և դրանից վաղ՝ նախագրային շրջանում, **իրավական լեզվի բառապաշար** կամ **իրավաբանական տերմին** հասկացությունները ընդհանրապես գոյություն չեն ունեցել, այնուամենայնիվ հայերենի բառապաշարում եղել են բառեր, որոնք գործածվել են օրենքի ուժ ունեցող կանոններում, դատաստանագրքերում, պայմանագրերում և իրավական այլ աղբյուրներում և այսօր էլ շարունակում են կիրառվել ՀՀ օրենսդրությունում՝ ընկալվելով որպես մասնագիտական՝ իրավաբանական տերմիններ:

Կատարելով արդի հայերենի իրավաբանական տերմինների ծագումնաբանական քննություն՝ դրանք բաժանում ենք երկու խմբի՝ **իրավաբանական բնիկ հայերեն տերմիններ** և **իրավաբանական փոխառյալ տերմիններ**:

1.1. Իրավաբանական բնիկ հայերեն տերմիններ

Իրավաբանական բնիկ հայերեն տերմինները «հնդեվրոպական ծագում ունեցող բառարմատները կամ արմատական բառերն են, որոնք գրաբարից, միջին հայերենից և հայ բարբառներից փոխանցվել են ժամանակակից

հայերենին, ինչպես նաև վերոհիշյալ արմատներով կամ արմատական բառերով լեզվի զարգացման հին և նոր շրջաններում կազմված բաղադրությունները»³: Հայերենին անցած հնդեվրոպական ծագում ունեցող 909 արմատներից և բառերից առանձնացրել ենք 14-ը⁴ հետևյալ խմբավորվածությամբ՝

ա) անկախ արմատական բառեր, որոնք այսօր իրավական ոլորտում գործուն տերմինային արժեքներ են, ինչպես՝ **ասեան (sed), գին (wesno), գործ (worg), նիստ (nizdo), փորձ (phor- ձևից՝ ձ աճականով)**⁵:

Իբրև հնդեվրոպական ծագում ունեցող «արմատական ձև» Գևորգ Զահուկյանը տարբերակում է նաև **բողոք (bhol)** բառը⁶, որը ևս ներկայիս իրավական ոլորտի տերմինային արժեք է: Հավելենք, որ լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանը ստույգ տեղեկություն չի տալիս այս բառի ծագման վերաբերյալ:

Բողոք, գին, գործ, փորձ բառերը, պահպանելով իրենց արտահայտած հիմնական իմաստը, բովանդակային դաշտի նեղացմամբ այսօր ՀՀ օրենսդրության լեզվում կիրառվում են որպես մասնագիտական բառեր: Այսպես՝ որպես բնիկ հայերեն բառ՝ **գործ** նշանակում է «գործ, աշխատանք, պաշտոն, բանուածք, վարք», նեղացնելով բովանդակային դաշտը՝ իրավական խոսքում այն կիրառվում է հետև-

³ Սուքիասյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 183:

⁴ Տե՛ս Աճառյան Հր., *Հայոց լեզվի պատմություն*, մաս I, Եր., 1940, էջ 34-80:

⁵ Այս թվին չի պատկանում ոսկեդարյան և միջնադարյան հայ իրավական աղբյուրներում հիշատակվող **երդումն** բառը, քանի որ այսօրվա իրավական ոլորտում չունի տերմինային արժեք:

⁶ Գևորգ Զահուկյանը, **բողոք** բառից բացի, իր աշխատությունում ընդգրկում է մի քանի տասնյակ արմատական ձևեր, որոնք, ինչպես ինքն է ասում, չեն արտացոլված Յ. Պոկոռնու և Հ. Աճառյանի բառարաններում: Հեղինակը դրանք ներկայացնում է բառային զուգաբանությունների աղյուսակում + նշանով (տե՛ս **Զահուկյան Գ.**, *Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային շրջան*, Եր., 1987, էջ 109-156):

յալ նշանակությամբ՝ «Դատական կամ վարչական քննություն որևէ խնդրի՝ հարցի՝ վեճի ևն»⁷:

Աստյան բառը, իր ունեցած իրավաբանական նշանակություններին զուգահեռ, իմաստային ընդլայնման հետևանքով իրավական լեզվում գործածվում է նաև նոր նշանակությամբ: Իսկ **նիստ** բառը՝ իբրև իրավաբանական տերմին, այսօր արտահայտում է բոլորովին նոր հասկացություն⁸:

Հնդեվրոպական ծագում ունեցող նշված բառերից գրեթե բոլորը իրավաբանական նորանոր բաղադրյալ տերմինների բաղադրիչներ են, ինչպես՝ *ապրանքի գին, արտահանման գին, դատական գործ, քրեական գործ հարուցել, արտահերթ նիստ, դատական նիստի քարտուղար, փորձագետ, փորձաքննություն, բողոքարկել* և այլն:

բ) **կախյալ արմատական բառեր**, որոնք սոսկ ակտիվ գործառույթ են իրականացնում ներկայիս իրավաբանական տերմինաշինության գործընթացում. դրանք են՝ **այց (ais-sk'ha)** – *հայց (հ աճական), հայցվոր, ի (իք, ինչ, հի, իրաւ, իմն, զի, իր) (k'z)* – *իրավունք, իրավանորմ, իրավական կարգավիճակ, ինքնիրավչություն, լոյծ (leug')* – *լուծել, լուծարել, կալ (g²w-əl)* – *կալանավորել, կալանք, մեղ (mel)* – *մեղք, անմեղսունակություն, մեղադրանք, մեղադրյալ, ցոյց (skeu-sk)* – *ցուցմունք*:

Ուշագրավ օրինակ է հնդեվրոպական ծագման **գիւտ** արմատական բառը, որը, նույնարմատ **գտանք** բառին զուգահեռ գրաբարյան և միջինհայերենյան իրավական աղբյուրներում գործածվելով իբրև ինքնուրույն բառ՝ «1. Գտնուելը՝ կորած կամ փնտրած իրի» նշանակությամբ⁹, ներկայիս իրավական ակտերում այլևս չի կիրառվում որպես անկախ

⁷ **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացադրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 255:

⁸ **Աստյան, նիստ** բառերի նոր նշանակությունները տե՛ս սույն աշխատության 27-րդ և 103-րդ էջերում:

⁹ **Ղազարյան Ռ.**, *Գրաբարի բառարան*, հ. 1, Եր., 2000, էջ 329:

գործածությունն ունեցող բառային միավոր: Երկու զուգահեռ տարբերակներից ժամանակակից հայերենի իրավաբանական բառապաշարում միևնույն գործառնությունը կիրառվում է միայն **գտանք** տերմինը:

1.2. Իրավաբանական փոխառյալ տերմիններ¹⁰

Ծագումնաբանական տեսանկյունից արդի հայերենի իրավատերմինահամակարգը բավականին հարուստ է փոխառյալ տերմիններով, որոնց բազմաքանակության պատճառը իրավաբանության մուտքն էր օտար իրականությունից (հատկապես պահլավական (միջին պարսկական), ասորական, հունա-հռոմեական) հայ իրականություն:

Որպես իրավական լեզվի բառապաշարի հարստացման արտալեզվական գործոն՝ իրավաբանական փոխառյալ տերմինները կատարվում են երկու ճանապարհով՝ **անմիջական** և **միջնորդավորված**: Անմիջական ճանապարհով կատարվող փոխառությունները փոխառու լեզու են մուտք գործում տվյալ բառի սկզբնաղբյուր լեզվից, իսկ միջնորդավորված ճանապարհով կատարվող փոխառությունները՝ մեկ ուրիշ՝ «միջնորդ» լեզվից:

Ըստ իրենց անմիջական աղբյուրների՝ իրավաբանական փոխառյալ տերմինները, ինչպես բոլոր փոխառությունները, լինում են **ներքին** և **արտաքին**, իսկ ըստ ստեղծման ժամանակի՝ **հնագույն**, **հին**, **նոր**, **նորագույն**: Արտաքին փոխառությունները կատարվում են օտար լեզուներից, իսկ ներքին փոխառությունները՝ տվյալ լեզվի պատմական զարգացման տարբեր փուլերից: Այս տեսանկյունից լեզվաբան Էդուարդ Աղայանը գրական աշխարհաբարը դասում է աշխարհի բացա-

¹⁰ Հայերենում ցանկացած օտար բառ կազմությամբ պարզ է, թեև իր մայրենի լեզվում հնարավոր է՝ լինի ինչպես պարզ բառ, այնպես էլ բաղադրյալ կազմություն:

դիկ լեզուների թվին, քանի որ «մեր գրական աշխարհաբարի արդի երկու ճյուղերը՝ արևելահայերենը և արևմտահայերենը, ազատորեն կարող են ըստ անհրաժեշտության փոխառություններ կատարել և կատարել են միմյանցից, գրաբարից, միջին հայերենից, ժողովրդախոսակցական լեզվից ու բարբառներից»¹¹:

Հին և հնագույն իրավաբանական տերմինները ինչպես գրաբարից անմիջականորեն, այնպես էլ նրա միջնորդությամբ փոխառված բառեր են:

Իբրև ներքին փոխառություններ՝ գրաբարից անմիջականորեն փոխառված իրավաբանական տերմինները գրական հայերենում պահպանվել են գրաբարյան կազմությամբ, ինչպես՝ *իրավունք, բաժանմունք, հանցանք, գտանք, մեղք* (կազմված *-ունք, -անք, -ք* հոգնակիակերտ մասնիկներով), *իրավազանց, ձերբակալել* (եզակի գործիական հոլովի վերջավորություններով), *ծանուցել, հատուցել* (կազմված *ծանուցանել, հատուցանել*՝ *-ուցան-* (<ոյց+ան) պատճառական ածանցով) և այլ բառեր:

Գրաբարի միջնորդությամբ փոխառված տերմինները օտար լեզուներից հայերենին անցած բառերն են, որոնց մեջ քանակով գերազանցում են պարսկական փոխառությունները: Սրանք ինքնուրույն բառեր կամ արմատներ են, որոնք արտահայտում են իրավունքի քաղաքացիական, քրեական ճյուղերին, դատական համակարգին վերաբերող հասկացություններ, ինչպես՝ **գրավ** (**grav**), **տույժ** (**tōž-ēt**), **տուգ/անք/**, **վնաս** (**vinās**)¹², **պարտ/ք/** (**partu-**), **գանձ** (**ganj**), **երաշխ/իք/** (**raxš**),

¹¹ **Ջահուկյան Գ. և ուրիշներ**, *Հայոց լեզու*, մաս I, պրակ Ա, Եր., 1980, էջ 334:

¹² Միջնադարում **վնաս** բառին զուգահեռ՝ միևնույն նշանակությամբ գործածական էր պարսկական ծագում ունեցող **վզեան** (**վզեն**) բառը, որի հաճախակի կիրառությանը հանդիպում ենք Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագրքում», օրինակ՝ «Ու **վզենն** պարոնին կու լինի» (տե՛ս **Սպարապետ Ս.**, *Դատաստանագիրք*, Եր., 1958, էջ 168):

ժառանգ (žaradāng), **կտակ** (gitāk), **պաշտպան** (paštṗān), **ոստիկան** (ōstikān), **բանտ** (band), **վճիռ** (vičir), **վկա** (vikay), **դատ** (dāt), **դատավոր** (dātavar կամ dātuvar), **դատախազ** (dāt-xvāz), **օրենք/ք** (awdēn):

Ընդհանուր ծագմամբ արմատական տարբերակներ են **տոյժ** և **տոյգ** բառերը: Հրաչյա Աճառյանը գրում է. «բառիս (տոյժ) կրկնակն է տոյգ, որ առանձին չի գործածվում»¹³: Այս արմատական տարբերակներով կազմվել են **տուգանք**, **տուժանք**, **տուժող** իրավաբանական տերմինները:

Հավելենք նաև, որ գրաբարում և միջին հայերենում **տոյժ** արմատն ունեցել է ինքնուրույն գործածություն: Ինչպես՝

➤ «Եւ գինարբուացն կցորդութիւնն դարիցի հաւասարի, եւ նոցայն ընդ նմին լիցի **տոյժն**»¹⁴:

Ժառանգ, **կտակ** բառերի ծագումնաբանության վերաբերյալ Հրաչյա Աճառյանը ստույգ ոչինչ չի գրում՝ բացառությամբ այլ լեզվաբանների կամ հայտնի բառարաններում (օրինակ՝ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի») տեղ գտած կարծիքների¹⁵: Այս բառերի իրանական ծագման մասին է խոսում լեզվաբան Գևորգ Զահուկյանը¹⁶:

Լեզվաբանական որոշակի տարակարծություններ կան **դատավոր** բառի ծագման վերաբերյալ:

Հրաչյա Աճառյանի արմատական բառարանում բառը տրված է որպես իրանական աղբյուրներից հայերենին անցած փոխառություն՝ «դարաստանի կտրող», լայնաբար «իշխան, կառավարիչ»¹⁷ նշանակությամբ: Գևորգ Զահուկյանի հավաստմամբ՝ -var վերջածանցը հայերեն -ավոր ածանցի

¹³ Տե՛ս Աճառյան Հր., *Հայերեն արմատական բառարան*, հ. 4, Եր., 1979, էջ 420:

¹⁴ Գոշ Մ., *Գիրք դարաստանի*, Եր., 1975, էջ 47:

¹⁵ Տե՛ս Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 2, Եր., 1973, էջեր 228, 674:

¹⁶ Տե՛ս Զահուկյան Գ., *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Եր., 2010, էջեր 280, 432:

¹⁷ Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 1, Եր., 1971, էջ 630-631:

հետ բաղարկվել է և ստացել հայկական կազմության ձև¹⁸: Զահուկյանի կարծիքին հակամետ է նաև լեզվաբան Սերգեյ Գալստյանը, որը, **դատավոր, դատաստան** բառերը ենթարկելով բառակազմական վերլուծության, ընդունում է որպես ածանցավոր բառեր, ինչպես՝ *[դատ]ա/վոր, [դատ]ա/ստան*¹⁹:

Դատավոր բառի ածանցավոր կազմության մասին է նշում նաև Աշոտ Սուքիասյանը՝ չտալով որևէ պարզաբանում²⁰:

Այս տեսակետի պնդման համար թերևս անհրաժեշտ են լուրջ հիմքեր, որոնց առկայության դեպքում կարող ենք ժխտել **դատավոր** բառի փոխառություն լինելը:

Իրավաբանական փոխառյալ բառեր են հունարենի միջնորդությամբ լատիներենից փոխառված **նոտար (notarius)**՝ *քարտուղար, գրագիր*, և արաբական ծագում ունեցող **կապալ (qabāla)**՝ *կապալով առնելու գործողությունը, կապալագիր* նշանակությամբ բառերը: Ժամանակակից նորմատիվ իրավական ակտերում, իբրև գործուն տերմիններ՝ այս բառերը գործածական են իմաստափոխության հետևանքով ձեռք բերած բոլորովին նոր իմաստներով²¹:

Ասորերենից փոխառված **քուրա/քրա (kūrā)** արմատը, որ նշանակում է *«հալոց, բովք, մեքաղ հալեցնելու վառարան»*, Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ, իբրև բաղադրիչ՝ գործածական է արմատական հետևյալ կազմություններում՝ *«քրայական «մեքաղական», քրէական»*²²:

¹⁸ Տե՛ս Զահուկյան Գ., *Հայերեն սարուգաբանական բառարան*, Եր., 2010, էջ 187:

¹⁹ Տե՛ս Գալստյան Ս., *Դպրոցական բառակազմական բառարան*, Եր., 2014, էջ 43:

²⁰ Տե՛ս Սուքիասյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 280:

²¹ Տերմինների նոր իմաստները տե՛ս սույն աշխատության 68-րդ և 71-րդ էջերում:

²² Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 4, Եր., 1979, էջ 595:

Ըստ երևույթին, հեռավոր անցյալում քուրաներում աշխատելը ծանր և կյանքի համար վտանգավոր է եղել: Այդ վայրերում մետաղ են հալել, մետաղյա գործիքներ պատրաստել կամ կավամաններ թրծել: Ուստի, հայկական սովորությանին իրավունքի համաձայն, հանքեր հանելու և դրանք հալելու տաժանակիր աշխատանքով պատժում էին ծանր հանցագործություն կատարողներին, որոնց անվանում էին «քուրայականներ», այսինքն՝ քուրաներում աշխատողներ: Նման պատժամիջոցը լուրջ հիմք էր **քրեական** բառի ստեղծման պարագայում²³:

Ռուսերենի միջնորդությամբ անգլերենից փոխառված լատինական ծագմամբ **կրիմինալ** բառը **քրեական** տերմինի հետ ունի սոսկ իմաստային ընդհանրություն և այսօր արդի հայերենի բառապաշարում դիտվում է որպես օտարաբանություն:

Վերոնշյալ հին և հնագույն իրավաբանական փոխառությունները բնիկ հայերեն բառերի հետ այսօր կազմում են արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարի հիմնաշերտի զգալի մասը:

Վերջին տարիներին փոխառությունների աննախադեպ աճը պայմանավորված է երկրի անկախության, Հայաստանի Հանրապետության և այլ պետությունների միջև հասարակական-իրավական միջազգային նոր հարաբերությունների ձևավորմամբ, իրավական կառույցների համալրմամբ և իրավական բնույթի այլ գործառույթներով: Ի տարբերություն հնագույն փոխառությունների՝ նոր կամ նորագույն փոխառությունների մեծ մասն ունի՝

²³ Աշխարհի լեզուների մեծամասնությունում իրավունքի քրեական ճյուղի անվանումը առաջացել է **հանցագործություն** (օրինակ՝ անգլալեզու երկրներում՝ *criminal law*, անգլերեն՝ *crime* բառից) կամ **պատիժ** (Գերմանիայում՝ *Strafrecht*, գերմաներեն՝ *Strafe* բառից, Բուլղարիայում՝ *наказателно право*) բառերից:

1. լատինական ծագում՝ նախ ռուսերենի և ապա այլ լեզուների միջնորդավորմամբ: Արդի հայերենի իրավա-տերմինահամակարգում լատիներեն ծագում ունեցող տերմինների թվային գերակշռությունը պայմանավորված է հայ իրավունքի ձևավորման հիմքում ընկած հռոմեական իրավունքի ու նրա բառապաշարի առկայությամբ: Այսպես՝

աֆեկտ – [**< ռուս. аффект < լատ. affectus կիրք, հուզմունք**]: Խիստ ուժեղ, բուռն ընթացող հուզական կարճատև վիճակ, որի ընթացքում թուլանում կամ լիովին բացակայում է կամային վերահսկողությունը,

դելիկտ – [**< ռուս. деликт < լատ. delictum**]: 1. Իրավախախտում: 2. Քաղաքացիական իրավախախտում, որը առաջ է բերում հասցված վնասի հատուցման պարտավորվածություն,

դիսպոզիցիա – [**< ռուս. диспозиция < լատ. disposito բաշխում, բաժանում**]: Իրավաբանական նորմի մաս, որը պարունակում է որոշակի կարգադրություն, արգելք,

կասացիա – [**< ռուս. кассация < ֆր. Cassation, գերմ. Kassation < լատ. cassatio բեկանում, ոչնչացում**]: Վճռաբեկություն, վճռաբեկում, բեկանում,

կոնսենսուս – [**< ռուս. консенсус < լատ. consensus միակարծիքություն, համաձայնություն**]: Պառլամենտում, խորհրդակցություններում որոշումների ընդունումը առանց մասնակիցների քվեարկության, համընդհանուր համաձայնությամբ պայմանավորված, համաձայնություն²⁴,

նոտիֆիկացիա – [**< ռուս. нотификация < ֆր. notification < լատ. notificatio**]: Միջազգային իրավունքում՝ մի պետության կողմից մյուսին միջազգային այս կամ այն

²⁴ **Կոնսենսուս** բառը նույն նշանակությամբ նաև քաղաքական տերմին է:

հարցի վերաբերյալ սեփական մոտեցումների մասին ծանուցումը²⁵,

վինդիկացիա - [**< ռուս. виндикация < լատ. vindication պաշտպանում, պահանջում**]: Սեփականատիրոջ (հայցվորի) կողմի դատական կարգով իր ունեցվածքը հետ ստանալու պահանջը ցանկացած երրորդ անձից, ով առանց որևէ օրինական հիմքի տիրապետում է այդ ունեցվածքին,

տրանսֆերտ - [**< ռուս. трансферт < ֆր. transfert < լատ. transferre փոխադրել**]: Բնակիչների տեղափոխություններ պետությունների միջև՝ միջազգային պայմանագրերով, քաղաքացիության ավտոմատ փոփոխությամբ,

ցեսիա - [**< ռուս. цессия < լատ. cessio**]: Պահանջների զիջում և այլն:

Լատինական ծագման բառեր են նաև՝ *կոնտրահենս* (< *contrahens*), *կոնֆիրմացիա* (< *confirmatio*), *ռեզիդենս* (< *residens*), *ռեգիստր* (< *registrum*), *ռեեստր* (< *regestum*) և այլ տերմիններ²⁶:

2. հունական, ֆրանսիական, գերմանական, իտալական, շվեդական ծագում՝ կրկին ռուսերենի միջնորդավորմամբ, օրինակ՝

գլոսսա - [**< ռուս. глосса < հուն. glossa լեզու, խոսք**]: Օրենքի տողացի մեկնություն,

դեբիտոր – [**< ռուս. дебитор < ֆր. debtor**]: Պարտապան՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, որն ունի պարտք տվյալ հիմնարկությանը, գործարանին, կազմակերպությանը ևն,

²⁵ **Նոտիֆիկացիա** բառը տարբեր նշանակություններով նաև ֆինանսական և դիվանագիտական տերմին է:

²⁶ Սույն և առհասարակ չբացատրված տերմինների նշանակությունը տե՛ս **Հավելվածում**:

դելիմիտացիա - [**< ռուս. делимитация < ֆր. delimitation**]: Միջազգային իրավունքում՝ փոխադարձ համաձայնությամբ հարևան պետությունների սահմանագծի որոշումը և գրանցումը համապատասխան քարտեզի վրա,

հիպոթեք – [**< ռուս. ипотека < հուն. hypothekē**]: Անշարժ գույքի գրավը, ինչպես նաև հողամասի կառուցապատման իրավունքի գրավը,

սաբոտաժ – [**< ռուս. саботаж < ֆր. sabotage < saboter**]: Վնասարարություն: Այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը պետությունը թուլացնելու նպատակով ուղղված է արդյունաբերության, տրանսպորտի, գյուղատնտեսության, դրամական համակարգի, առևտրի կամ տնտեսության այլ ճյուղերի, ինչպես նաև կազմակերպությունների կամ պետական մարմինների գործունեության քայքայմանը, եթե այդ արարքը կատարվել է կազմակերպություններն օգտագործելու կամ դրանց բնականոն աշխատանքին խոչընդոտելու միջոցով (տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 304),

ֆրանչայզինգ - [**< ռուս. франчайзинг < անգլ. franchising < ֆր. franchise**]: Համալիր ձեռնարկատիրական գործունեության թույլտվության պայմանագրի անվանում²⁷:

Միջազգային տարաբնույթ փոխհարաբերությունների արդյունքում (օրինակ՝ պայմանագրերի, համաձայնագրերի ստորագրում) հայ իրավական լեզուն փոխառեց մեծ թվով անգլերեն տերմիններ, ինչպես՝

անդերրայթեր – [**< ռուս. андеррайтер < անգլ. underwriter**]: Իրավաբանական անձ, որն իրականացնում է արժեթղթերի տեղաբաշխման գործունեություն,

²⁷ Սույն և ներքոնշյալ իրավաբանական փոխառյալ տերմինների բացատրությունները տե՛ս **Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան**, Եր., 2011; **Ավետիսյան Ավ., Հայերենում գործածվող օտար բառերի բառարան**, Եր., 2014; <http://irtek.am/views/dictionary.aspx>:

նոու-հաու – [**< ռուս. ной-хау < անգլ. know-how բառացի՝ գիտեն (know) ինչպես (how) անել այդ**]: Զբաղահայտված տեղեկատվությունը՝ ներառյալ արտադրության գաղտնիքները (տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 1100),

ինսայդեր – [**< ռուս. < инсайдер < անգլ. insider**]: Անձ, որը թողարկողի կապիտալում իր մասնակցության, թողարկողի կառավարման որևէ մարմնում իր անդամության, պաշտոնի կամ այլ պարտականությունների կատարման կամ ծառայությունների մատուցման կապակցությամբ տիրապետում է ներքին տեղեկությունների (տե՛ս ՀՀ օրենքը արժեթղթերի շուկայի մասին, հդ. 161),

լոբբինգ – [**< ռուս. лоббинг < անգլ. lobbying**]: Օրենսդիր և պետական մարմինների վրա տարբեր ճնշումների գործադրումը՝ որևէ շահավետ որոշում ակնկալելու համար,

կոնտրաֆակտ (նմանակում) – [**< ռուս. контрафакт < անգլ. counterfeit**]: Ստեղծագործության օրինակ, որի պատրաստումը կամ տարածումը հանգեցնում է հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների խախտման (տե՛ս ՀՀ օրենքը հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին, հդ. 65),

կոնոսամենտ – [**< ռուս. коносамент < ֆր. connaissance < անգլ. consignment**]: Ապրանքը տնօրինելու մասին փաստաթուղթ, որը հավաստում է դրա տիրապետողի իրավունքը՝ տնօրինելու կոնոսամենտում նշված բեռը և փոխադրելուց հետո ստանալու այն:

Առհասարակ իրավաբանական տերմինների մի ստվար զանգված, մասնավորապես ծագումով հունարեն կամ լատիներեն տերմիններ, լայն տարածում գտնելով ժամանակի զարգացած լեզուների իրավատերմինահամակարգում, այսօր դիտվում են որպես **միջազգային տերմիններ**, օրինակ՝ **դիվիդենդ** (< լատ. **dividendus**), **ռենտա** (< լատ. **reddita**), **ամնիստիա** (< հուն. **amnestia**), **ապելյացիա** (<

լատ. *appellatio*), ուլտիմատում (< լատ. *ultimus*), ֆիլիալ (< լատ. *filialis*) և այլն:

Հավելենք, որ այս բառերը «տերմինային ձևավորում են ստացել եվրոպական լեզուներում՝ ռուսերենի, անգլերենի, ֆրանսերենի, գերմաներենի և այլ լեզուների միջոցով»²⁸:

Ժամանակակից հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում միջազգային տերմիններից շատերն ունեն իրենց հայերեն համարժեք տարբերակները, որոնք ինչպես միաբառ, այնպես էլ կայուն կապակցություններ են: Չնայած այս հանգամանքին՝ իրավական լեզուն հաճախ առաջնությունը տալիս է փոխառյալ տերմիններին: Երբեմն դրանց կողքին նշվում են հայերեն համարժեքները: Այսպիսի նախընտրության պատճառը այդ փոխառությունների առավել հասարակայնացված բնույթի, ինչպես նաև միջազգային նշանակության առկայությունն է: Բացի այդ՝ դրանք ամբողջ ծավալով են արտահայտում տվյալ հասկացության բովանդակությունը: **Օրինակ՝**

աբոնենտ (< ֆր. *abonner*) – սպառող

ալիմենտ (< լատ. *alimentum*) – ապրուստի միջոց (ապրուստավճար, սննդավճար)

ակցեպտ (< լատ. *acceptus*) – առաջարկի ընդունում

օֆերտա (< լատ. *offertus*) – առաջարկ

էմանսիպացիա (< լատ. *emancipatio*) – ազատագրություն

ինդոսամենտ (< գերմ. *indossament* լատ. < *dorsum* մեջք) – փոխանցագիր

կոնվենցիա (< լատ. *conventio*) – համաձայնագիր

պատրոն (< լատ. *patronus*) – օգնական

պատրոնատ (< ֆր. *patronage*) – խնամակալություն

ռեստիտուցիա (< լատ. *restitutio*) – իրավական, գույքային վիճակի վերականգնում

²⁸ Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 2008, էջ 178:

էքստրադիկցիա (< լատ. extraditio) – հանցանք կատարած անձանց հանձնելը

ռեցիդիվիստ (< լատ. recidivus) - կրկնահանցագործ և այլն:

Օրինակ՝

- «**Օֆերտան** մեկ կամ մի քանի կոնկրետ անձանց հասցեագրված **առաջարկն է**, որը որոշակիորեն արտահայտում է առաջարկողի մտադրությունը՝ պայմանագիրը կնքված համարել առաջարկն ընդունած հասցեատիրոջ հետ» (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 451):

Ինչպես տեսնում ենք, **օֆերտա** տերմինի սահմանման մեջ առկա է հայերեն համարժեք տարբերակը (**առաջարկ**):

Ներկայիս իրավաբանական գրականության մեջ գործածության տեսանկյունից դժվար է նաև հստակ որոշել, թե **կրիմինալիստիկա**, **կրիմինալոգիա** օտար բառերից և դրանց հայերեն համարժեքներից՝ **քրեագիտություն** և **քրեաբանություն**, որոնք են առավել հաճախ կիրառվում, քանի որ թե՛ փոխառությունները և թե՛ հայերեն համարժեքները հավասարապես գործածվում են մասնագիտական գրավոր և բանավոր խոսքում: Օրինակ՝

- «Հանցագործության անձի ուսումնասիրությամբ է զբաղվում **կրիմինալոգիան**՝ համադրելով ինչպես հասարակական, այնպես էլ բնական գիտությունների մեթոդաբանությունը»²⁹:

Լինում է նաև հակառակ երևույթը, երբ հայերեն բառերն են ակտիվորեն կիրառվում ներկայիս նորմատիվ իրավական ակտերում, իսկ դրանց փոխառյալ տարբերակները մեծ մասամբ գործածվում են մասնագիտական բանավոր խոսքում կամ երբեմն գրավոր խոսքում նշվում են հայերեն

²⁹ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք», ընդհանուր մաս, Եր., 2003, էջ 176:

համարժեքի կողքին: Ինչպես՝ «Գործունեության առանձին տեսակներով, որոնց ցանկը սահմանվում է օրենքով, իրավաբանական անձը կարող է զբաղվել միայն հատուկ **թույլտվությամբ (լիցենզիայով)**» (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 52):

Այսպիսի տերմիններ են՝

համաներում – ամնիստիա

բողոքարկում – ապելյացիա

իրավաբանորեն – դե յուրե (< լատ. de jure)

փաստացի – դե ֆակտո (< լատ. de facto)

օրինական – լեգիտիմ (< լատ. legitimus)

իրավասու, լիիրավ – կոմպետենտ (< լատ. competens)

փոխզիջում – կոմպրոմիս (< լատ. compromissum)

կաշառում – կոռուպցիա (< լատ. corruptio)

կանոնադրություն – ստատուտ (< լատ. statutum)

բռնագրավում – կոնֆիսկացիա (< լատ. confiscatio)

իրավական դրություն – ստատուս (< լատ. status)

պատժամիջոց – սանկցիա (< լատ. sanctio) և այլն:

2004 թվականից հայ իրավաբանական տերմինահամակարգ ներմուծվեց նոր հասկացության անվանում՝ **օմբուդսմեն (< շվեդ. ombudsman)**, որը շատ կարճ ժամանակահատվածում ստացավ իր հայերեն համարժեքը՝ **մարդու իրավունքների պաշտպան**³⁰: Ժամանակակից իրավական ակտերում գործածվում է հասկացության հայերեն տարբե-

³⁰ «Մարդու իրավունքների պաշտպանը (այսուհետ՝ Պաշտպան) անկախ ու անփոփոխելի պաշտոնատար անձ է, որն իրականացնում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ ղեկավարվելով օրինականության, հասարակական համակեցության և սոցիալական արդարության հիմնարար սկզբունքներով» (ՀՀ օրենքը մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին, հդ. 2):

րակը, իսկ փոխառյալ տերմինը մասնագիտական բանավոր խոսքում դեռևս մնում է կենսունակ:

Հայերեն համարժեք ձևերն ունենալու դեպքում փոխառյալ բառերը շարունակում են գործածվել և ընկալվել որպես փոխառություններ, քանի դեռ զուգահեռաբար գործածվելիս դրանցից մեկը վերջնական հաղթանակ չի տանում:

Երբ իրավաբանական միևնույն հասկացության հայերեն և փոխառյալ բառային տարբերակների զուգահեռ գործածությունն ավարտվում է հայերեն համարժեք տարբերակի հաղթանակով, փոխառությունը վերածվում է օտարաբանության, ինչպես՝

ադվոկատ (< լատ. *advocatus*) – փաստաբան

պատենտ (< լատ. *patens*) – արտոնագիր

դեսցենդենտ (< լատ. *descendent*) – ժառանգ

դոկումենտ (< լատ. *documentum*) – փաստաթուղթ

էքսպերտ (< լատ. *expertus*) – փորձագետ

լեգիտիմացիա (< լատ. *legitimus*) – օրինականացում

բանդիտ (< իտլ *banda*.) – ավազակ, կեղեքիչ

կոդեքս (< լատ. *codex*) – օրենսգիրք

յուրիսպրոդենցիա (< լատ. *iurisprudentia*) – իրավաբանություն, իրավագիտություն

յուրիստ (< գերմ. *Jurist*) – իրավաբան

պրեռոգատիվա (< լատ. *praerogativa*) – արտոնություն

պրեցեդենտ (< լատ. *praecedens*) – նախադեպ

պրոկուրատուրա (< լատ. *procurare*) – դատախազություն

պրոկուրոր (< լատ. *procurare*) – դատախազ

ռատիֆիկացիա (< լատ. *ratificatio*) – վավերացում

ռեգլամենտացիա (ֆր. < լատ. *reglamentation*) – կանոնակարգում³¹ և այլն:

³¹ Սույն և վերոնշյալ բոլոր տերմինները ռուսերենի միջնորդությամբ փոխառված բառեր են:

Բառաշարքի առաջին բաղադրիչները ՀՀ նորմատիվ իրավական ակտերում այլևս գործածական չեն:

Երբ զանազան պատճառներով, օրինակ՝ բառի՝ հասկացության իմաստային դաշտի ոչ լիարժեք արտահայտում, երկարաշունչ, անհաջող կազմություն և այլն, փոխառյալ տերմինի հայերեն տարբերակը չի ընդունվում հասարակության կողմից, վերջինս դառնում է մաքրամոլություն, ինչպես՝ **հետպահանջընկալ (ռեգրեսանտ), օգտակալություն (սերվիտուտ), փոխանցագրող (ինդոսանտ):**

Իրավաբանական տերմինահամակարգի համալրման եղանակներից մեկն է **պատճենումը**: Այն «փոխառության հատուկ տեսակ է համարվում, երբ փոխ է առնվում ոչ թե օտարազգի բառը, այլ նրա իմաստը կամ՝ և՛ իմաստը, և՛ կառուցվածքը»³²: Պատճենման տեսակներն են **իմաստային, կառուցվածքային և կիսապատճենումները**:

Ռուսերենի կարևոր ու լուրջ դերի առկայությունը հայերենում մեկ անգամ ևս փաստում են պատճենումները, որոնց համալրումը առավել ակտիվ բնույթ ստացավ հատկապես Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո, քանի որ նորաստեղծ օրենսդրական դաշտ ներթափանցած մի շարք հասկացություններ անհրաժեշտ էր հայացնել³³:

Իմաստային պատճենում կատարվում է, «երբ լեզվի սեփական բառը փոխ է առնում միայն օտար բառի իմաստը: Այս դեպքում բառը, փաստորեն, իր հնչյունական կազմով, բառաքերականական կառուցվածքով բնիկ, սեփական է, իսկ նրա մեկ կամ մեկից ավելի (երբեմն՝ ժամանակակից բոլոր) իմաստները փոխառություն են որևէ օտար լեզվից»³⁴:

Իրավատերմինահամակարգում հանդիպում են իմաստային պատճենման հատուկենտ օրինակներ:

³² Սուքիասյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 209:

³³ Տե՛ս «Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան», Եր., 1924:

³⁴ Սուքիասյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 265:

Հոմանիշների, բացատրական բառարաններում **ատ-
յան** բառին այսօր վերագրվում են՝ **1. ժողով, նիստ, 2. ատե-
նատեղի, 3. դատարան, 4. դատ** իմաստները: Բացակա ի-
մաստ է **աստիճան, աստիճանակարգություն**, որը ռուսե-
րեն **инстанция** բառի իմաստային պատճենումն է: Այս ի-
մաստով է սույն տերմինը գործածվում *առաջին արյանի դա-
րարան* արտահայտության մեջ: Ինչպես՝ «*Առաջին արյանի
դարարաններն ընդհանուր իրավասության դարարանների
առաջին կամ հիմնական օղակն են*»³⁵:

Կան տերմիններ, որոնց իմաստափոխությունը նկա-
տելի է միայն կայուն կապակցության մեջ, ինչպես՝ **վարել,
մարել, հանել** բառերը:

Վարել (վարել գործը) բայը իր բառարանային ի-
մաստներին զուգահեռ այսօր իրավաբանական դաշտում
կիրառվում է **մասնակցել դատական վարույթին** նշանա-
կությամբ՝ պատճենելով ռուսերենի **вести дело (в суде)** ար-
տահայտության իմաստը: Ինչպես՝ «*Դարարանում ներկա-
յացուցիչ կարող է լինել դարարանում գործը վարելու պատ-
շաճ ձևակերպված լիազորություն ունեցող ցանկացած գոր-
ծունակ քաղաքացի*» (ՀՀ քաղաքացիական դատավարույթ-
յան օրենսգիրք, հդ. 40):

Ռուսերենի **погасить судимость** և **снять судимость**
տերմինների օրինակով հայերենի **մարել** և **հանել** բառերը
դատվածություն տերմինի հարադրմամբ հայ իրավական ո-
լորտի քրեական ճյուղի բառապաշարում ձեռք են բերել նոր
իմաստներ. **դատվածությունը մարել՝ վերացնել դատվա-
ծության հետ կապված իրավական բոլոր հետևանքները ՀՀ
օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո**
(ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 84), իսկ **դատվածությունը
հանել՝ դարապարտյալի խնդրանքով դարարանի կողմից**

³⁵ «Հայաստանի Հանրապետության դատարանակազմությունը և իրա-
վապահական մարմինները», Եր., 2003, էջ 187:

վերացնել դատվածության հետ կապված իրավական բոլոր հետևանքները մինչև դատվածությունը մարելու ժամկետը լրանալը, բայց ոչ շուրջ, քան այդ ժամկետի կեսը լրանալը (նույն տեղում, հդ. 84): Մեջբերենք.

- «Եթե նախկին հանցագործության համար **դատվածությունը մարված կամ հանված է**, ապա անձը օրենքի տեսանկյունից համարվում է երբևէ հանցանք չկատարած»³⁶:

Իրավատերմինահամակարգում մեծ թիվ են կազմում **կառուցվածքային պատճենումները**, որոնք օտար բառերի կամ արտահայտությունների (դարձվածքների) իմաստային մասերի՝ բաղադրիչների թարգմանության արդյունք են: Պատճենման այս տեսակը յուրացնում է այլալեզու բառերի և՛ իմաստը, և՛ կառուցվածքը, թեև բառի բաղադրիչները իրենց նյութական մասով հայերեն բառեր են: Ածանցավոր կազմությունների պատճենման ժամանակ ռուսերեն ածանցները փոխարինվում են համապատասխան կամ իմաստով մոտ հայերեն ածանցներով, օրինակ՝

работодатель – գործատու
самоотвод – ինքնաբացարկ
судебный следователь – դատաքննիչ
правопорядок – իրավակարգ
правосудие – իրավադատություն
правоспособность – իրավունակություն
состав преступления – հանցակազմ
военно – судебный – ռազմադատական
юрисконсульт – իրավախորհրդատու
волеизъявление – կամահայտություն
встречный иск – հակընդդեմ հայց և այլն:

³⁶ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք», ընդհանուր մաս, Եր., 2003, էջ 503:

Պատճենման դեպքում նախաձեռնյունքները մեծ մասամբ փոխարինվում են հայերեն համարժեքներով, ինչպես՝

неочуждаемый – անօտարելի

субкомиссия – ենթահանձնաժողով

субарендатор – ենթավարձակալ

подсудный – ընդդատյա:

Արևմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդը արևելահայերենի իրավական դաշտում **դատական գործը կարճել** կենսունակ տերմինի փոխարեն առաջարկում է գործածել **դատաջնջում** բառը³⁷, որը **non-suit** անգլերեն տերմինի³⁸ բաղադրիչների կառուցվածքային պատճենումն է: **Non** բառն ունի ժխտական նշանակություն, իսկ **suit**-ը անգլերենում իրավաբանական տերմին է՝ **դատական գործ** նշանակությամբ: Նորաստեղծ բառն ամբողջությամբ չի արտահայտում իրավական հասկացության իմաստը և նույնիսկ կիրառական շփոթ կարող է առաջացնել **դատվածությունը մարել** կամ **հանել** տերմինների համեմատությամբ:

Հայերենում քիչ չեն **իրավաբանական տերմին-կիսապատճենումները**, որոնք կազմված են հայերեն և փոխառյալ բաղադրիչներից, ինչպես՝ *диспозитивность* - դիսպոզիտիվություն, *институционализация* - ինստիտուցիոնալացում (նոր սահմանակարգերի հիմնում), *паритетность* - պարիտետություն (իրավահավասարություն), *квазиправовой* - քվազիիրավական, *противодействие коррупции* - հակակոռուպցիոն, *лицензирование* - լիցենզավորում և այլն:

Այսպիսով՝ արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարը կազմող տերմինները ինչպես հնդեվրոպական նախալեզվից ժառանգած բնիկ հայերեն արմատական բառեր և հին, հնագույն փոխառություններ են, որոնք ոչ միայն շա-

³⁷ Տե՛ս «Արևմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, Ուղեցույց Գ», Պրովանս, 1998, էջ 57:

³⁸ Բարաթյան Ն., *Անգլերեն-հայերեն բառարան*, Եր., 2011, էջ 553:

րունակում են գործածվել հայ իրավական ներկայիս աղբյուրներում, այլև էական նշանակություն ունենալ նորակազմ տերմինների բառակազմական գործընթացում, այնպես էլ նոր կամ նորագույն իրավաբանական փոխառություններ, որոնց մայր լեզուն հիմնականում լատիներենն է:

Փոխառությունների մուտքը հայ իրավական լեզու բոլոր ժամանակներում էլ գործառական ակտիվ բնույթ է ունեցել: Ուստի չպետք է դրանցից խուսափել կամ զբաղվել մաքրամոլությամբ, քանի որ այս բառերը ոչ միայն հարստացնում են մեր լեզուն, ճկուն ու առաձգական դարձնում լեզվամտածողությունը, այլև, ի վերջո, դրանցից շատերը, լինելով միջազգային տերմիններ, դառնում են օտար քաղաքացիների հետ հաջող շփման գրավական:

ԳԼՈՒԽ 2.

ԻՄԱՍՏԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

2.1. Իմաստաբանական դրսևորումներ

Մասնագիտական ցանկացած բառապաշարում իմաստաբանությունը ուսումնասիրում է տերմինի դրսևորած իմաստային առանձնահատկություններն ու իմաստափոխությունները՝ պայմանավորված լեզվի զարգացման մի շարք գործոններով:

Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինահամակարգը իմաստագործառական տեսանկյունից այլ գիտությունների տերմինահամակարգերի համեմատությամբ ունի թե՛ ընդհանուր հատկանիշներ և թե՛ տարբերակիչ առանձնահատկություններ:

Իրավաբանական տերմինը (ինչպես ցանկացած գիտության տերմին) բառ կամ կայուն կապակցություն է, որն իրավական ակտերում ունի միատեսակ գործածություն, արտահայտում է իրավաբանական հասկացության հստակ և որոշակիացված նշանակություն՝ առանձնանալով իր մենիմաստությամբ և կայուն գործառությամբ³⁹: Իրավաբանության,

³⁹ Տե՛ս **Черекаев А. В.**, *Юридическая терминология в Российском публичном праве*, Москва, 2004 //

http://www.fpa.su/biblioteka/izdaniya/problemny-teorii-gosudarstva-i-prava/yuridicheskaya-terminologiya-v-rossiyskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev/?sphrase_id=28246&SECTION_CODE=problemny-teorii-gosudarstva-i-prava&ELEMENT_CODE=yuridicheskaya-terminologiya-v-rossiyskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev&PAGEN_1=2:

ինչպես նաև յուրաքանչյուր գիտության տերմինաշինության հիմքում ընկած է բառ-հասկացություն-առարկա իմաստաբանական եռանկյունին, քանի որ «բառերը պետք է համապատասխանեն իրենց արտահայտած հասկացություններին, իսկ հասկացությունները՝ առարկաներին»⁴⁰: Սա տերմինաբանության համար հաջողված, հասարակությանը մատչելի մատուցվող տերմինների ստեղծման գրավական է:

Իբրև մենիմաստ բառեր՝ իրավաբանական տերմինները տարասեռ են, քանի որ «բազմանուն են ոչ միայն իրավական դաշտում նորանոր ճյուղերի երևան գալու արդյունքում, այլև այդ ոլորտի՝ հասարակական կյանքի անխտիր բոլոր ճյուղերում իր առկայությամբ»⁴¹: Ուստի իրավաբանական տերմինները բազմաոլորտ և բազմաբովանդակ բառային միավորներ են, որոնք, լինելով հասարակական տարբեր հարաբերություններ կարգավորող իրավական իրակությունների անվանումներ, կազմում են իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղը ներկայացնող տերմինախմբեր, որոնք, առավելագույնս տարբերակված, ընդգրկված են ՀՀ օրենսգրքերում, մասնագիտական գրքերում և ենթաօրենսդրական ակտերում, ինչպես՝ *հանցավորժ, դատվածություն, ազատազրկում (ՀՀ քրեական օրենսգիրք), լուծարում, սուբսիդիար պատասխանատվություն, հայցային վաղեմություն (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք), կեղծ ամուսնություն, հոգեզավակ, որդեգրում (ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք), աշխատող, գործատու, գործադուլ (ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք), հողամաս, բնապահպանական հողեր, հողաշինարարություն (ՀՀ հողային իրավունք)* և այլն: Առանձնացնում ենք տերմիններ, որոնք ընդհանուր են ՀՀ օրենսդրության գրեթե բո-

⁴⁰ Смаль Л. Д., *Некоторые вопросы семантики юридических наук*, «Право и демократия»: Вып. №8, Минск, 1997, стр. 34.

⁴¹ Տիրյան Ս., *Իրավաբանական տերմինների կառուցվածքային-իմաստաբանական վերլուծություն*, «Ջախուկյանական ընթերցումներ», Եր., 2010, էջ 271:

լոր դաշտերի համար, ինչպես՝ *Ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, առարկա, գույք, սեփականություն, օրենսգիրք, խախտում, իրավական ակտ, օբյեկտ, սուբյեկտ, օրենք* և այլն:

Իրավաբանական տերմինները իրենց արտահայտած նշանակության և գործածության տեսանկյունից առանձնանում են երկու խմբերով՝

1. տերմինային բառեր, «որոնք սովորական կամ ընդհանուր գործածությամբ ու նշանակությամբ բառ են, բայց տերմինաբանորեն մասնավորված գործածությամբ ու նշանակությամբ՝ տերմին»⁴²: Այլ կերպ ասած՝ իրավաբանական այս տերմինները մասնագիտական նշանակությամբ գործածվող համագործածական բառեր են, այսպես՝ **պատիժ, կտակ, հողամաս** բառերն ունեն սովորական գործածություն և ՀՀ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար ընդհանուր, ոչ տերմինային նշանակություն, բայց միևնույն ժամանակ գործածվում են իբրև իրավաբանական տերմիններ՝ տերմինաբանորեն մասնավորված հետևյալ նշանակություններով՝

պատիժ – *պետական հարկադրանքի միջոց, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ (տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 48),*

կտակ – *քաղաքացու մահվան դեպքում նրան պատկանող գույքի տնօրինման վերաբերյալ նրա կամքի արտահայտությունը (տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 1192),*

⁴² **Աղայան Էդ.**, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 320:

հողամաս - հողի վերգեպնյա և ստորգեպնյա տարածքի մասն է, որն ունի ամրագրված սահմաններ, տարածք (մակերես, ծածկագիր), գտնվելու վայր, իրավական կարգավիճակ՝ օրենքներով նախատեսված սահմանափակումներով հանդերձ, որոնք գրանցված և արտացոլված են անշարժ գույքի պետական միասնական կադաստրում (տե՛ս ՀՀ հողային օրենսգիրք, հդ. 5):

Իրավաբանական նմանօրինակ տերմիններ են՝ անձ, անփութություն, ապացույց, առարկա, բացահայտում, բողոքել, բռնություն, գործ, խարդախություն, կողմ, հատուցել, որոշում, չարաշահել, պաշտպանություն, վկա, վնաս և այլն:

2. տերմիններ, «որոնք միայն տերմինաբանական նշանակություններ ունեն, անկախ այն բանից, թե նրանք գործառական տեսակետից մասսայական և առօրեական գործածություն ունե՞ն, թե ոչ»⁴³:

Իրավաբանական այսպիսի տերմինները բաժանում ենք երկու ենթախմբերի՝

ա) Զուտ իրավաբանական տերմիններ, որոնք իրավունքի ոլորտից դուրս չեն գործածվում, ինչպես՝ *ալիքի, ամբաստանյալ, դատական արձանագրություն, դատարանական գնություն, դատախազ, ընդդատյա, իրավունակություն, քրեական վարույթ, կրկնահանգանք, հայցապահանջ, հայցագին, հանցանշան, հանցավայր, մեղադրական ճառ, վճռաբեկ բողոք, օրենսդրություն, դերոգացիա, լեգիտիմիզմ, սերվիտուտ* և այլն:

բ) Տերմիններ, որոնք նույն կամ տարբեր նշանակություններով գործածվում են առանձին տերմինահամակարգերում:

1. Նույն նշանակությունն ունեցող, տարբեր տերմինահամակարգերում գործածվող տերմիններ.

⁴³ Նույն տեղում:

դիկտատ - (քղք., իրավք.): Միջազգային իրավունքում՝ մեկ տերության կողմից մի ուրիշ տերության հարկադրվող համաձայնություն՝ պայմանագիր՝ դաշինք,

իմպիչմենտ - (իրավք., քղք.): Դատավարության կարգ, ըստ որի՝ պատասխանատվության է ենթարկվում հանցագործություն կամ զանցանք կատարած նախագահը կամ բարձրաստիճան պաշտոնյան,

օրինականացում - (իրավք., քղք.): Լեգալացում՝ իրավական նորմների կողմից կազմակերպության օրինական գործունեության ճանաչումը:

Մասնագիտական բառերի տարբեր հաջորդականությունը (իրավք., քղք. կամ քղք., իրավք.) հուշում է, որ տերմինները հաճախակի են գործածվում նշված առաջին տերմինահամակարգում:

2. Տարբեր նշանակություններ ունեցող, առանձին տերմինահամակարգերում գործածվող տերմիններ.

անալոգիա - 1. (գիտ.): Նմանակություն, համանմանություն, նմանօրինակություն՝ որոշ կարգի նմանություն այնպիսի առարկաների, որոնք ընդհանուր առմամբ իրարից տարբերվում են: 2. (լեզվք.): Համաբանություն՝ լեզվական որևէ երևույթի առաջացում արդեն գոյություն ունեցող մի այլ երևույթի նմանությամբ, նմանակություն: 3. (իրավք.): Օրենքով որոշակիորեն չնախատեսված, բայց իրավական կարգավորում պահանջող հարաբերության վճռումը օրենսդրության համանման նորմով կամ իրավունքի ընդհանուր սկզբունքով: 4. (կենսք.): Ոչ միանման կազմություն ունեցող և տարբեր սաղմերից առաջացող օրգանիզմների, օրգանների կամ նրանց մասերի արտաքին նմանություն, որը պայմանավորված է կյանքի պայմանների կամ գործառույթների միանմանությամբ,

էմբարգո - 1. (տնտսգ.): Որևէ բանի արտահանման ու ներմուծման արգելք: 2. (իրավք.): Օտար տերության

պատկանող ունեցվածքի (նավի, բեռների ևն) ներկալում, նավարգելք,

ռեցիդիվ - 1. (բժշկ.): Հիվանդության կրկնությունը թվացող ապաքինումից հետո: **2. (իրավք.):** Կրկնահանցագործություն:

Իրավաբանության և լեզվաբանության կապը թե՛ որպես գիտություններ և թե՛ տերմինաբանական համակարգեր խիստ անմիջական է: «Իրավական ակտերը չեն կարող գոյություն ունենալ առանց լեզվական որոշակի կադապրների. երևույթ, որ խոսում է իրավունքի և լեզվի սերտ համագործակցության մասին»⁴⁴:

Տերմինաբանության յուրաքանչյուր միավոր առհասարակ բառային միավոր է՝ դրսևորված իմաստաբանական բոլոր հատկանիշներով: Վերջիններս իրավաբանական (ինչպես նաև ցանկացած) տերմինահամակարգում, պայմանավորված տերմինագիտության սկզբունքներով, ունեն անխուսափելի դրսևորումներ, որոնցից են տերմինային բազմիմաստությունն ու հոմանիշությունը:

Տերմինային բազմիմաստություն: Անքննելի է լեզվական այն սահմանումը, որ բազմիմաստությունը լեզվական միավորի մեկից ավելի իմաստներ ունենալն է, որը լեզվի բառապաշարի պատմական զարգացման անխուսափելի հետևանք է: Եթե սովորական բառն իր բազմիմաստությամբ գործածվում է լեզվի բոլոր շերտերում և մակարդակներում, ապա «բազմիմաստ տերմինը՝ որպես միևնույն բառ-տերմինի տերմինային տարբեր նշանակությունների ամբողջություն, գործածվում է տարբեր **կամ նույն** տերմի-

⁴⁴ **Малюкова Е. В.,** *Юридическая терминология в системоцентрическом и антропоцентрическом аспектах /диссертация/*, Бейск, 2005 // <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-terminologiya-v-sistemotsentricheskom-i-antropotsentricheskom-aspektakh>.

նահամակարգ(եր)ում (ընդգծ.՝ Ա. Ղ.) իր տարբեր (միայն տվյալ համակարգին հատուկ) նշանակություններով»⁴⁵:

Ըստ լեզվաբան Էդուարդ Աղայանի՝ տերմինային բազմիմաստությունն իր գործառույթն իրականացնում է երկու ճանապարհով՝ **արտահամակարգային և ներհամակարգային**⁴⁶: Առաջնորդվելով բազմիմաստության սույն տարբերակմամբ՝ արդի հայերենի իրավաբանական բազմիմաստ տերմինները քննենք **արտահամակարգային և ներհամակարգային** խմբավորմամբ:

Արտահամակարգային է այն բազմիմաստությունը, երբ միևնույն բառ-տերմինի արտահայտած տերմինային տարբեր նշանակություններից յուրաքանչյուրը պատկանում է առանձին տերմինահամակարգերի: Օրինաչափական է, որ որքան հեռու են տերմինահամակարգերը, այնքան անվտանգ է և թույլատրելի տերմինային բազմիմաստությունը:

Այսպես՝ **կողմ** բառը, համագործածական բառ լինելուց բացի («1. Որևէ բանի կողքային փարածություն՝ փեղ, ինչպես նաև այդ ուղղությունը»), ունի նաև տերմինային նշանակություն՝ «...12. (երկրչ.): Երկրաչափական մակերևույթի (մարմնի) փարածությունը սահմանափակող ուղիղ գծի հատված: 13. (իրավբ.): Դատական որոշ հարաբերությունների մեջ գտնվող անձանցից յուրաքանչյուրը»⁴⁷: Տերմինային նշանակությունները, ըստ էության, նույն ընդհանուր հասկացությունն են արտահայտում՝ յուրաքանչյուրը մասնավորվելով և ստանալով տերմինային որևէ հատկանիշով բնութագրվող տարբերակված հասկացություն:

⁴⁵ Պետրոսյան Հ., Հայերեն տերմինաբանություն, մաս 2, Եր., 2010, էջ 59:

⁴⁶ Տե՛ս Աղայան Էդ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 349:

⁴⁷ Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 750:

Արդի հայերենի իրավաբանական բառապաշարում արտահամակարգային բազմիմաստություն արտահայտող տերմինները տարբերակել ենք հետևյալ խմբերով⁴⁸.

ա) տերմինային նշանակություններ ստացած համագործածական բառեր՝ ինչպես՝

անձ – «**7. (Ածբ.)**: Երրորդության դեմքերից իրաքանջիրը: **8. (Իրաւբ.)** Ֆիզիկական անձ, մարդ անհատը՝ իբրև իրաւունքի ենթակայ (ընդունակ): Իրաւաբանական անձ, որևէ կազմակերպութիւն՝ մարմին՝ հիմնարկութիւն՝ գոյք՝ իբրև իրաւունքի ենթակայ (ընդունակ)»:

առարկա – «**5. (ուս.)**: Ուսուցման մի առանձին ճյուղ կազմող գիտելիքների ամբողջությունը, գիտական (դիսցիպլին): **6. (լեզվբ.)**: Իբրև ինքնագոյություն ընդունվող՝ դիտվող երևոյթ՝ իր՝ հատկանիշ ևն: **7. (իրավբ.)**: Ինչ որ կարող է իրավունքի՝ դատի նյութ լինել (օբյեկտ)»:

ապացույց – «**2. (տրամ.)**: Որպես ճշմարտություն ընդունվող տվյալների հիմամբ նոր ճշմարտության սահմանելուն ծառայող մտահանգման եղանակ: **3. (իրավբ.)**: Ամեն կարգի փաստական տվյալ, որի հիման վրա հաստատվում են հանրորեն վրանգավոր արարքի առկայությունը կամ բացակայությունը, այդ արարքը կատարող անձի մեղավորությունը և պարզում գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունեցող մյուս հանգամանքները»:

պաշտպան – «**2. (իրավբ.)**: Դատարանում մեղադրյալի շահերը պաշտպանող անձ (սովորաբար իրավաբան), դատապաշտպան: **3. (սպորտ.)**: Ֆուտբոլի՝ հոկեյի ևն խաղերում պաշտպանությունն ապահովող մարզիկ-խաղացող»:

բ) միայն տերմինային արժեք ունեցող բառեր հետևյալ խմբավորմամբ՝

⁴⁸ Տերմինների բացատրությունը տե՛ս Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976; Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 1-4, Եր., 1944-45:

➤ առավելապես իրավական լեզվի բառապաշարում գործածվող տերմիններ, որոնք այլ մասնագիտական նշանակությամբ կիրառվում են տարբեր տերմինահամակարգերում: Սրանք իրավաբանական տերմինահամակարգում հազվադեպ հանդիպող բազմիմաստ բառեր են, ինչպես՝

դատավոր – 1. (իրավբ.): Դատական մարմնի պաշտոնական անձ, որ վարում է դատավարությունը և դատավճիռ կամ որոշում ընդունում գործի մասին: **2. (սպորտ.):** Մարզական խաղերն ու մրցումները դատող անձ:

դատապաշտպան – 1. (իրավբ.): Ամբաստանյալի պաշտպանությամբ հանդես եկող իրավաբան: ... **3. (բնստ.):** Մեկի դատը՝ իրավունքները պաշտպանող, պաշտպան:

կողերք – 1. (իրավբ.): Օրենսգիրք: **2. (քղբ.):** Կանոն:

➤ առավելապես տարբեր տերմինահամակարգերում գործածվող տերմիններ, որոնք համապատասխան մասնագիտական նշանակությամբ կիրառվում են նաև իրավաբանական տերմինահամակարգում: Այս տերմինները հիմնականում միջազգային նշանակություն ունեցող բառեր են: Օրինակ՝

ապառք – 1. (ֆին.): Հարկի՝ վարձավճարի ևն ժամկետին չմուծված և վճարողի վրա որպես պարտք մնացած գումար: **2. (իրավբ.):** Օրինական կերպով սահմանված՝ նախատեսված գումարը չմուծելը՝ չվճարելը:

գլոսսարիում – 1. (լեզվբ.): Բացատրական բառարան (հատկապես հին տեքստերի): **2. (իրավբ.):** Օրենքների և ակտերի մեկնությունների ժողովածու:

ինկորպորացիա – 1. (լեզվբ.): Ներմարմնավորում՝ քերականական հարաբերությունների արտահայտման եղանակ, որի ժամանակ մեկ բառի մեջ միավորվում են բազմաթիվ արմատներ ու նրանց քերականական հարաբերություններն արտահայտող միավորները և կազմում նախադասության անդամների որևէ խումբը կամ ամբողջ նախադասությամբ:

յունը: **2. (իրավք.):** Միավորում՝ օրենքների համակարգում, որը վերաբերում է իրավունքի որևէ բնագավառի: **3. (քղք.):** Միացում:

ռեաբիլիտացիա – 1. (բժշկ.): Բժշկական, մանկավարժական, մասնագիտական, իրավական միջոցառումների համալիր՝ ֆիզիկական և հոգեկան սահմանափակ հնարավորություններով (հիվանդությունների և վնասվածքների հետևանքով) անձանց առողջությունը և աշխատունակությունը վերականգնելու համար: **2. (իրավք.):** Դատարանով կամ վարչական կարգով իրավունքների վերականգնելը:

ռեստիտուցիա – 1. (կենսք.): Վերաճունակություն. **2. (իրավք.):** Վերականգնում և այլն⁴⁹:

Արտահամակարգային բազմիմաստ տերմինները, թեև որպես լեզվական նշան արտահայտվում են միևնույն բառաձևով, այնուամենայնիվ իրենց իմաստագործառական առանձնահատկությամբ կարողանում են սահմանազատել տարբեր գիտություններին վերաբերող հասկացություններ:

Ներհամակարգային բազմիմաստությունը, որը տերմինի երկու կամ ավելի նշանակությունների՝ միևնույն տերմինահամակարգին պատկանելն է, օրինաչափ, հետևաբար խրախուսելի երևույթ չէ, քանի որ այս պատճառով հաճախ են առաջանում ավելորդ կրկնաբանություններ, տերմինների սահմանումների խախտում, իմաստային շփոթություններ և այլն: Ուստի որպես ընդհանուր կանոն տերմինագիտությունը առաջնորդվում է **մեկ տերմինին մեկ իմաստ տվյալ տերմինահամակարգում** սկզբունքով:

Արդի հայերենի իրավատերմինահամակարգում գործածվում են տերմիններ, որոնք ունեն ներհամակարգային բազմիմաստություն: Տերմինային նշանակությունները կա-

⁴⁹ Տերմինների բացատրությունը տե՛ս **Բարսեղյան Հ., Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական-տերմինաբանական բառարան**, Եր., 1973; **Կոբայան Ա., Իրավաբանական համառոտ բացատրական բառարան**, Եր., 2005; **Հայրապետյան Ա., Օրար բառերի բառարան**, Եր., 2011:

րող են պատկանել ինչպես իրավունքի միևնույն, այնպես էլ տարբեր ճյուղերի, օրինակ՝ **քրեական գործի հարուցում** տերմին բառակապակցությունն իր երեք տերմինային նշանակություններով արտահայտում է քրեական դատավարության տարբեր հասկացություններ՝ «1) քրեական դատավարության ինքնուրույն փուլ, 2) քրեադատավարական ակտ՝ որոշում, 3) քրեական դատավարության ինստիտուտ»⁵⁰, իսկ **մորատորիում** տերմինը իր երկու նշանակություններով՝ քաղաքացիական և միջազգային իրավունքի գործողության տարբեր հասկացություններ՝ «1. Քաղաքացիական իրավունքում՝ պետության կողմից որոշ ժամանակով կամ մինչ որևէ արտակարգ դեպքի ավարտը սահմանված պարտավորության կատարման հետաձգում: 2. Միջազգային իրավունքում՝ երկրների միջև պայմանավորվածություն, որևէ գործողությունից որոշակի կամ անորոշ ժամանակով ձեռնպահ մնալու կամ հետաձգելու մասին»⁵¹:

Ներհամակարգային բազմիմաստության օրինակ է **երաշխավորություն** տերմինը: Այն քաղաքացիական օրենսգրքում սահմանվում է հետևյալ նշանակությամբ՝ պայմանագիր, որով երաշխավորողը պարտավորվում է լրիվ կամ մասնակի չափով պատասխանատվություն կրել երաշխավորյալի ճշրակատարության խախտման դեպքում (տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 375): Քրեաիրավական ոլորտում տերմինը գործածվում է այլ նշանակությամբ՝ «Խախտման միջոց, որը կիրառելիս քրեական գործի քննության ընթացքում կասկածյալի, մեղադրյալի պատշաճ վարքագծի ապահովումն իրականացվում է քաղաքացիների

⁵⁰ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն», հատուկ մաս, Եր., 2005, էջ 9:

⁵¹ **Կոբայան Ա.**, Իրավաբանական համառոտ բացատրական բառարան, Եր., 2005, էջ 50:

և կազմակերպությունների մասնակցության միջոցով»⁵²: Չիմանալով այս տերմինի արտահայտած նշանակությունները՝ մեծ հավանականությամբ ՀՀ ցանկացած քաղաքացի այն կկիրառի կա՛մ պատահական ճշգրտությամբ, կա՛մ էլ բառի իմաստի խեղաթյուրմամբ:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը⁵³ 15-րդ հոդվածի երրորդ կետում ամրագրում է. «Եթե նորմատիվ իրավական ակտում օգտագործվում են նոր կամ **բազմիմաստ** (ընդգծ.՝ Ա. Ղ.) կամ այնպիսի հասկացություններ կամ տերմիններ, որոնք առանց պարզաբանման միանշանակ չեն ընկալվում, կամ այլ նորմատիվ ակտով տրված է այդ հասկացությունների կամ տերմինների այլ սահմանում, ապա տվյալ ակտով տրվում են այդ ակտի էությունից բխող դրանց սահմանումները: Սահմանումները պետք է լինեն այնպիսին, որ ապահովեն դրանց միատեսակ ու միանշանակ ընկալումն ու կիրառումը»: Իրավաբանական բազմիմաստ տերմինները, համաձայն սույն կանոնի, իրենց գործառական դաշտում կիրառվում են համապատասխան սահմանումներով:

Արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում ներհամակարգային բազմիմաստություն են արտահայտում նաև՝

դատախազություն – 1. օրինականության պահպանման հսկողությունն իրականացնող պետական մարմին, 2. դատախազների կազմը,

պաշտպանություն – 1. դատավարական գործունեություն, որն իրականացնում է պաշտպանության կողմը՝ նպատակ ունենալով հերքել մեղադրանքը կամ մեղմացնել պատասխանատվությունը, պաշտպանել այն անձանց իրավունք-

⁵² Ոսկերչյան Ա., Քրեաիրավական տերմինների արդի համառոտ բացատրական բառարան, Եր., 2004, էջ 47:

⁵³ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը (07.04.2018), ՀՀՊՏ 2018.03.28/23(1381):

ները և շահերը, որոնց վերագրվում է քրեական օրենսգրքով արգելված արարքի կատարումը, ինչպես նաև նպաստել ապօրինաբար քրեական հետապնդման ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնմանը (տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 6): 2. Դատապաշտպանների կազմը կամ պաշտպանող կողմը դատարանում⁵⁴,

քրեական իրավունք - «1) իրավունքի ճյուղ, 2) օրենսդրության ճյուղ, 3) քրեական իրավունքի գիտություն և համաձայն դասընթաց»⁵⁵,

վնաս - 1. «տնտեսության ճյուղին հասցված նյութական վնաս կամ տնտեսության ճյուղին նյութական վնասի վրանգ, կամ տնտեսության ճյուղի ստեղծման էական կասեցում» (ՀՀ օրենքը հակազնագցման (հակադեմփինգային) և փոխհատուցման միջոցների մասին, հդ. 3), 2. «դրամական չափման ենթակա բարոյական, ֆիզիկական, գույքային վնասը» (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 6),

դատակոչ - 1. դատարան ներկայանալու ծանուցագիր, 2. դատական ծանուցագիրը ներկայացնող պաշտոնյա,

դատաջինջ - 1. դատը ջնջող, 2. դատավարության ջնջում,

տուժանք - 1. տուգանք, 2. սահմանված գումար, որը պարտավոր է վճարել պայմանը խախտողը,

պատժապարտ - 1. պատժի արժանի՝ մեղապարտ, 2. պատժի ենթարկված՝ պատժակիր,

օրինել - 1. օրենք դնել, 2. օրենքով հաստատել և այլ տերմիններ:

Հավելենք, որ **տուժանք** տերմինը առավելապես արևմտահայերենին բնորոշ բառ է, իսկ **դատակոչ, դատաջինջ,**

⁵⁴ Տե՛ս Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացադրական բառարան, Եր., 1976, էջ 1181:

⁵⁵ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք», ընդհանուր մաս, Եր., 2003, էջ 10:

պատժապարտ, օրինել տերմինները⁵⁶ զուտ արևմտահայերեն բառեր:

Ներհամակարգային բազմիմաստությունը տերմինաբանությունից վերացնելու լավագույն միջոց է այն, որ բազմիմաստ բառի յուրաքանչյուր իմաստին տրվի կա՛մ լեզվում արդեն գոյություն ունեցող, կա՛մ էլ լեզվական բոլորովին նոր արտահայտություն (լինի բառ թե կայուն կապակցություն):

Իրավական խոսքը պարզորոշ, հստակ արտահայտելու, հասարակական մեծ զանգվածներին հասանելի դարձնելու կարևոր նախապայմաններից է նրանում առկա տերմինային բազմիմաստությունը նվազագույնին հասցնելը, քանի որ այն խանգարիչ հանգամանք կարող է դառնալ ինչպես հանրային օրենքի համապարփակ բովանդակության արտահայտման, այնպես էլ օրենսդիր մարմնի ճշգրիտ նորմերի սահմանման պարագայում⁵⁷:

Տերմինային հոմանիշություն: Տերմինաբանության մեջ իմաստաբանական ոչ ցանկալի դրսևորում է նաև տերմինային հոմանիշությունը (կամ նույնանիշությունը), որը չպետք է շփոթել բառային հոմանիշության հետ: Եթե բառերի հոմանիշային խմբի անդամները ոչ բոլոր դեպքերում կարող են միմյանց փոխարինել՝ կախված բառի կիրառման ոլորտից, ապա տերմինային հոմանիշները բացարձակապես նույնիմաստ բառեր են, որոնք արտահայտում են միևնույն հասկացությունը տվյալ տերմինահամակարգում, և առանց

⁵⁶ Նշված տերմինների բացատրությունը տե՛ս **Սաքապետոյեան Ռ., Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան**, Եր., 2011:

⁵⁷Տե՛ս **Черекаев А. В., Юридическая терминология в Российском публичном праве**, Москва, 2004 // http://www.fpa.su/biblioteka/izdaniya/problemny-teorii-gosudarstva-i-prava/yuridicheskaya-terminologiya-v-rossiyskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev/?SECTION_CODE=problemny-teorii-gosudarstva-i-prava&ELEMENT_CODE=yuridicheskaya-terminologiya-v-rossiyskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev&PAGEN_1=4:

որևէ սահմանափակման կարող են փոխարինել միմյանց մասնագիտական խոսքում⁵⁸:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում հանդիպում են **տերմինների հոմանիշային** (նույնանիշային կամ համանիշային) **խմբեր**, ինչպես՝ *դատապաշտպան – պաշտպան, ենթադատ – ընդդատյա, մեղադրող – դատախազ, ձեռնաշղթա – ձեռնակապանք, անօրինական – ապօրինի, տուգանք – տուժանք – տույժ* (միայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում)⁵⁹ և այլն:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում և առհասարակ տերմինաբանության մեջ նույնանիշ տերմինների՝ որպես նույն հասկացությունների համար զուգահեռ նշանակությունների գործածությունը պայմանավորված է արտալեզվական և ներլեզվական գործոններով⁶⁰:

ա) Ներհամակարգային հոմանիշության առաջացման արտալեզվական գործոնը գիտական հասկացությունների անընդհատ ճշգրտման գործընթացն է, երբ հին տերմինն այլևս չի համապատասխանում գիտության առաջընթացին համաքայլ ճշգրտված հասկացության սահմանմանը, և առաջ է գալիս հասկացությունը նորովի տերմինավորելու անհրաժեշտություն, ինչպես՝ *զանգատ – բողոք, զանգատող – բողոք բերող անձ, բողոքաբեր, դատաստանագիրք – օրենսգիրք, դատաստան – վճիռ*:

բ) Ներհամակարգային հոմանիշության առաջացման ներլեզվական գործոնը տերմինի արտահայտության պլանի

⁵⁸ Տե՛ս Աղայան Էդ., *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 355:

⁵⁹ «**Տուժանք (տուգանք, տույժ)** է համարվում օրենքով կամ պայմանագրով որոշված այն դրամական գումարը, որը պարտապանը պարտավոր է վճարել պարտատիրոջը՝ պարտավորությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու դեպքում՝ ներառյալ կատարման կետանցի դեպքում» (հղ. 369):

⁶⁰ Տե՛ս Պետրոսյան Հ., *Հայերեն տերմինաբանություն*, մաս 2, Եր., 2010, էջ 68:

կատարելագործման ծգտումն է, ինչպես՝ *ապրուստավճար - ապրուստադրամ, պահանջարկեր - հայցվոր, գրավապահ - գրավառու, գրավադիր - գրավապու:*

գ) Ներհամակարգային հոմանիշության առաջացման ներլեզվական գործոն է փոխառյալ տերմինների և դրանց հայերեն համարժեք տարբերակների առկայությունը, ինչպես՝ *ամնիստիա - համաներում, ապելյացիա - բողոքարկում, նորմ - կանոն, ինդոսամենտ - փոխանցագիր, պատրոն - օգնական, օֆերտա - առաջարկ* և այլն:

դ) Ներհամակարգային հոմանիշության առաջացման ներլեզվական գործոն է նաև հայերենի երկփեղկվածությունը, ինչի հետևանքով քիչ չեն արևմտահայերեն-արևելահայերեն բառակազմական տարբերակները՝ պայմանավորված բաղադրիչների բազմաբնույթ կազմությամբ, օրինակ՝ *խնդրագիր - հայցադիմում, ամբաստանություն - մեղադրանք, դատաբեկ - վճռաբեկ, եղեռնափորձ - մահափորձ, հարցափորձել - հարցաքննել* և այլն:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում ներհամակարգային հոմանիշության առաջացման ուշագրավ երևույթ է, երբ միևնույն բառը կամ բառաձևը, լեզվի երկու տարբերակներում ձեռք բերելով տարբեր իմաստներ, դառնում է բազմիմաստ բառ, որը իմաստային անցումների հետագա մթագնումով ստեղծում է համանուն բառերի շարք⁶¹: Հավելենք, որ նման բառերը մեծ մասամբ պատկանում են տարբեր խոսքի մասերի: Այսպես՝ եթե արևելահայերենում **քննիչ** բառը իրավաբանական տերմին է՝ *նախաքննությունն իրականացնող պաշտոնական անձ* նշանակությամբ, ապա արևմտահայերենում չունի մասնագիտական տերմինային արժեք և նշանակում է «1. Քննող: 2. Գործերը ստուգող պաշ-

⁶¹ Տե՛ս **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները*, Եր., 2004, էջ 77:

տոնական անձ: 3. Ուսումնական հաստատություններում կարգապահությանը հսկող վերակացու: 4. Գրաքննիչ»⁶²:

Ի տարբերություն **քննիչ** բառի, որն իբրև իրավաբանական տերմին գործածական է արևելահայերենում, ճիշտ հակառակ դրսևորումն ունի **անբռնաբարելի** բառը: Արևելահայերենում այն չունի տերմինային արժեք և նշանակում է *ինչը չի կարելի բռնաբարել*, արևմտահայերենի իրավական աղբյուրներում բառը գործածվում է *անձեռնմխելի* նշանակությամբ:

Ըստ Աշոտ Սուքիասյանի՝ տերմինային հոմանիշությունը «Ժամանակավոր երևույթ է տերմինաբանության զարգացման տվյալ փուլի համար: Նույնանիշներից մեկը, հոմանշային մրցակցության մեջ հաղթելով, դառնում է այդ հասկացության միակ անվանումը, մյուսները կամ դուրս են մնում լեզվից, կամ էլ ձեռք բերելով նոր իմաստ, օգտագործվում են իբրև նոր տերմին՝ այլ հասկացության համար»⁶³:

Բազմիմաստ և հոմանիշ տերմինների վերաբերյալ լեզվական քննությունը փաստում է, որ արդի հայ իրավական խոսքի, այն արտահայտող տերմինահամակարգի կանոնավոր զարգացման արգելիչ պատճառներից են տերմինային բազմիմաստությունն ու հոմանիշությունը: Դրանց առկայությունը ստեղծում է իրավական իրակությունների իմաստային երկվություններ, ավելորդ զուգահեռներ, որոնց կիրառումը իրավական խոսքում կարող է առաջացնել տերմինների սահմանումների խախտումներ, իմաստային շփոթ, մարդկանց իրավական փոխհարաբերությունների անառողջ զարգացում՝ դառնալով նաև բացասական մի շարք այլ երևույթների հետևանք: Եթե արտահամակարգային բազմիմաստությունը գիտության, տեխնիկայի, արտադրության և այլնի

⁶² **Սաքապետոյեան Ռ.**, *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան*, Եր., 2011, էջ 369:

⁶³ **Սուքիասյան Ա.**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 175:

զարգացման օրինաչափի և անխուսափելի երևույթ է, որն ընդհանրապես տերմինաբանության մեջ շփոթ չի առաջացնում, ապա ներհամակարգային բազմիմաստությունն ու տերմինային հոմանիշությունը տերմինաբանության համար վնասարար և մերժելի լեզվական երևույթներ են:

Մասնագիտական բանավոր և գրավոր խոսքում տերմինային բազմիմաստության և հոմանիշության անցանկալի երևույթներից հնարավորինս խուսափելու համար անհրաժեշտ է կիրառել իրավական լեզվի տեխնիկական կանոններ, քանի որ իրավաբանական տեխնիկական ընդգրկում է այն բոլոր հնարավոր մեթոդներն ու միջոցները, որոնք, կատարելով մասնագիտական խոսքի ճշգրիտ կառուցման գործառույթ, թարմացնում են իրավական խոսքի կոնոտատիվ իմաստներն ու արժեքները, ինչպես նաև «բեռնաթափման» միջոցով իրավական խոսքը զերծ են պահում լեզվական և ոչ լեզվական անցանկալի երևույթներից⁶⁴:

Ըստ Էդուարդ Աղայանի՝ «Տվյալ տերմինահամակարգի 1 հասկացությանը 1 բառային ձև սկզբունքը տերմինագիտության համար անխախտելի է, և բազմիմաստության, համանունության և համանիշության հարցերը պետք է լուծել այդ սկզբունքի համաձայն»⁶⁵:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում ակամայից իմաստային շփոթ են ստեղծում նաև այնպիսի տերմիններ, որոնք հաճախ իրենց կազմությամբ նման (հարանուններ) կամ իմաստային նուրբ կապեր ունեցող բառեր են, որոնք ոչ մի դեպքում չպետք է նույնացնել կամ ընկալել որպես հոմանիշներ և գործածել մեկը մյուսի փոխարեն: Դրանք անկախ

⁶⁴ Տե՛ս **Болдырев С. Н.**, *Юридическая техника: Теоретико-правовой анализ /диссертация/*, Ростов-на-Дону, 2014, стр. 28.

⁶⁵ **Աղայան Էդ.**, *Տերմինագիտություն*, Եր., 1978, էջ 51:

տերմիններ են և հայ իրավաբանության մեջ⁶⁶ արտահայտում են առանձին հասկացություններ և երևույթներ:

Այսպես՝ **իրավաբան** և **իրավագետ** տերմինները հաճախ նույնացվում և գիտակցվում են իբրև միևնույն հասկացության անուն, այնինչ դրանք տարբեր եզրեր են: Ավելի վաղ ժամանակներում **իրավաբան** նշանակել է «Ստուգաբան. իրաւախօս, արդարախօս, և իրաւամբք կամ արդար դատախազ»⁶⁷: Ժամանակակից հայերենում տերմինն ունի ավելի ընդհանրական նշանակություն՝ «Իրավաբանության մասնագետ: 2. Իրավաբանական կրթություն ստացած և իրավունքի բնագավառում աշխատող»⁶⁸: **Իրավագետ** տերմինը որպես ածական նշանակել է «Որ գիտէ զիրաւն և զճշմարիտն. «գիտակ իրաց», որպես գոյական նշանակել է «օրէնսգէտ, «գիտակ իրաւանց և օրինաց, միանգամայն և Պաշտպան»⁶⁹: Ժամանակակից հայերենում բառը կիրառվում է գոյականական իմաստով՝ *իրավագիտության մասնագետ, իրավունքի, օրենքի գիտակ, մասնագետ-գիտնական*⁷⁰: <մմտ.՝

- ԵՊՀ ֆակուլտետներում դասախոսում են **իրավագետ** բարձրակարգ դասախոսներ:
- ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետը **իրավաբան** կադրերի հիմնական դարբնոց է:

Լուծել, լուծարել տերմինները նույնպես անկախ բառեր են, թեև ծագումնաբանորեն սերում են միևնույն **լոյծ** ար-

⁶⁶ Ինչու ենք նշում **հայ իրավաբանության մեջ**, որովհետև ստորև բերված օրինակներում կան տերմիններ, որոնք բառագիտության մեջ կազմում են հոմանիշային զույգեր:

⁶⁷ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1879, էջ 871:

⁶⁸ Աղայան Էր., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 507:

⁶⁹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1879, էջ 871:

⁷⁰ Տե՛ս Ավետիսյան Յու., Պաշտոնական ոճ, Եր., 2011, էջ 79:

մատից («ծորելի. հեղուկ. հոսանույր. հալեալ. ցնդելի. սփիռ. անգայր. անօսր. թոյլ. մեղմ. մեղկ»⁷¹):

Լուծել բառը բազմիմաստ է: Էդ. Աղայանը իբրև հնագած իմաստ նշում է «8. (հնց.): Վերացնել (արգելքը, պայմանը ևն)»⁷², այնինչ այսօր իրավական ոլորտում սույն իմաստը «վերածնվում է» և կիրառվում այն դեպքում, երբ խոսքը վերաբերում է պայմանագրերի դադարեցմանը, վերացմանը: Օրինակ՝

- «Պայմանագիրը կարող է փոփոխվել կամ **լուծվել** ոչ միայն կողմերի համաձայնությամբ, այլև կողմերից մեկի պահանջով»⁷³:

Պայմանագիրը դադարեցնել, վերացնել նշանակությամբ **լուծել** բառը ձեռք է բերել իրավաբանական տերմինի արժեք:

Լուծարելը և՛ որպես բառ, և՛ որպես իրավաբանական տերմին ունի միևնույն նշանակությունը՝ *լուծարքի ենթարկել (ձեռնարկությունը, կազմակերպությունը, հիմնարկը և այլն):* Օրինակ՝

- *Իրավաբանական անձը կարող է **լուծարվել** իր հիմնադիրների կամ կանոնադրությամբ նախատեսված մարմնի որոշմամբ:*

Իրավաբանական գրականության մեջ հստակորեն տարբերակվում են նաև **կալանք** և **կալանավորում** տերմինները: Միևնույն արմատով, բայց տարբեր վերջածանցներով եզրերը, թվում է՝ հոմանիշներ են, մինչդեռ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի տարբերակիչ սահմանում: Այսպես՝ «Կալանքը ուղղիչ հիմնարկում անազապության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից խիստ մեկուսացման պայմաններում դատապարտյալին պահելն է» (<< քրեական օրենսգիրք, հղ.

⁷¹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1879, էջ 892:

⁷² Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացադրական բառարան, Եր., 1976, էջ 542:

⁷³ Բարսեղյան Տ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, մաս I, Եր., 2004, էջ 400:

57): «Կալանավորումն օրենքով նախատեսված տեղերում և պայմաններում անձին կալանքի տակ պահելն է» (<< քրեական օրենսգիրք, հոդ. 137): Այսինքն՝ կալանքը խափանման միջոց է, իսկ կալանավորումը այդ խափանման միջոցի կիրառումն է: Հմմտ.՝

➤ Դատարանը մերժեց **կալանքը** գրավով փոխելու միջնորդությունը:

➤ **Կալանավորում** կարող է կիրառվել, եթե ակնհայտ և լուրջ վտանգ կա, որ անձը կարող է փախուստի դիմել կամ նորից հանցագործություն կատարել:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում և առհասարակ հայերենում կազմությամբ նման, բայց միանգամայն տարբեր բառեր են նաև՝

• **իրավաբանություն** – իրավաբանի զբաղմունքը և մասնագիտությունը,

իրավագիտություն – իրավունքի մասին գիտությունների ամբողջությունը,

• **քրեաբանություն** – գիտություն հանցագործության՝ որպես սոցիալական երևույթի մասին (կրիմինալոգիա),

քրեագիտություն – դատական ապացույցների հավաքման, բացահայտման ու հետազոտման հատուկ (տեխնիկական ու տակտիկական) եղանակների ու միջոցների ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտություն (կրիմինալիստիկա),

• **հայց** – քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության պահանջով դատարանին ներկայացվող գործ,

հայցադիմում – հայցի բովանդակությունը պարունակող դիմում, հայց հարուցելու համար տրվող դիմում:

Իրավական ակտերում հանդիպում են իմաստային նուրբ կապվածություն ունեցող տերմինախմբեր, որոնք, հետապնդելով միևնույն գաղափարը կամ նշանակելով տվյալ

տերմինախմբի համար ընդհանուր հասկացություն, դրսևորում են հոմանիշ բառերի իմաստային տարբերություններ՝ **տեսակային, աստիճանական և ծավալային**:

Այսպես՝ **վճիռ** և **դատավճիռ** տերմինները բառագիտության մեջ թեպետ հոմանիշներ են, սակայն իրավատերմինահամակարգում մեկը մյուսի փոխարեն գործածելը խիստ արգելվում է: Տերմինները, պայմանավորված իրավունքի տարբեր ճյուղերի որոշակի պահանջներով, ունենալով առանձին սահմանումներ, արտահայտում են մեկ ընդհանուր *դատական ակտ* նշանակությունը: Ուստի դրանք իրավական լեզվում իմաստաբանական տեսանկյունից դրսևորում են հոմանիշ բառերի **տեսակային տարբերություններ**, այսինքն՝ ցույց են տալիս նույն երևույթը, սակայն նրանցից յուրաքանչյուրը վերաբերում է նույն երևույթի տարբեր տեսակին⁷⁴: **Վճիռ** տերմինը գործածվում է քաղաքացիական և վարչական դատավարության իրավունքում, նշանակում է *դատարանի կողմից կայացված գործն ըստ էության լուծող վերջնական դատական ակտ, որով վճռվում է քննվող գործի ելքը*: **Դատավճիռ** տերմինը կիրառվում է քրեական իրավունքում՝ «*դատական վճիռ, որ կայացվում է դատական նիստում քրեական գործով ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության և նրա նկատմամբ պատիժ կիրառելու կամ չկիրառելու հարցով*»⁷⁵ նշանակությամբ:

ՀՀ գրեթե բոլոր օրենսգրքերում պարբերաբար գործածվող **տուգանք, տուժանք, տույժ** տերմինների բովանդակային դաշտերն արտահայտում են *պատժամիջոց* հասկացությունը: Լինելով նշված հասկացության տարատեսակ-

⁷⁴ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 68:

⁷⁵ **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացադրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 280:

ներ՝ տերմինների սահմանումները տրվում են յուրաքանչյուր օրենսգրքի բովանդակությանը համապատասխան⁷⁶:

Այսպես՝ ՀՀ հարկային օրենսգիրքը **տույժ** և **տուգանք** տերմինները սահմանում է համաձայն իր բովանդակության.

«3) **տույժ**՝ հարկերը կամ վճարները Օրենսգրքով կամ վճարների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանված ժամկետներում չվճարելու կամ այդ ժամկետներից ուշ վճարելու համար Օրենսգրքով սահմանված պատասխանատվության միջոց.

4) **տուգանք**՝ Օրենսգրքով կամ վճարների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանված պահանջները չկատարելու կամ խախտումներով կատարելու համար սահմանված պատասխանատվության միջոց» (հդ. 4):

ՀՀ քրեական օրենսգրքում **տուգանքը** սահմանվում է որպես *դրամական փուժանք⁷⁷, «որը նշանակվում է ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար սույն օրենսգրքի Հափուկ մասով նախատեսված դեպքերում և սույն օրենսգրքով նախատեսված սահմաններում՝ պարփոժ նշանակելու պահին Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեսնապարիկից երեքհազարապարիկի չափով»* (հդ. 51):

Լինելով իրավական ակտի տեսակների անվանումներ՝ **ներում** և **համաներում** տերմինները գործածվում են միևնույն նպատակով. երկուսն էլ ներում շնորհելու գործառույթ են կատարում: Սակայն տերմինների արտահայտած իմաստների միջև առկա են տեսակային տարբերություններ, որոնք պարզորոշ ներկայացված են սույն տերմինների սահմանումներում: **Ներումը** իրավունքի կիրառման անհատա-

⁷⁶ Տե՛ս «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը (07.04.2018), ՀՀՊՏ 2018.03.28/23(1381), հդ. 15, կետ 3:

⁷⁷ **Տուժանք** բառի սահմանումը տե՛ս սույն աշխատության 45 էջում:

կան ակտ է, որ իրականացվում է անհատապես որոշված անձի նկատմամբ: Իսկ **համաներում**⁷⁸ իրավունքի կիրառման նորմատիվ ակտ, որը հայտարարվում է անհատապես չորոշված անձանց շրջանակի նկատմամբ:

Իմաստաբանական տեսանկյունից նույնպիսի բնորոշում ենք տալիս **հանցանք** և **զանցանք** տերմիններին, որոնց բովանդակային դաշտերն արտահայտում են *իրավախախտում* հասկացությունը, սակայն յուրաքանչյուրն այդ հասկացության մի տեսակի անվանում է: **Հանցանք** տերմինը գործածվում է քրեաբանության մեջ, նշանակում է *հանրորեն վրանգավոր արարք*: **Չանցանք** տերմինը վարչական իրավախախտման անվանում է՝ *պետական կամ հասարակական կարգի, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, կառավարման սահմանված կարգի դեմ ուղեկցվող հակաիրավական, մեղավոր (դիտավորյալ կամ անզգույշ) այնպիսի գործողություն կամ անգործություն է, որի համար օրենսդրությամբ նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն* (տե՛ս Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք, հդ. 9):

Հանցանք և **զանցանք** տերմինների միջև տեսակային տարբերությունից զատ առկա է նաև **աստիճանական տարբերություն**, այսինքն՝ տերմիններից յուրաքանչյուրը ցույց է տալիս միևնույն երևույթի «մի տարբեր աստիճանը, ուժգնությունը և այլն»⁷⁸: Հանցանքը հանրության համար առավել վտանգավոր իրավախախտում է, քան զանցանքը:

Բացի հստակ սահմանումներից՝ աստիճանական տարբերություններ են դրսևորում **կասկածյալ, մեղադրյալ, ամբաստանյալ, դատապարտյալ** և **ձերբակալում, կալանավորում** տերմինախմբերը:

Այսպես՝ **կասկածյալ** տերմինը անվանումն է այն անձի, որը ձերբակալվել է հանցանք կատարելու մեջ կասկած-

⁷⁸ Աղայան Էդ., *Ընդհանուր և հայկական քառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 69:

վելու պատճառով, **մեղադրյալը**, որի դեմ ներկայացվել են հավաստի փաստեր, որ նա է կատարել հանցագործությունը, **ամբաստանյալը**, որի մեղքը ապացուցելու համար իրականացվում է դատավարություն, իսկ **դատապարտյալը**, որի հանցանքը ապացուցված է, և դատարանը դատավճիռ է կայացրել (տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 62, 64):

Ձերբակալում և կալանավորում տերմինները օրենքով սահմանված կարգով անձին անազատության մեջ պահելու գործողության անուններ են, որոնք, կախված սույն գործողության տվյալ և հետագա ընթացակարգից, դրսևորում են աստիճանական տարբերություն: **Ձերբակալումը** անձի կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու նպատակով նրան արգելանքի վերցնելն է: Այն իրականացնում է քրեական հետաքննության մարմինը՝ կասկածյալին անազատության մեջ պահելով արգելանքի վերցնելու պահից 72 ժամվա ընթացքում: Եթե նշված ժամկետում կասկածյալին մեղադրանք առաջադրվի, ապա կարող է կիրառվել **կալանավորում**: Վերջինս խափանման միջոց է և կիրառվում է քրեական գործով վարույթի ընթացքում կասկածյալի կամ մեղադրյալի ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով: Հավելենք, որ կալանավորումը և դրա այլընտրանքային խափանման միջոցը (գրավ, հսկողության հանձնելը) մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել միայն այնպիսի հանցագործության դեպքում, որի համար նախատեսվող ազատազրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ տարուց ավելի է, կամ բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալը կարող է՝ 1. թաքնվել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից, 2. խոչընդոտել մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննությունը, 3. կատարել քրեական օրենքով

չթույլատրված արարք, 4. խուսափել քրեական պատասխանատվությունից և նշանակված պատիժը կրելուց, 5. խոչընդոտել դատարանի դատավճռի կատարումը (տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 128, 135):

Մասնագիտական բառապաշարն ընդգրկում է տերմինների խմբեր, որոնք թեև արտահայտում են միևնույն գաղափարը, այնուամենայնիվ դրսևորում են իմաստների **ծավալային տարբերություններ**, որոնց հստակ սահմանմամբ էլ դրանք իրավատերմինահամակարգում ներկայանում են որպես անկախ բառեր:

Այսպես՝ բառարանային բացատրությամբ **նախավճար** և **կանխավճար** բառերը հոմանիշներ են, նշանակում են՝ «Նախապես տրված գումար (վարձատրություն)՝ ամբողջ պարտավորության կատարումն ապահովելու համար»⁷⁹: Իրավական խոսքում թեև սույն տերմիններն արտահայտում են միևնույն գաղափարը, սակայն նրանցից յուրաքանչյուրն անվանում է տարբեր երևույթներ: Ինչպես՝ **նախավճարը դրամական գումար է, որ պայմանավորվող կողմերից մեկը պայմանագրով հասանելիք վճարների հաշվին տալիս է մյուս կողմին՝ իբրև պայմանագրի կնքման ապացույց և դրա կատարման ապահովում: Կանխավճարը վաճառվող ապրանքի գումարի որոշակի մասն է, որ գնողը կանխավ տալիս է վաճառողին:**

Սահմանումներն առավել հասկանալի դարձնելու նպատակով տերմինները բացատրենք օրինակներով:

Բնակարանի առուվաճառք անելիս, երբ կողմերը համաձայնության են գալիս բոլոր պայմանների շուրջ, գնորդը որպես առաջիկայում իր կողմից պայմանագրի կնքման երաշխիք վաճառողին է հանձնում գումար (**նախավճար**), որը

⁷⁹ Աղայան Էդ., *Արդի հայերենի բացափրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 688:

պայմանագիրը կնքելիս հաշվանցվում է գումարի ընդհանուր թվին:

Մատակարարման պայմանագրով ապրանք ստացողը մատակարարին գումար է վճարում ապրանքը ստանալուց հետո, սակայն կողմերը կարող են նախապես համաձայնության գալ, և ստացողը մինչև իր կողմից ապրանք ստանալը մատակարարին վճարի ապրանքի գնի մի փոքր մասը, որն էլ կոչվում է **կանխավճար**: Այս նշանակությամբ է նաև գործածվում **նախնական վճար** տերմինը:

Արդի հայերենի իրավական լեզվում միևնույն գաղափարային հիմքով, սակայն իմաստների ծավալային տարբերությամբ գործածվող տերմիններ են **գողություն**, **կողոպուտ**, **ավազակություն** բառերը, որոնք, չկանոնարկված խոսքում լինելով հոմանիշներ, ինչպես՝ «ԳՈՂՈՒԹՅՈՒՆ. 1. Կողոպուտ, թալան, կողոպտություն, հափշտակություն, ավազակություն»⁸⁰, և իրավաբանական տերմինահամակարգում արտահայտելով *հանցագործության տեսակ* ընդհանուր նշանակությունը, ՀՀ քրեական օրենսգրքում սահմանվում են իբրև առանձին տերմիններ՝ **ավազակությունը՝ որպես ուրիշի գույքը հափշտակելու նպատակով հարձակում (հդ. 175)**, **կողոպուտը՝ որպես ուրիշի գույքի բացահայտ հափշտակություն (հդ. 176)**, և **գողությունը՝ որպես ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակություն (հդ. 177)**:

Բառագիտության մեջ իբրև հոմանիշներ գործածվող **հաստատել** և **վավերացնել** բառերը իմաստային հստակ տարբերակմամբ կիրառվում են իրավաբանական գրականության մեջ: **Հաստատել** նշանակում է *մի բան իբրև ստույգ՝ ուղիղ ընդունել կամ դրա ստուգությունը վկայել*: Օրինակ՝ նոտարը հաստատում է որևէ փաստաթղթի հայերեն թարգմանությունը կամ փաստաթղթի պատճենը բնօրինա-

⁸⁰ **Սուքիասյան Ա.**, Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, Եր., 2009, էջ 210:

կին համապատասխանելը: **Վավերացնել** տերմինը արտահայտում է *գնահատելով ու ճանաչելով օրինական ուժ տալ* նշանակությունը: Տվյալ գործառույթն իրականացնելու իրավասություն ունի ՀՀ Ազգային ժողովը, որը ՀՀ Նախագահի առաջարկությամբ վավերացնում է միջազգային պայմանագրեր (տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հդ. 81):

Նույն կերպ **կրկնօրինակ** և **պատճեն** բառերն են: «Իրավաբանության մեջ **կրկնօրինակը** բնօրինակին հավասար իրավական ուժ ունեցող փաստաթուղթ է: Մինչդեռ **պատճենը** բնօրինակի լուսապատճենված տարբերակն է: Իրավական տեքստի տառացի՝ լեզվաբանական մեկնաբանությամբ՝ **կրկին օրինակ**, շփոթ չկա, և հենց այս մտայնությամբ էլ **կրկնօրինակ**-ը ընտրվել է որպես տերմին: Այն կազմված է բառապատճենումով և այս առումով համապատասխանում է նաև միջազգային տերմինին (անգլ.՝ duplicate)»⁸¹: Բառերն իրենց առանձին նշանակություններով գործածական են նեղ մասնագիտական ոլորտում:

Առաջին հայացքից նույնիմաստ թվացող **հանցագործության սուբյեկտ** և **հանցագործի անձ** հասկացությունները թեև «վերաբերում են միևնույն անձին՝ հանցանք կատարողին, բայց նրանց բովանդակությունները և ամենակարևորը՝ իրավաբանական (քրեաիրավական) նշանակությունը չեն համընկնում»⁸²: **Հանցագործության սուբյեկտն** այն անձն է, «որը կատարել է քրեական օրենքով արգելված արարք (գործողություն կամ անգործություն) և որի համար ընդունակ է քրեական պատասխանատվություն կրել»⁸³: **Հանցագործության սուբյեկտը** բնութագրող պարտադիր հատ-

⁸¹ Ավետիսյան Յու., Մկրտչյան Ա., Սարգսյան Լ., *Իրավաբանական գրագրության լեզուն*, Եր., 2019, էջ 60-61:

⁸² «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք», ընդհանուր մաս, Եր., 2009, էջ 168:

⁸³ Նույն տեղում, էջ 163:

կանիշներն են՝ *Ֆիզիկական անձ, մեղսունակություն և քրեական պատասխանատվության ենթարկելու տարիք*:

«Հանցագործի անձն ավելի լայն հասկացություն է: Այն ընդգրկում է մարդկային հատկանիշների բազմազանությունը (բնավորությունը, հակումները, խառնվածքը, կրթությունը և այլն): Հանցավորի անձը հաշվի է առնվում դատարանի կողմից պատիժ նշանակելիս, քրեական պատժից կամ պատասխանատվությունից ազատելիս, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելիս, նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ կիրառելիս և այլն»⁸⁴:

Նման կամ իմաստային նուրբ կապվածություն ունեցող տերմինների առկայությամբ պայմանավորված՝ **«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը** շարադրում է հետևյալ կանոնը. *«Նորմատիվ իրավական ակտում միևնույն միտքն արտահայտելիս կիրառվում են միևնույն բառերը, տերմինները կամ բառակապակցությունները՝ որոշակի հերթականությամբ»* (հդ. 15, կետ 2):

Իմաստային շփոթություններ չեն առաջանա, եթե ՀՀ յուրաքանչյուր քաղաքացի ընդհանուր պատկերացում ունենա վերոնշյալ տերմինների վերաբերյալ, քանի որ դրանց որոշակի մասը գրաբարից, միջին հայերենից ժառանգած և որոշ բառեր էլ նոր ժամանակներում կազմված բավականին հաջողված տերմիններ են:

Իրավական խոսքում հանդիպում են մի տերմինի առկայությամբ մյուսի ներկայությունը հավաստող, սահմանվող հասկացության բովանդակային դաշտը ամբողջացնող տերմինային խմբեր, օրինակ՝ *օֆերտա* – *ակցեպտ*, *ռեգրեսսանտ* – *ռեգրեսսատ*, *ինդոսանտ* – *ինդոսատ*, *կոմիսիոներ* – *կոմիտենտ* փոխառությունները, *լիցենզավոր* – *լիցենզառու*, *փոխարու* – *փոխառու*, *նվիրարու* – *նվիրառու*, *վարձարու* –

⁸⁴ Նույն տեղում, էջ 168:

վարձակալ, պահառու – պահապու, պարտավորեր – պարտապան հայերեն կազմությունները:

2.2. Իմաստափոխություն

Իրավաբանական տերմինների ծագումնաբանական քննությունը ցույց է տալիս, որ իրավական լեզվի բառապաշարի հիմնաշերտը կազմում են մեծ մասամբ այն տերմինները, որոնք մեզ են հասել ոսկեդարյան և միջնադարյան իրավական գրականությունից: Ինչպես սույն տերմինների, այնպես էլ առավել նոր ժամանակներում իրավատերմինահամակարգ ներթափանցած բառերի մի որոշակի խումբ, պայմանավորված սոցիալական տարբեր գործոններով, լեզվի զարգացման ընթացքում ձեռք է բերել իմաստային երանգներ, որոնք էլ դառնում են տերմինների **իմաստային փոփոխությունների** առաջացմանը նպաստող ազդակներ: «Բառը, նրա արտահայտած իմաստն ու հասկացությունը այնքանով են փոխկապակցված, որ դրանցից մեկի փոփոխությունը գրեթե միշտ հանգեցնում է մյուսի փոփոխությանը»⁸⁵: Հետևաբար, ինչպես իրավաբանության, այնպես էլ ցանկացած գիտության տերմինահամակարգում **իմաստափոխությունը** ներկայացնում է հասկացության և այն անվանող տերմինի գենետիկ և պատմական բնույթը՝ լեզվի զարգացման այն ժամանակաշրջաններին համապատասխան, որոնցում բառը կրել է իմաստային փոփոխություններ:

Ըստ Անտուան Մեյեի՝ իմաստափոխության պատճառներն ունեն սոցիալական բնույթ, այսինքն բառը, պայմանավորված հասարակության զարգացմամբ, նրա՝ կյանքի վերաբերյալ փոփոխվող պատկերացումներով, ենթարկվում է

⁸⁵ **Смаль Л. Д.,** *Некоторые вопросы семантики юридических наук*, «Право и демократия»: Вып. №8, Минск, 1997, стр. 34.

իմաստային փոփոխությունների: Արդյունքում բառը գործառական ընդհանուր ոլորտից անցում է կատարում առավել նեղ ոլորտ, որի հետևանքով նրա իմաստը նեղանում է, իսկ հակառակ երևույթի դեպքում բառի իմաստը ընդլայնվում է⁸⁶:

Իմաստափոխությունը ցանկացած գիտության, այս պարագայում՝ իրավաբանության տերմինահամակարգում, իբրև բառիմաստի և բառի բովանդակության զարգացման հետևանք, առաջացնում է առավելապես **բառիմաստի նեղացում և մասնավորում, իմաստների փոխհաջորդում, բառիմաստի ընդլայնում**:

1. Իմաստի նեղացում տեղի է ունենում հասկացության ծավալի փոքրացմամբ՝ պայմանավորված բառի գործածության ոլորտի նեղացմամբ և մասնավորմամբ⁸⁷: Իմաստի նեղացման օրինակները առավել մեծ թիվ են կազմում գիտական լեզվում՝ պայմանավորված տերմինների ստույգ, որոշակիացված իմաստով հասկացություններ արտահայտելու պահանջով: Այսպես՝ **գրավ** տերմինը, որ գրաբարյան և միջինհայերենյան իրավական աղբյուրներում գործածվել է հետևյալ նշանակություններով՝ «1. Շարժական կմ անշարժ իր, որ փոխառուն տալիս է փոխադրվին իբրև ապահովություն իւր ստացած գումարի վճարման. գրաւական...4. Պայման տարբեր բաներ պնդող երկու անձի մէջ որևէ գումարով կմ իրով, ըստ որում պայմանաւորված գումարը կմ իրը կստանայ նա, որի ասածը ճշմարիտ դուրս կգայ: Գրաւս դնել, ի գրաւս գալ, Այդպիսի պայման կապել. գրազ գալ (որ առաջ է եկել «ի գրաւս գալ» խօսքից)»⁸⁸, ժամանակակից ի-

⁸⁶ **Мейе А.**, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва, 1938, стр. 18-20.

⁸⁷ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 103:

⁸⁸ **Մալխասեանց Ստ.**, Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 1, Եր., 1944, էջ 475:

րավական լեզվում կիրառվում է միայն առաջին նշանակությամբ, ինչի հետևանքով բառի արտահայտած հասկացության ծավալը նեղանում է:

Գրաբարում որպես իրավաբանական նշանակություն արտահայտող բառ՝ **հանցավոր** տերմինը գործածվում էր հատկանիշ արտահայտող առաջնային նշանակությամբ՝ *հանցանք գործած կամ գործող, մեղավոր, օրինազանց*: Միջինհայերենյան իրավական աղբյուրներում ցանկացած հանցագործություն կատարած անձ կոչվում էր **յանցաւոր** (կամ **մեղաւոր**) տերմինով, այսինքն՝ **հանցավոր** բառը կիրառվում էր առարկայական նշանակությամբ: Մեջբերենք.

- «Առանց դատաստանի մի՛ տուժեսցի կամ տուգանիցէ, այլ ըստ կարի լիցի՝ **յանցաւոր** ի տէրունիսն գտեալ, իսկ այլ **յանցաւոր** գտեալ՝ դատաւորաւք վճարեսցի»⁸⁹:

Արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում **հանցավոր** բառը, չպահպանելով իր առարկայական նշանակությունը և նեղացնելով արտահայտած հասկացության ծավալը, գործածվում է իբրև ածական՝ հավատարիմ մնալով գրաբարյան նշանակությանը: Ժամանակակից իրավական ակտերում այս բառն առկա է մի շարք տերմին բառակապակցությունների կազմության մեջ, ինչպես՝ *հանցավոր ճանապարհ, հանցավոր նպատակ, հանցավոր համագործակցություն, հանցավոր արարք* և այլն:

Այսօրվա իրավատերմինահամակարգում **հանցավոր** բառի առարկայական նշանակությունն արտահայտում են **հանցագործ, հանցագործության սուբյեկտ, հանցանք կատարած անձ, դատապարտյալ, հանցագործության մեջ մեղադրվող անձ** և այլ տերմիններ⁹⁰:

⁸⁹ Գոշ Մ., Գիրք դատաստանի, Եր., 1975, էջ 32:

⁹⁰ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք», ընդհանուր մաս, Եր., 2003, էջ 171:

Իմաստի նեղացում է դիտվում նաև **գրավական** բառում: Այն գրաբարում գործածվել է *գրավ դրված իր, գրավ նշանակությամբ՝ «Իրն եղեալ ի գրաւի. տուեալ որպէս գրաւ...»*⁹¹, այժմ ՀՀ օրենսդրության մեջ սույն տերմինը կիրառվում է իր առարկայական իմաստի նեղացմամբ, այսինքն՝ որպէս գրավի տեսակ՝ «այն գրավը, որի առարկան անցնում է գրավատուի տիրապետմանը» (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 254):

Ընթերակա բառը գրաբարյան կազմություն է, արտահայտում է «Առընթեր՝ կողքը՝ մօտը գտնուող, մերձակայ, առաջիկայ, ներկայ» ընդհանուր նշանակությունը: Գործածվելով գիտական տարբեր բնագավառներում՝ բժշկություն, կրթություն, իրավաբանություն, հետևաբար ենթարկվելով իմաստային նեղացման՝ բառը ձեռք է բերել տերմինային արժեք: Իրավական խոսքում **ընթերակա** տերմինը նշանակում է *օրենքով նախատեսված դեպքերում քննում՝ զննում՝ խուզարկություն կամ առգրավում կատարելուն մասնակից դարձվող անձ՝ քաղաքացի:*

Իմաստի նեղացման օրինակներ են մի շարք համագործածական բառեր, որոնք, գործածվելով իրավագիտության մեջ և ստանալով մասնագիտական սահմանումներ՝ մասնավորելով իրենց իմաստները, տերմինացվում և գործածվում են իբրև տերմիններ: **Օգնական** բառը, *մեկին օգնող՝ սպարառող* ընդհանուր իմաստից զատ, այսօր իրավական լեզվում բառիմաստի մասնավորմամբ գործածվում է *վարառողջ լինելու պարճառով չափահաս գործունակ քաղաքացու դիմումի համաձայն՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի՝ քաղաքացուն օգնելու նպատակով նշանակած անձ (եթե համաձայն է քաղաքացին) նշանակությամբ (յո՛ւս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 43):*

⁹¹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1979, էջ 585:

Ամրություն տերմինը՝ իբրև համագործածական բառ, արտահայտում է անհամեմատ մեծ ծավալով հասկացություն, որն իրավական լեզվում սահմանվելիս սահմանափակում է իր բովանդակային դաշտը՝ *«շինանյութի, շինվածքի, կոնստրուկցիայի, դրանց հանգույցների, հիմքերի ու հիմնաքարերի ունակություն, որը թույլ է տալիս առանց քայքայվելու կրել հաշվարկային բեռներ ու ազդեցություններ»*⁹²:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում համագործածական բառերի տերմինացման երևույթը պայմանավորված է իրավունքի՝ հասարակական տարբեր ոլորտներ կարգավորելու գործառույթով: Հետևաբար այսպիսի տերմինների մի որոշակի բառացանկ ներկայացնենք թեմատիկ խմբավորմամբ՝ հիմք ընդունելով այն օրենսգրքերը, առանձին օրենքներն ու ենթաօրենսդրական ակտերը, որոնցում դրանք գործածվում են՝ ստանալով մասնագիտական սահմանում: Այսպես՝

- *աշխատավարձ, երաշխիք, հատուցում, գործադուլ* (տե՛ս ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, գլուխ 9, 11, 20),

- *բնակարան, այգեպնակ* (տե՛ս ՀՀ օրենքը գույքահարկի մասին, հդ. 4),

- *գործադուլ, աշխատող* (տե՛ս ՀՀ օրենքը արհեստակցական միությունների մասին, հդ. 2),

- *երեխա, մարդկանց շահագործում, զոհ* (տե՛ս ՀՀ օրենքը մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման ենթարկված անձանց նույնացման և աջակցության մասին, հդ. 4),

- *խարդախություն, կողոպուտ, հափշտակություն, շորթում* (տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, գլուխ 21),

⁹² «ՀՀ օրենքը քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին», 28.04.1999, ՀՀՊՏ 1999.06.11/15(81), հդ. 2:

• *կայունություն, հուսալիություն* (տե՛ս ՀՀ օրենքը քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին, հդ. 2),

• *հանձնակալար, հանձնարարող, գնորդ, վաճառող* (տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, գլուխ 31),

• *հեղադարձ, շրջադարձ, վազանց, արգելք, վերադասավորում* (տե՛ս ՀՀ Կառավարության որոշումը ՀՀ ճանապարհային երթևեկության կանոնները և տրանսպորտային միջոցների շահագործումն արգելող անսարքությունների և պայմանների ցանկը հաստատելու մասին, ընդհանուր դրույթներ) և այլն:

Իմաստային փոփոխությունների հետևանք է իրավական մտքի զարգացման ընթացքում որոշ տերմինների սխալ ընկալումը:

Հակոբ Շահամիրյանի «Որոգայթ փառաց» աշխատությունում հանդիպում են գրաբարից ժառանգված իրավաբանական տերմիններ, որոնք, չգործածվելով բուն նշանակությամբ, ենթարկվել են իմաստային որոշակի փոփոխությունների կամ ստացել նոր իմաստ: Իհարկե այս երևույթն ունի անհատական բնույթ, և տերմիններն իրենց արտահայտած թյուր նշանակությամբ տեղ չեն գտել ոչ մի բնույթի բառարանում:

Այսպես՝ արմատի կրկնությամբ կազմված **գանգատ** բառը գրաբարում և միջին հայերենում իրավաբանական իմաստային շեշտվածություն չի ունեցել, նշանակել է «Տրտունջ, բողոք, դժգոհություն»⁹³: Շահամիրյանը, սույն բառին տալով իրավական նշանակություն, գործածում է *դատարան ներկայացրած գրավոր խնդրանք, պահանջ* իմաստով՝ հաճախ այս բառի փոխարեն որպես հոմանիշ գործածելով **հայցուածկն, հայցմունք** բառերը: Մեջբերենք.

⁹³ **Ղազարյան Ռ.**, *Գրաբարի բառարան*, հ. 1, Եր., 2000, էջ 308:

«Ներքոյ դատախազն ընթերցաւ **գանգատն** գանգատողի ընդ դէմ իւր, գիտաց զամենայն զոր ինչ ի նմա, և այժմոյս խոնարհաբար պատասխանէ ընդ դէմ գանգատողին իւրոյ և վկայիք հաստատել կարէ անիրաւաբար **հայցուածքն** գանգատողին...»⁹⁴:

Ներկայիս հայ իրավական ակտերում **գանգատ** բառին փոխարինում է հոմանիշ **բողոք** տերմինը, որը կիրառվում է իր արտահայտած սկզբնական ընդհանուր իմաստի նեղացմամբ՝ *հայցադիմում, որը ներկայացվում է վերադաս արդյան (վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարան)՝ բողոքարկելու ստորադաս արդյանի կայացրած դատական ակտը*:

Գանգատ բառի նույն իմաստային սկզբունքով Շահամիրյանը **գանգատող** տերմինը գործածել է *որևէ պահանջով դատարան դիմած անձ նշանակությամբ* (այս իմաստով ժամանակակից իրավական ակտերում կիրառվում է **հայցվոր** տերմինը): Ներկայիս օրենսդրության մեջ **գանգատող** բառը փոխարինվել է **բողոք բերող անձ** տերմին բառակապակցությամբ՝ հետևյալ նշանակությամբ՝ *ստորադաս արդյանի կայացրած դատական ակտը վերադաս արդյանում բողոքարկող անձ*:

Գանգատ, գանգատող բառերում առկա է իմաստի նեղացում, այսինքն՝ բառը, ունենալով իր առաջնային իմաստը, ձեռք է բերում մեկ այլ իմաստ, որը շատ շուտ մթագնում է, և արդեն ներկայիս իրավաբանական գրականության մեջ տվյալ բառը գործածվում է առաջնային իմաստի նեղացմամբ՝ տերմինացմամբ:

2. Իմաստափոխության հաջորդ տեսակը **իմաստների փոխհաջորդումն է**, երբ կատարվում է «բառի հին իմաստի կորուստ, «մահացում» և նոր իմաստի ձեռքբերում, այլ կերպ ասած՝ բառի նախկին իմաստի փոխարինումը նոր ուղղակի

⁹⁴ **Շահամիրեանց Յ.**, *Որոգայթ փառաց*, Թիֆլիս, 1913, էջ 226:

իմաստով»⁹⁵: Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինա-
համակարգում իմաստների փոխհաջորդման օրինակները
սահմանափակ են:

Դատախազ բառը հին և միջնադարյան ժամանակնե-
րում բացատրվում էր «*Ոսոխ. հակառակորդ ամբաստանօղ
ի դատաստանի*»⁹⁶ նշանակությամբ: Այս բառն անգամ առ-
կա էր *ամբաստան* բառի բացատրությունում՝ «*դատախազ,
համայն՝ իրաւացի կամ անիրաւ փաստ բերելով յայտնի
ընդդէմ այլոյ. չարախօս, ոսոխ*»⁹⁷: Ինչ խոսք, շարադրանքը
փաստում է այն, որ **դատախազ** բառը լեզվի զարգացման
վաղ շրջանում ունեցել է բացասական երանգ:

18-րդ դարում Հակոբ Շահամիրյանի «Որոգայթ փա-
ռաց» աշխատության երկրորդ հատորում **դատախազ** բառը
կիրառվեց բոլորովին այլ նշանակությամբ՝ իբրև **ամբաս-
տանյալ, մեղադրյալ**: Մեջբերենք.

«Առ Պատուելի Դատաւորքն Յապարանի Դատաստա-
նի ի մէջ Երևան քաղաքին:

Ձերոյ գանգատող Սարգիս Բամբակայձորու հողագործ
ընդ դէմ **Դատախազ** (*ամբաստանյալ* նշանակությամբ) Մի-
քայլէ ձկնորս վահանու, երկայնամիտ լերուք»⁹⁸:

Ժամանակակից իրավաբանական տերմինահամա-
կարգում **դատախազ** տերմինը «բեռնաթափված է» վերո-
նշյալ իմաստներից և գործածվում է «Օրենքի ճիշտ կենսա-
գործման հսկողությունն իրականացնող պաշտոնյա: 2. Պե-
տական մեղադրող դատական պրոցեսում (պրոկուրոր)»⁹⁹
նշանակություններով:

⁹⁵ **Աղայան Էդ.**, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 106:

⁹⁶ «**Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի**», հ. 1, Եր., 1979, էջ 600:

⁹⁷ Նույն տեղում, էջ 53:

⁹⁸ **Շահամիրեանց Յ.**, *Որոգայթ փառաց*, Թիֆլիս, 1913, էջ 224:

⁹⁹ **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 279:

Գրաբարում «Կապեալ տուրք՝ որպէս կաշառ, և սիմոնականութի՝ վճարք. բաժ. վարձք պաշտաման իշխանութե ն առելոյ»¹⁰⁰ իմաստով կիրառվող **կապալ** տերմինը, համապատասխան ժամանակի նոր պահանջներին, ներկայիս ՀՀ օրենսդրությունում ձեռք է բերել իրավաբանական այլ նշանակություններ՝ «1. Որևէ աշխատանք կատարելու հանձնառություն պայմանագրային հիմունքներով՝ համապատասխան վարձատրությամբ: 2. Կալվաճքի՝ շինության և այլ անշարժ գույքի ժամկետային օգտագործում պայմանագրային հիմունքներով, վարձակալություն»¹⁰¹ իր արտահայտած նախկին իմաստը փոխարինելով նոր իմաստներով:

Իմաստների փոխհաջորդման օրինակներ են նաև ոսկեդարյան և միջնադարյան իրավական աղբյուրներում մասնագիտական նշանակությամբ գործածված գրաբարյան մի շարք տերմիններ, որոնք, ոչ միայն այսօրվա իրավական ակտերում, այլև առհասարակ ժամանակակից հայերենում չգործածվելով տվյալ իմաստով (ինչն էլ նշանակում է իմաստի կորուստ), նոր իմաստների ձեռքբերմամբ կիրառվում են լեզվի այլ ոլորտներում, ինչպես **ատենախաւս, պահեստ, գրաւել, մահապարտ** բառերը:

5-13-րդ դարի հայ իրավական գրականության մեջ իր հաճախակի գործածությամբ առանձնացրել ենք **ատենախաւս** տերմինը¹⁰² «Որ խօսի զբանս յատենի»¹⁰³ նշանակությամբ: Մխիթար Գոշը «Գիրք դատաստանի»-ում այսպես էր անվանում այն անձանց, որոնք, լինելով դատավորի կողքին, նրա հետ պետք է արդար վճիռ կայացնեին¹⁰⁴:

¹⁰⁰ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1979, էջ 1053:

¹⁰¹ Աղայան Էդ., նշվ. աշխ., էջ 691:

¹⁰² Իբրև **ատենախոս** բառի նույնանիշ՝ միևնույն ժամանակահատվածում կենսունակ գործածություն ունեւ **ատենաբան** տերմինը:

¹⁰³ «Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական», Վենետիկ, 1937, էջ 221:

¹⁰⁴ Տե՛ս Գոշ Մ., Գիրք դատաստանի, Եր., 1975, էջ 10:

Ժամանակակից հայերենում բառի այս իմաստը հնացած է և ունի պատմական արժեք, քանի որ այն հասկացությունը, որ անվանում է բառը, բացակայում է ներկայիս իրավական դաշտում: Փոխարենը **ատենախոս** բառը ստացել է նոր իմաստ, որն է՝ *գիտական աշխատանք գրող ասպիրանտ կամ հայցորդ*:

Եթե գրաբարում **պահեստ** բառի հիմնական իմաստն ունի իրավաբանական նշանակություն՝ «Պահումն. պահելն և իլն զգուշութ. և Իրն պահելի կամ պահեալ...»¹⁰⁵, ապա ժամանակակից հայերենում տվյալ բառի հիմնական իմաստը բոլորովին էլ չի առնչվում իրավաբանությանը՝ «1. Ապրանքներ՝ նյութեր՝ մթերքներ ևն պահելու շենք՝ սենյակ՝ շենքի բաժանմունք ևն»¹⁰⁶: Արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում **պահեստ** բառը փոխարինվում է **պահատվություն** տերմինով և իբրև մասնագիտական բառ՝ դուրս մղվում հայ իրավատերմինահամակարգից:

5-րդ դարից սկսած մինչ ուշ միջնադար՝ **գրաւել** բառն իր առաջնային իմաստով՝ «1. Գրաւ առնել՝ վերցնել մի բան»¹⁰⁷ լայնորեն կիրառվել է այդ ժամանակների իրավական աղբյուրներում: Բառն արդի հայերենի բառապաշարում խիստ կենսունակ է, սակայն ոչ թե վերոնշյալ իմաստով, որն այսօր ընկալվում է իբրև հնացած իմաստ, այլ իր ունեցած և հետագայում ձեռք բերած և իրավաբանությանը չառնչվող նշանակություններով՝ «1. Իր տիրապետության տակ գցել, տիրել, տիրանալ: 2. Պետականացնել, բռնագրավել...»¹⁰⁸ և այլն:

Ուշագրավ օրինակ է **մահապարտ** տերմինը: Այն, 5-րդ դարից սկսած մինչ մեր օրերը, հայ իրավական աղբյուրնե-

¹⁰⁵ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 2, Եր., 1981, էջ 588:

¹⁰⁶ Աղայան Էր., նշվ. աշխ., էջ 1171:

¹⁰⁷ Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, հ. 1, Եր., 2000, էջ 343:

¹⁰⁸ Աղայան Էր., նշվ. աշխ., էջ 262:

րում գործածական է մահվան դատապարտված, մահապատժի ենթարկված նշանակությամբ¹⁰⁹: Սակայն 2003 թվականին, երբ ՀՀ Ազգային ժողովը պատժամիջոցներից դուրս մղեց մահապատժը, սույն երևույթի հետ կապված ցանկացած բառ և արտահայտություն իրավաբանական տերմինահամակարգում կորցրեց իր տերմինային արժեքը, ինչպես **մահապարտ** բառը, որը՝ իբրև իրավաբանական տերմին, գործածվում էր որպես հատկանիշ արտահայտող բառ՝ *մահապատժի դատապարտված* նշանակությամբ: 21-րդ դարում որոշակի նպատակամղվածությամբ իրականացվող, պարբերական բնույթ կրող որոշ ահաբեկչական գործողություններ՝ հանցագործություններ, պատճառ դարձան, որ **մահապարտ** բառը վերաիմաստավորվի և կիրառվի *հանցագործ՝ իբրև ահաբեկիչ, որ, դրությունից կախված կամ հատուկ նպատակադրված, պատրաստ է սեփական անձը մահվան դատապարտել* նշանակությամբ: Սույն իմաստով **մահապարտ** բառը նաև կիրառվում է **մահապարտ-ահաբեկիչ** բաղադրյալ կազմությամբ: Այս բառերի ակտիվ կիրառությանը հանդիպում ենք ժամանակակից լրատվական աղբյուրներում: «News.am» էլեկտրոնային թերթից կատարենք մեջբերում.

➤ «Ոստիկանությունը հայտնաբերել է Փարիզում իրեն պայթեցրած **մահապարտի** բնակարանը»¹¹⁰:

Այս իմաստային նորաբանությունը դեռևս ընդգրկված չէ ժամանակակից հայերենի ոչ մի տիպի բառարանում: **Մա-**

¹⁰⁹ 1992 թվականի օգոստոսի 16-ին Երևանում Վազգեն Սարգսյանի գորակոչով և նախաձեռնությամբ ՀՀ տարբեր շրջանների ազատամարտիկներից կազմվում է «Արժիվ-մահապարտներ» հատուկ նշանակության ջոկատը: Նշանակալից երևույթն իր արտացոլումն է գտնում նաև մայրենի լեզվում. **մահապարտ** բառը, ընդլայնելով իմաստային դաշտը, ձեռք է բերում նոր նշանակություն՝ *մարդ, որը հանուն հայրենիքի պաշտպանության պատրաստ է զոհելու կյանքը՝ գնալու գիտակցված մահվան*:

¹¹⁰ <http://news.am/arm/news/296674.html>:

հապարտ բառն իր նոր նշանակությամբ չի գործածվում իրավական որևէ ակտում: Դրա փոխարեն ՀՀ օրենսդրությունում արտահայտվում է **ահաբեկիչ** իրավաբանական տերմինով (տե՛ս ՀՀ օրենքը ահաբեկչության դեմ պայքարի մասին, հդ. 5):

3. **Բառիմաստի ընդլայնումը** իմաստափոխության այն տեսակն է, երբ «որևէ առարկայի (երևույթի, գործողության և այլնի) հասկացություն արտահայտող բառն իր բովանդակության մեջ է առնում նորանոր առարկաներ (հատկանիշներ, գործողություններ և այլն), որով և ընդարձակվում է հասկացության ծավալը կամ նոր իմաստներ են առաջանում»¹¹¹: Այսպես՝ **կարճել** բառը, ժամանակակից հայերենում պահպանելով 1. *կարճացնել*, 2. *կրճարել*, *համառոտել* նշանակությունները, իրավաբանական տերմինահամակարգում ձեռք է բերել **գործի վարույթը ավարտել**, **վերջացնել**, **դադարեցնել** նոր իմաստը: Մեջբերենք. «Հարկադիր կատարողը կատարողական վարույթը **կարճում է**, եթե՝ 10) *հայցը թողնվել է առանց քննության կամ մերժվել է*» (ՀՀ օրենքը դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին, հդ. 42):

Նույնպիսի օրինակ է **նոտար (նօտար)** տերմինը: Այն գրաբարում գործածվել է «Նշանադիր. գրիչ. դպիր արքունի կամ եկեղեցական. գրագիր»¹¹² իմաստով, ժամանակի ընթացքում տեղի է ունենում իմաստային զարգացում, և աշխարհաբարում **նոտար** բառը իր արտահայտած հասկացության ծավալի ընդլայնմամբ նոր նշանակություն է ձեռք բերում՝ «Պաշտօնեայ, որի պարտավորութիւնն է վաճառման, գրաւի, կրակի և նման իրաւաբանական ակտեր կատարել, իւր մարտանի մէջ մուծել և նրանցից ընդօրինակութիւններ

¹¹¹ Աղայան Էդ., *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 102:

¹¹² «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 2, Եր., 1981, էջ 441:

տալ, վաւերացնել ակտերը, ստորագրութիւններ, աւանդի դրված փաստաթղթերը պահել ևն»¹¹³:

Հայ իրավական լեզվի բառապաշարի զարգացման ընթացքում իրավական որոշ հասկացություններ «հասարակայնացվելով» ընդլայնում են իրենց արտահայտման ծավալը և վերածվում համագործածական բառերի: Տվյալ բառը շարունակում է իր իմաստային եզակի գործառնությունը իբրև տերմին կիրառվել իրավաբանական տերմինահամակարգում, իսկ որպես հայերենի ընդհանուր բառ՝ լեզվի համագործածական բառապաշարում ձեռք է բերում հոմանիշային, հականիշային, այլ կերպ ասած՝ իմաստաբանական այլ հատկանիշներ: Այսպես՝ **օրենք** բառը դեռևս հայերենի զարգացման վաղ փուլերում (նախագրային և ոսկեդարյան շրջաններ) գործածվել է որպես բոլորի համար անխախտելի հասկացությունների անվանում, ինչպես՝ «կարգ ու կանոն, հին աւանդութիւն, իրաւունք, օրինագիրք, բարք, կրօն»¹¹⁴: Ժամանակակից հայերենում **օրենք** բառը, ունենալով իր մասնագիտական հստակ սահմանումը՝ առավել կարևոր, բնորոշ և կայուն հասարակական հարաբերություններ կարգավորող, իրավական ուժ ունեցող ակտ՝ ընդունված ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխան՝ հանրաքվեի միջոցով կամ ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից (տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հդ. 9), առօրյա-խոսակցական լեզվում հասկացության ծավալի ընդլայնմամբ ձեռք է բերել առավել ընդհանուր իմաստներ՝ 1. *անառարկելի կարգադրություն՝ հրաման՝ հանձնարարություն*, 2. *բոլորի կողմից ընդունված կարգ՝ կանոն*:

Իրավունք բառը գրաբարում նշանակել է «Որպես արդարուի՜. արդար և ուղիղ դատաստան. իրաւացի և արդարա-

¹¹³ Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 3, Եր., 1944, էջ 498:

¹¹⁴ Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, Եր., 1979, էջ 617:

ցի ինչ. կանոն և օրէնք ուղղութե՜»¹¹⁵: Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինահամակարգում բառը գործածվում է մասնագիտական հետևյալ նշանակությամբ՝ «*Պետության կողմից սահմանվող ու պաշտպանվող և հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմաների ամբողջություն*»¹¹⁶: Ներթափանցելով լեզվի գործառական տարբեր ոլորտներ՝ **իրավունք** բառը ընդլայնում է իր բովանդակային դաշտը և ժամանակակից հայերենի բառապաշարում ընկալվում նաև որպես համագործածական բառ՝ 1. *որևէ ձևով գործելու ազատություն՝ արտոնություն*, 2. *հիմք, օրինական պատճառ, հիմունք*, 3. *թույլտվություն* նշանակություններով:

Իմաստի ընդլայնման նույնաբնույթ օրինակ է **դատ** բառը: Լեզվի զարգացման վաղ ժամանակներից սկսած՝ այն գործածվել է իբրև հայ իրավունքի հասկացության անվանում՝ *դատավարություն* նշանակությամբ: Բառը, աստիճանաբար մտնելով հասարակության առօրյա-խոսակցական բառապաշար, ձեռք է բերել նաև 1. *դատաստան*, 2. *արդարացի հատուցում* նշանակությունները:

Հայ իրավաբանական գրականության մեջ բավականին տևական գործածություն ունեցող բառերից է **պատիժ** տերմինը: Այն գրաբարում կիրառվում էր իբրև մենիմաստ բառ՝ «*Յանջանքի համար մեղաւորի նկատմամբ կիրառուող միջոց, որևէ արարքի՝ մեղքի ծանր հատուցում, պատուհաս, տանջանք*»¹¹⁷: Ժամանակակից հայերենի իրավական լեզվում **պատիժ** բառը շարունակում է գործածվել տվյալ ժամանակների իրավական մտածելակերպին համապատասխան, գիտական հետևյալ սահմանմամբ՝ «*պետական հարկադրանքի միջոց, որը դատարանի դատավճռով պետության ա-*

¹¹⁵ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Եր., 1979, էջ 872:

¹¹⁶ Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 509:

¹¹⁷ Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, հ. 2, Եր., 2000, էջ 393:

նունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկարմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ սահմանափակմամբ» (ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հղ. 48): Այն, գործածվելով նաև առօրյա-խոսակցական լեզվում, հետևաբար ընդլայնելով իմաստային դաշտը, ձեռք է բերում նոր՝ փոխաբերական իմաստներ՝ 1. *զրկանք*, *ձախորդություն*, 2. *գլխացավանք*, *փորձանք*¹¹⁸:

Փաստորեն իրավաբանական տերմինների մի որոշակի խումբ, ենթարկվելով հասարակության և լեզվի փոխհամաձայնեցված պահանջներին, ձեռք է բերում ընդհանրական նորանոր իմաստներ, ըստ որի՝ տերմինները ժողովրդախոսակցական լեզվում ստանում են համագործակցական բառի արժեք: Իմաստափոխության այս երևույթը մասնավորապես պայմանավորված է իրավաբանական հասկացությունը փոխաբերական իմաստով ընկալելու հիմունքով, որի հետևանքով մասնագիտական բառն ստանում է իմաստային և ոճական նոր որակներ¹¹⁹:

Ամփոփելով նշենք, որ արդի հայերենի իրավաբանական տերմինահամակարգը իր զարգացման, համալրման ճանապարհն անցնում է իմաստագործառական տարբեր դրսևորումներով: Ուստի տերմինների բովանդակային դաշտում անցանկալի երևույթներից (տերմինային բազմիմաստություն, հոմանիշություն, իմաստով մոտ կամ նման բառեր) խույս տալու համար անհրաժեշտ է առաջնորդվել տերմինաբանության **1 հասկացությանը 1 բառային ձև** սկզբունքով:

¹¹⁸ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 1189:

¹¹⁹ **Сичинава Н.**, *Переносное употребление юридических терминов в общелитературном языке, «Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия» II Международная научно-практическая Интернет-конференция*, 2012 //

<http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw2/sichinava.html>.

ԳԼՈՒԽ 3.

ՇԵՐՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

3.1. ՇԵՐՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ իրավական լեզվի բառապաշարը հայերենի զարգացման փուլերում (հին, միջին և նոր գրական հայերեն) ձևավորված բառաշերտերի միասնական և կոռ համակարգ է: Իր անցած յուրաքանչյուր շրջափուլում բառապաշարը համալրվում է իրավական նորանոր հասկացությունների անվանումներով: Հետևաբար ներկայիս իրավաբանական տերմինները իրավական մտքի զարգացման տարբեր փուլերի և լեզվական տարբեր շերտերի բառային միավորներ են, որոնք դասակարգում ենք հետևյալ բառաշերտերով՝

- 1. ընդհանուրհայերենյան բառաշերտ**
- 2. հինհայերենյան կամ գրաբարյան բառաշերտ**
- 3. միջինհայերենյան բառաշերտ**
- 4. աշխարհաբարյան բառաշերտ:**

3.1.1. Ընդհանուրհայերենյան բառաշերտ

Հայ իրավաբանական գրականության բառապաշարի հիմնաշերտը մեծ մասամբ գրաբարից ժառանգած բառեր և բառաձևեր են, որոնք մեզ են հասել ոսկեդարյան և միջնա-

դարյան իրավական աղբյուրներից¹²⁰ և այսօր մնայուն ու անփոխարինելի արժեքներ են հայ իրավական մտքի զարգացման գործընթացում: Այս բառերը նույն կամ իմաստային աննշան փոփոխմամբ գործածվել են իրավաբանական տերմինապաշարի ձևավորման և զարգացման բոլոր շրջափուլերում՝ ինչպես գրաբարում, այնպես էլ միջին հայերենում, ժամանակակից գրական հայերենի՝ արևելահայերեն և արևմտահայերեն տարբերակներում, օրինակ՝ *ժառանգ, կտակ, վկա, վճիռ, վնաս, գանձ, դատ, դատավոր, դատախազ, գանձ, գրավ, արյան* և այլն:

Առարկայական իմաստ արտահայտող տերմիններից բացի՝ գրաբարը ժառանգություն է թողել նաև գործողություն անվանող բայական տերմիններ, ինչպես՝ *դատել, վճել, դատապարտել, ժառանգել, քննել, ապացուցել, վկայել* և այլն:

Ընդհանուր իրավաբանական տերմիններում քիչ չեն բաղադրյալ կազմությունները, որոնցից են՝ *սպանություն, վկայություն, հանցավոր, դատապարտություն, իրավարար, փոխառու, փոխադրու* և այլն:

Այս խմբի բառերը լայն կիրառություն ունեն << իրավաբանական ցանկացած գրությունում, փաստաթղթում և օրենսգրքում, անգամ դրանց մի մասը բառային նոր միավորների կազմության հիմք է:

Ընդհանուրհայերենյան բառաշերտն ընդգրկում է նաև գրաբարյան քարացած ձևեր, որոնք ժամանակակից հայերենում ընդունվում են իբրև ինքնուրույն բառեր:

Իրավաբանական տերմինահամակարգում գրաբարյան քարացած ձևերից պահպանվել են.

1. **առ, զ** նախդիրներով կազմված մի քանի տերմիններ, ինչպես՝ *առերես, առարկել, օրինազանցություն*,

¹²⁰ Տե՛ս եկեղեցական կանոններ, **Դավիթ Ավակաորդի**, «Կանոնագիրք», **Մխիթար Գոշ**, «Դատաստանագիրք», **Սմբատ Սպարապետ**, «Դատաստանագիրք», **Ներսես Շնորհալի**, «Թուղթ ընդհանրական» և այլն:

2. տերմիններ՝ կազմված գրաբարյան որոշ հոլովածներից՝ մեծ մասամբ արտահայտված հոգնակի թվով՝ որպես բառակազմական հիմք.

ա) եզակի գործիական հոլովը՝ **բ** վերջավորությամբ՝ *ծերբակալել*,

բ) հոգնակի ուղղական հոլովը՝ **ք** վերջավորությամբ, որը դարձել է ժամանակակից հայերենի կենսունակ ածանցներից մեկը՝ *օրենք*, *բաժանմունք*, *իրավունք*, *մեղք*, *հանցանք*, *կաշառք*, *տուգանք*,

գ) հոգնակի հայցական հոլովը **ս** վերջավորությամբ՝ *օրենսդիր*, *օրենսգետ*:

Հարկ է նշել, որ իրավական լեզվի զարգացման աշխարհաբարյան բառաշերտում այս և նման այլ բառերի համաբանությամբ կազմվել են նորանոր իրավաբանական տերմիններ, ինչպես *մեղսակցել* և *մեղսագիտակ* բառերը, որոնք իրենց բացատրություններով չենք գտնի գրաբարյան և միջինհայերենյան ոչ մի բառարանում:

դ) եզակի գործիական և հոգնակի ուղղական հոլովների վերջավորությամբ կազմված *իրավամբ*, *իրավունք* բառերը¹²¹,

3. Գրաբարի անցյալ, ենթակայական դերբայների **-եալ** և **-ող** վերջավորություններով կազմված բառեր, ինչպես՝ *կասկածյալ*, *մեղադրյալ*, *ամբաստանյալ*, *դատապարտյալ*, *մեղադրող*, *տուժող* և այլն:

Ի տարբերություն արևելահայերենի՝ արևմտահայերենում գրաբարի անցյալ դերբայի **եալ** վերջավորությունը արևելահայերենում արտահայտվում է հարակատար դերբայի **-ած** վերջավորությամբ: Մեջբերենք.

¹²¹ Հոգնակի գործիական հոլովածի մեկ օրինակի ենք հանդիպել արևմտահայերենում. այն է՝ **օրինօք**՝ «*Օրենքով, ըստ օրենքի*» նշանակությամբ (տե՛ս **Սաքալետոյեան Ռ.**, *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան*, Եր., 2011, էջ 374):

«Ֆրանսիացի դատախազ մը ՔԱԿ-ի գործիչներուն սպանութեան հարցով **ձերբակալեալին** ինքնութիւնը կը հրապարակէ» («Ազդակ» օրաթերթ, Բեյրութ, հունվարի 23, 2013):

3.1.2. Հինհայերենյան կամ գրաբարյան բառաշերտ

Իրավական լեզվի բառապաշարում այս բառաշերտի առկայությունը պայմանավորված է երևույթների վերացման կամ հասկացությունների հնացման հանգամանքով, ուստի դրանք լեզվական քննության ենթ ենթարկում՝ հիմք ընդունելով ակադեմիկոս Էդ. Աղայանի տարբերակած հնաբանությունների երկու տեսակները՝ **պատմաբառեր** և **հնացած բառեր**¹²²: Հավելենք, որ գրաբարյան շերտի բառերը գործածվել են նախաաշխարհաբարյան ժամանակաշրջանում, այսինքն՝ դրանք զետեղված են ինչպես ոսկեդարյան, այնպես էլ միջնադարյան իրավական աղբյուրներում:

Գրաբարյան բառաշերտի իրավաբանական պատմաբառերն անվանում են մինչև 11-12-րդ դարերին հատուկ, սակայն ներկայումս գոյություն չունեցող իրույթներ, սովորույթներ, գաղափարներ և այլն:

Հայ իրավունքը նախաաշխարհաբարյան շրջանում դրսևորվում էր հիմնականում իր երկու ճյուղերով՝ քաղաքացիական և քրեական, որոնք դեռևս տարբերակված չէին, ուստի գրաբարյան (նաև միջինհայերենյան) բառաշերտի տերմինները, այս դեպքում՝ պատմաբառերը այդ ճյուղերը և դրանց ենթաճյուղերը ներկայացնող հասկացությունների

¹²² **Պատմաբառ** և **հնացած բառ** անվանումները մեր քննարկման մեջ պայմանական են, քանի որ այդ խմբերը ընդգրկում են ոչ միայն բառեր, այլև կայուն բառակապակցություններ:

անվանումներ են, ինչպես՝ **վարձանք, տուայր**¹²³, **պռոյգ** (օժիր), **ժառանգապահ** (հայրական ժառանգությունը պահող ժառանգները՝ որդիները), **հայրենիք** (հայրական կալվածք՝ սեփականություն), **սիմոնականություն, աստուածամարտություն, անասնագիտություն** (հանցագործության անվանումներ), **ձեռնատումն, հատանել առականք, նշան դնել** (պարժի անվանումներ)¹²⁴, **ատենաբան** (այն անձը, «1. որ խօսի զբանս յարենի: 2. Որ յարենի վարէ զդատ ուրուք»¹²⁵) և այլն:

Էդուարդ Աղայանը այսպիսի պատմաբաները անվանում է **պարմագիրական նշանակություն ունեցող գրաբարյան բառեր**¹²⁶:

¹²³ **Տուայր** տերմինի ծագումը Հրաչյա Աճառյանը կապում է ֆրանսերեն *douaire* բառի հետ, որը նշանակում է «այրիության ժամանակ ապրուելու համար ամուսնու տուած ինչքը իր կնոջ», այնուհետև ավելացնում, որ վերջինիս նախահիմքը եղել է լատիներեն «dos, dotis» «նուր, օժիտ» բառը: Հայերենում **տուայր** տերմինը նշանակում է «Վարձանք, փեսի տուած օժիտը հարսին» (տե՛ս **Աճառյան Հր.**, *Հայերեն արմատական բառարան*, հ. 4, Եր., 1979, էջ 423-424):

Սմբատ Սպարապետն այս տերմինին զուգահեռ նույն նշանակությամբ գործածում է արաբերենից փոխառված **մահիր** բառը, որը բառարանում բացատրվում է «զտուայրն, որ է մահիր» (տե՛ս «**Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի**», հ. 2, Եր., 1981, էջ 198; **Սպարապետ Ս.**, *Դարաստանագիրք*, Եր., 1958, էջ 86):

¹²⁴ **Ձեռնատումն** տերմինով արտահայտված պատիժը կիրառվում էր անվայել պահվածք ցուցաբերած կնոջ, տուն հորեհողների նկատմամբ, իսկ անասնապիղծներին ու արվամոլներին պատժում էին սեռական օրգանների հատումով (**հատանել առականք**): Մահացածներ կողոպտող անհավատների վրա **նշան (խարան) էին դնում**, որ հանցանքի կրկնման դեպքում ենթարկվեին մահապատժի. «Ու **դնեն ի յինք նշան**, որ՝ թէ այլ այնէ՝ նա մեռնի, եւ կամ զինք կենդանի թաղեն, ու կամ ի զընդան կենայ ու մեռանի» (տե՛ս **Սպարապետ Ս.**, *Դարաստանագիրք*, Եր., 1958, էջ 144):

¹²⁵ «**Բառգիրք ի բարբառ Հայ եւ Իտալական**», Վենետիկ, 1837, էջ 221:

¹²⁶ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Ընդանուր և հայկական բառագիրություն*, Եր., 1984, էջ 138:

Հնացած են իրավաբանական նշանակություն ունեցող գրաբարյան այն բոլոր բառերը, որոնք, գործածվելով իրավական մտքի զարգացման 5-16-րդ դարերում, այսօր դուրս են եկել գործածությունից՝ փոխարինվելով այլ բառերով կամ բառային ձևերով: Հնացած բառերի այս տեսակը լեզվաբան Լևոն Եզեկյանը անվանում է **բուն հնաբանություններ**¹²⁷:

Հիմք ընդունելով Էդուարդ Աղայանի տեսակային տարբերակումը¹²⁸ իրավաբանական հնացած տերմիններն առանձնացնում ենք հետևյալ տեսակներով.

ա) Ձևական – ձևաբանական հնացած բառեր, որոնց մեջ փոխվել է բառի ձևը՝ հնչյունական զանազան փոփոխություններով՝ *հալուցանել (հալուցել), ծանուցանել (ծանուցել)*, կամ բառի ձևաբանական կառուցվածքը, ինչպես՝ *դատաստանագիրք – օրենսգիրք, դատակնիք – դատավճիռ, վաճառ, տուրեսառ – առուվաճառք, դատան/ք/ – դատ, դիակողոպուտ – դիակապություն, փոխ – փոխառություն, դատակնքել – դատավճիռ կայացնել* և այլն:

բ) Բառային հնաբանություններ, որոնք փոխարինվել են բոլորովին այլ բառերով, ինչպես՝ **ազատութեան թուղթ** կամ **գիր ապահարզանի** – *ամուսնալուծության վկայական, ատենագիր* – *դատական արձանագրություն, ատենադպիր* – *դատական նիստերի քարտուղար*:

գ) Իմաստաբանական հնացած բառեր, որոնց արտահայտած իրավաբանական իմաստն այլևս չի պահպանվել, սակայն այսօր իրենց այլ նշանակություններով գործածական են կյանքի տարբեր ոլորտներում, ինչպես՝ **ապաշխարություն, նզովք** բառերը, որոնք գրաբարյան և միջին-հայերենյան իրավական աղբյուրներում գործածվել են *եկեղեցական պատիժ* իմաստով, **դատողությունը**՝ *դատավարություն, երդումը*՝ *դատարանում ծայրահեղ դեպքերում ան-*

¹²⁷ Տե՛ս Եզեկյան Լ., *Ոճագիտություն*, Եր., 2006, էջ 129:

¹²⁸ Տե՛ս Աղայան Էդ., նշվ. աշխ., էջ 205:

ծի խոսքը ճշտելու և հավատարմությունը¹²⁹, կնաթողությունը՝ ամուսնալուծական հանցագործություն, կանոնը՝ 1. եկեղեցական օրենք, 2. վճիռ, անասնամոլությունը, արվամոլությունը՝ հակաբնական ձևով բավարարություն պատճառող հանցագործություններ իմաստներով:

Իմաստաբանական հնաբանության լավագույն օրինակ է **դատաստան** բառը, որի 1. դատ, դատավարություն, 2. դատավճիռ, 3. դատապարտություն, պատիժ իրավաբանական նշանակությունները այլևս կիրառելի չեն ներկայիս ՀՀ օրենսդրության մեջ: Դրա փոխարենը բառը գործածվում է ժողովրդախոսակցական լեզվում *երկնային դատաստան՝ պատիժ* նշանակությամբ:

Իմացաբանական հնաբանությունները որպես այդպիսին դիտվում են միայն արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում: Հավելենք, որ բառերի հնացած իմաստները կարող են նաև պատմական իրողություններ ցույց տալ: Այդ դեպքում տվյալ իմաստով բառը ընկալվում է նաև պատմաբան:

3.1.3. Միջինհայերենյան բառաշերտ

Հայ իրավական լեզվի բառապաշարը միջինհայերենյան փուլում համալրվում է բավականին ընդգրկուն բառաշերտով: Երևույթը պայմանավորված էր Կիլիկյան հզոր թագավորության գերակայությամբ, որի օրենսդրական կյանքը կարգավորվում էր Սմբատ Սպարապետի օրենքների ժողովածուով՝ «Դատաստանագրքով»:

Իրավաբանական միջինհայերենյան տերմինները ստեղծվել և փոխառվել են 12-16-րդ դարերում և կիրառվել

¹²⁹ Երդվելուց հետո անպայման կատարվում էր **ապաշխարություն**:

տվյալ ժամանակաշրջանում գրված հայկական իրավական աղբյուրներում:

Այս բառաշերտի տերմինները չեն գործածվում ներկայիս իրավական լեզվի բառապաշարում և դիտվում են որպես հնացած բառեր, որոնք, ինչպես գրաբարյան բառաշերտի բառերը, բաժանվում են **պատմաբառերի** և **հնացած բառերի**:

Միջինհայերենյան պատմաբառերը առավելապես արտահայտում են այնպիսի հասկացություններ, որոնք բնորոշ են իրավունքի **ա) քաղաքացիական ճյուղին և նրա ենթաճյուղերին**, ինչպես՝ **ապուր, բաժ, նեհ** (*հարկի տեսակներ*), **բերանբացուկ** (*ամուսնության առաջին գիշերը փեսայի՝ հարսնացուին տված որևէ թանկարժեք իր, որպեսզի կինը բարեհաճեր խոսել ամուսնու հետ*), **կոգնատ** (*արական գծով ժառանգում*), **ազնատ** (*իգական (մայրական) գծով ժառանգում*), և **բ) քրեական ճյուղին**, ինչպես՝ **աստուածածախութին, երկրորդ ձեռնադրութին** (*հանցագործության անվանումներ*), **արեան գին** (*աշխարհիկ պատժի անվանում*), **արբանեակ վկայի**¹³⁰ և այլն:

Միջինհայերենյան հնացած տերմինները, գրաբարյան հնացած բառերի օրինակով, բաժանվում են հետևյալ տեսակների՝

ա) Ձևական – ձևաբանական հնացած բառեր, ինչպես՝ *պոման – պայման, դատստնել – դատել, գրական – գրավ, գրականել – գրավ դնել՝ տալ՝ վերցնել, սուր վկայութիւն տալ – սուր ցուցմունք տալ, արեան դատաստանի – դատական ատյան, դատաստան դատաստանի – դատավճիռ* և այլն:

Հարադիր մի շարք հնաբանություններ այսօր արտահայտվում են 1 բառով, օրինակ՝ *երաշխատրութիւն տալ – երաշխավորել, կալանատր առնել – կալանավորել, մուծանել ի բանտ – բանտարկել, ազատագրկել*:

¹³⁰ Միջնադարում ևս կանայք գրկված էին դատարանում վկայություն տալու իրավունքից, նրանց վկայությունը հաղորդվում էր վստահելի անձանց միջոցով, որոնց դատավարության ժամանակ անվանում էին **արբանեակ վկայի**:

Ձևաբանական հնացած բառակապակցություններ են գրաբարյան **դատապարտել ի մահ** և միջինհայերենյան **մահումբ դատել, մահով մեռանիլ** կամ **մահու դատաստան լինել** բայական կազմությունները, որոնք հետագայում փոխարինվեցին **մահապատժի ենթարկել** հարադրությամբ:

բ) Բառային հնաբանություններ: Միջինհայերենյան հնացած բառերի այս խումբը բավականին ծավալուն է, այն ընդգրկում է ինչպես բառեր՝ **դատըստնվոր** – հայցվոր, **դարպաս, ապարան** – դպարան¹³¹, **դիաթէկ** կամ **տիաթիկ** – կտակ, **ըորշֆաթ** – կաշառք, **մեղացու, մեղկան, արենապարտ** – հանցագործ, **անընկմահ** – ոչ բնական մահով մահացած, **ինքնասպան, սազայ** – գույքի բռնագրավում, այնպես էլ բառակապակցություններ և հարադրություններ՝ **գնայուն իրք** – շարժական գույք, **դիաթէկ այնել** – կտակել, **զօրութիւն ունենալ** – իրավասություն ունենալ, **իրաւունք այնել** – դպրավճիռ կայացնել, **դարպաս բռնել** – դպր բացել, **կանոնական դատաստան** – վճիռ¹³², **կամայ յանցանք** – դիպրավորությամբ կատարված հանցագործություն, **ակամայ յանցանք** – անզգուշությամբ կատարված հանցագործություն, **ըմբռնել անծն կամ**

¹³¹ Միջին հայերենում **դարպաս (դարապաս)** բառը իր այլ իմաստներին զուգահեռ գործածվել է նաև **դատարան** նշանակությամբ: Այս բառը, ըստ ծագման, պահլավական փոխառություն է, որի բացատրության մեջ նշվում է «պալատ, ապարանք» նշանակությունը: Հնագույն ժամանակներում հայկական դատավարությունը տեղի էր ունենում հիմնականում թագավորական պալատներում: Դատավորը պետք է լիներ թագավոր կամ իշխան: Ոստի այս հանգամանքն էլ հիմնավորում է **դարպաս-ապարան-դատարան** բառերի նույնիմաստ կիրառությունը:

¹³² Միջնադարում հոգևոր և աշխարհիկ դատավորների արձակած վճիռները արտահայտված են տարաբնույթ տերմիններով: **Կանոն, կանոնական դատաստան** տերմիններով են կոչվում հոգևոր դատարանի ընդունած վճիռները, իսկ աշխարհիկ դատարանի վճիռները՝ **դատաստան, վճիռ դատաւորի** տերմիններով (տե՛ս **Սպարապետ Ս.**, *Դպրաստանագիրք*, Եր., 1958, էջ 163; **Գոշ Մ.**, *Գիրք դպրաստանի*, Եր., 1975, էջ 149):

ըստացուածքն [պարտականին] - կալանքի տակ պահել [պարտապանի] անձը կամ ունեցվածքը և այլն:

Միջինհայերենյան իրավական լեզվի բառաշերտում նկատվում է հոմանիշ բառերի ակտիվ գործածություն: Այսպես՝ հոմանիշային շարք են կազմում **ազտել, արծագել, ապահարգել, բաժնվել, ի փորձման թողուլ** տերմինները, որոնք արտահայտում են *ամուսնալուծվել* բառի իմաստը, կամ **քիթ լինիլ և չմոել** բառերը՝ *դատական պատասխանատվությունից ազատվել* նշանակությունը: Հոմանիշ բառերի շարք են կազմում նաև **օրէնք - անսիգ, գանկատ - ջալունջ** բառերը:

գ) Իմացաբանական հնաբանություններ. այսպիսի հնաբանություններ են միջնադարում *կրոնական հանցագործություն* իմաստով գործածված **աստուածանարգում** բառը, ինչպես նաև՝ **չկարել այլ պատարագ այնել, ձգել ի կարգէն** բառակապակցությունները՝ *եկեղեցական պատիժ* նշանակությամբ: Ներկայիս իրավաբանական գրականության մեջ լեզվական այս միավորները այլևս կիրառելի չեն: **Չկարել այլ պատարագ այնել, ձգել ի կարգէն** կապակցությունները, ժամանակակից հայերենում փոխարինվելով համապատասխան բառային միավորներով, **աստվածանարգում** բառի հետ գործածվում են լեզվի այլ ոլորտներում:

3.1.4. Աշխարհաբարյան բառաշերտ

17-18-րդ դարերի անգլիական և ֆրանսիական հեղափոխությունները դարձան մարդկային իրավաքաղաքական գիտակցության նոր կարծրատիպեր: «Հենց այս ժամանակաշրջանից է սկսվում ժամանակակից իրավական պետության հաստատման գործընթացը, որը հենվում է դեմոկրատիայի, օրինականության, ներկայացուցչական կառավար-

ման, ազատ ձեռներեցության չափանիշներով առաջնորդվող քաղաքացիական հասարակության վրա»¹³³:

Հայ իրավական մտքի զարգացումը 18-րդ դարում, որը նաև իրավաբանական տերմինների աշխարհաբարյան բառաշերտի ձևավորման շրջափուլն էր, շարունակվում է հայկական գաղթօջախներում, մասնավորապես Մադրասում լույս տեսած, հին հայերենով շարադրված Մովսես Բաղրամյանի «Նոր տետրակ, որ կոչի հորդորակ» (1772 թ.) և Հակոբ Շահամիրյանի «Տետրակ որ կոչի նշավակ», «Որոգայթ փառաց» աշխատություններում: Սրանք ազգային-ազատագրական շարժման հայ գործիչների իրավաքաղաքական մտքի արտացոլանքն են՝ ուղղված հայկական պետականության վերականգնմանը:

Հայ իրավունքի պատմության մեջ հատկանշական է «Որոգայթ փառաց» իրավական նորմերի ընդարձակ ժողովածուն, որն ընթերցողին է ներկայանում ինչպես նոր իրավամտածողությամբ, այնպես էլ իրավական խոսքի գիտական ոճի շեշտվածությամբ: Վերջինս պայմանավորված է օրենքներն ու հոդվածները հստակ շարադրելու, պայմանագրերի՝ մշակված կաղապարային ձևերի և իրավաբանական տերմինների որպես մասնագիտական արժեքներ ներկայացնելու հանգամանքով: Ի տարբերություն միջնադարյան իրավաբանական գրականության՝ գիրքը զերծ է բարբառային տարրերից: Հակոբ Շահամիրյանը, ստեղծագործելով հայրենիքից դուրս, իր խոսքում խուսափել է օտարաշունչ բառերի կիրառումից՝ ձգտելով անաղարտ պահել մայրենի լեզուն:

Ըստ Հակոբ Շահամիրյանի՝ ապագա դեմոկրատական պետությունը կազմվելու էր օրենքներ ընդունող, երկիրը կառավարող և արդարությունը պաշտպանող այնպիսի պետական մարմիններից, որոնք պիտի անվանվեին **օրենսդիր**,

¹³³ Ավագյան Ռ., *Հայ իրավական մտքի գանձարան*, հ. 2, Եր., 2002, էջ 3-4:

գործադիր և դատական տերմիններով: Հայ իրականության մեջ Շահամիրյանն է առաջին անգամ խոսել այս կառույցների մասին և անդրադառնալով իր գրքում Հայոց տան ստեղծմանը, նրա գործառույթին և անդամներին՝ մեզ հուշում է, թե որտեղ փնտրենք **օրենսդիր մարմին (Ազգային ժողով), գործադիր մարմին (Կառավարություն), դատական մարմին** և այս անվանումների հետ կապված այլ տերմինների առաջացման արմատները:

Շահամիրյանի աշխատությունում առկա են դատական համակարգը ներկայացնող մարմինների աստիճանական այնպիսի տեղաբաշխում, պաշտոնների անվանումներ, որոնք, հնարավոր է, որ հուշարարի դեր են խաղացել ներկայիս դատական համակարգի ձևավորման և անվանման գործընթացում:

Հեղինակը դատական համակարգի բարձրագույն մարմինը անվանում է **ծայրագոյն յապարանն դատաստանի**, որի գործառույթն է երկրի գլխավոր քաղաքներում գործող թվով 60 դատարանների ընդունած վճռի բողոքարկման դեպքում գործը քննելն ու վերջնական որոշում կայացնելը: Որպես պաշտոնի անվանում՝ գործածվում է **ծայրագոյն դատաւորութիւն** կամ **մայր դատաւորութիւն** բառակապակցությունը: Այս պաշտոնը զբաղեցնողին հեղինակը անվանում է **մայր դատաւոր**, որը գործածվում է ինչպես բարձրագույն դատարանի դատավորի, այնպես էլ գլխավոր քաղաքների դատարանների դատավորների համար: **Մայր դատաւոր** տերմինին զուգահեռ բնագրում կիրառվում է նաև **պետ դատաւոր** անվանումը: Ներկայիս օրենսդրական դաշտում սույն տերմիններին համապատասխանում են *վճռաբեկ դատարանի պալատ (ծայրագոյն յապարանն դատաստանի), վճռաբեկ դատարանի նախագահ (մայր դատաւոր, պետ դատաւոր)*¹³⁴ կապակցությունները:

¹³⁴ Տե՛ս Շահամիրեանց Յ., *Որոգայթ փառաց*, Թ., 1913, էջ 153-154:

Ներկայացնենք դատավարության մի հատված:

«Օրն **դատողութեան քրէական մեղաւորի** ելիցէ իշխան խորհրդակցօք հանդերձ գունտ մի զօրօք երկուս դրօշակօք և մտցէ՝ **ի յապարանն դատաստանի**, և բազմեսցի **վերին աստիճան, և ի ներքոյ աստիճանի** նստցի **դատաւոր** քաղաքին ընդ խորհրդակցօք, և **ի վայր աստիճանի դպիրք և ատենաբանք**, և ի ատենի սոցա 94 նշանաւոր անծինքն, եթէ **որոնողք**, և եթէ **դատողք**»¹³⁵:

«Քրեական հանցագործի դատավարության օրը իշխանը՝ խորհրդակիցներով հանդերձ, մի զորագնդով և երկու դրոշակով պետք է դուրս գա և մտնի դատաստանի պալատ ու բազմի **վերին աստիճանին, ներքևի աստիճանին** պետք է նստի քաղաքի դատավորն իր խորհրդակիցներով, իսկ ավելի **ցածր աստիճանին**՝ դպիրներն ու ատենաբանները: Եվ սրանց ատյանում պետք է լինեն 94 նշանավոր անծինք՝ թե՛ որոնողներ և թե՛ դատողներ»¹³⁶:

Նախ վերհիշենք, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգը եռաստիճան է՝ Առաջին ատյանի, Վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարաններ: Շահամիրյանի ներկայացրած դատական մարմինների տեղաբաշխումը («վերին աստիճան», «ներքին աստիճան», «ի վայր աստիճան»), հավանական է, որ հիմք է ծառայել Հայաստանի Հանրապետության դատարանակազմության հիերարխիկ կառուցվածքի ստեղծմանը: Ինչպե՞ս հիմնավորել այս համեմատությունը: Քրեական մեղավորին դատելիս դատարանում առաջին վճիռն ընդունում են 70 որոնողները, իսկ բողոքարկման դեպքում ատենաբանի՝ «քրէական մեղավորին» հարցաքննումից հետո 24 դատողները նույն կամ նոր վճիռ են կա-

¹³⁵ Նույն տեղում, էջ 397:

¹³⁶ «Որոգայթ փառաց», Եր., 2002, էջ 210:

յացնում: Ե՛վ որոնողների, և՛ դատողների վճիռները հաստատում է և կամ հակառակը՝ մերժում է իշխանը¹³⁷:

Որոնող և դատող («որոնողը» և «դատողը») անվանումներով արտահայտված իրավական ծառայություն կատարող պաշտոնյաները իրենց այսպիսի գործառույթով արդի դատարանակազմության մեջ համապատասխանում են *Առաջին ափյանի (որոնողներ) և Վերաքննիչ դատարանի (դատողներ)* դատավորներին, քանի որ ինչպես բնագրում, այնպես էլ ներկայիս օրենսդրությունում շարադրված է, որ Առաջին ատյանի դատավորների վճիռը բողոքարկելուց հետո դատավարությունը շարունակում է Վերաքննիչ դատարանը: Իսկ այն, որ դատավճռի հաստատման կամ ժխտման վերջնական որոշումը տրվում է իշխանին, որոշակիորեն նման է ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախագահի այն գործառույթին, որ դատարան ներկայացված բողոքի վերջնական վճիռը նա է ընդունում:

Դատարան բառի իմաստն արտահայտելու նպատակով Շահամիրյանը կազմում է **ատեան դատաստանի, յապարանն դատաւորաց, յապարանն դատաստանի, տունն դատաստանի, դուռն պատուելի յապարանի դատաստանի** բառակապակցություն տերմինները (տե՛ս «Որոգայթ փառաց», գլուխներ ՃԽԱ, ՇԳ, ՃԴ, ՄՀԳ, Գ):

Հայ իրավական կյանքում Շահամիրյանի բերած հաջորդ կարևոր նորությունը քաղաքացիական հարաբերություններ կարգավորող կարգադրությունների, հրամանների, որոշումների, պայմանագրերի և այլ պաշտոնական փաստաթղթերի օրինակներն են՝ յուրաքանչյուրը շարադրելով միօրինակ կաղապարով: Մինչ այս գիրքը հայ իրավաբանական գրականության մեջ չկար մի նմուշ, որում առկա լինեին իրավաբանական փաստաթղթերի մշակված օրինակներ՝ իրենց հստակ անվանումներով: Վերջիններս ՀՀ օ-

¹³⁷ Տե՛ս **Շահամիրեանց Յ.**, *Որոգայթ փառաց*, Թ., 1913, էջ 398-399:

րենսդրությամբ կարգավորվող պայմանագրերի, վճիռների, որոշումների և այլ փաստաթղթերի ձևավորման, դրանց անվանումների վերանայման և որոշակի փոփոխման հետևանքով նորերը կազմելու հիմք կարող էին լինել: Ներկայացնենք սույն փաստաթղթերի օրինակների վերնագրերը՝ նշելով դրանց ժամանակակից անվանումները:

1. **Օրինակ Տուն կամ Երկիր**¹³⁸ **գնելոյ** – **հողամասի առուվաճառքի պայմանագրի օրինակ**, ըստ որի՝ վաճառողը գնորդին որոշակի գումարի դիմաց որպես սեփականություն հողամաս է հանձնում (տե՛ս «Որոգայթ փառաց», գլուխ ՀԹ):

2. **Օրինակ Դաշնադրութեան վասն Հարսանեաց** – **ամուսնական պայմանագրի օրինակ**, ըստ որի՝ ամուսնացող կողմերի միջև որոշակի պայմանավորվածությամբ կնքվում է պայմանագիր (տե՛ս գլուխ ԶԲ):

3. **Օրինակ թղթոյ Երաշխաւորութեան անձանց, օրինակ թղթոյ Երաշխաւորութեան ընչից** – **Երաշխավորության պայմանագրի օրինակ**, ըստ որի՝ երաշխավորը իր անձով կամ անձով և ունեցվածքով այլ անձի պարտատիրոջ առջև պարտավորվում է պատասխանատվություն կրել այդ անձի կողմից իր պարտավորությունը լրիվ կամ մասնակի կատարելու համար (տե՛ս գլուխ ԶԸ, ԶԹ):

4. **Օրինակ թղթոյ վճռոյ որ ելանէ դատաստանէ** – դատավճռի՝ դատարանի կողմից ընդունված դատական ակտի օրինակ (տե՛ս գլուխ ԶԵ):

5. **Օրինակ թղթոյ ստացեալ իրաց յաղագաւ** – **ստացականի՝ ստորագրությամբ վավերացված փաստաթղթի օրինակ**, որևէ բան ստանալու՝ ընդունելու մասին (տե՛ս գլուխ ԶԶ):

¹³⁸ **Երկիր** բառի նշանակություններից մեկն է *գեղին, հող*, ուստի բնագրի աշխարհաբարյան տարբերակում **Երկիր** բառի փոխարինումը **հող**-ով տրամաբանական է:

6. **Օրինակ թղթոյ ազատութեամբ բանալոյ շուկայ մէջ քաղաքաց – թույլտվության օրինակ**, ըստ որի՝ լիազոր մարմինը կամ անձը իրեն դիմողին տալիս է որևէ գործողություն իրականացնելու արտոնություն՝ իրավունք (տե՛ս գլուխ ԴԱ):

7. **Վաշխապարտի օրինակ – փոխառության պայմանագրի օրինակ**, երբ պարտատերը տոկոսով դրամ է տալիս պարտապանին սահմանված ժամկետում վերադարձնելու պայմանով (տե՛ս գլուխ ՀԵ):

8. **Օրինակ Ձերծա պարտուց – նպատակային փոխառության պայմանագրի օրինակ**, որը կնքված է փոխառուի կողմից ստացված միջոցները որոշակի նպատակների համար օգտագործելու պայմանով (տե՛ս գլուխ ՀԸ):

9. **Օրինակ Գանգատագրի առ յապարանն Դատաստանի – հայցադիմումի օրինակ**, ըստ որի՝ անձը որոշակի պահանջով դիմում է դատարան (տե՛ս գլուխ ԶԳ):

10. **Օրինակ Հանդիմանելոյ դատախազին ընդ դեմ գանկատողին – հայցադիմումի պատասխանի կամ առարկության օրինակ**, համաձայն որի՝ պատասխանողը առարկում է հայցվորի պահանջը (տե՛ս գլուխ ԶԴ):

Շահամիրյանը պայմանագրերը ներկայացնում է միևնույն կառուցվածքով, ինչը բնորոշ է մեր այսօրվա պայմանագրերին: Դրանք վերնագրված են, սկսվում են «Յայտնի լինի ամենեցուն որ...» և վերջանում «Վկայեմք որ...» նախադասություններով¹³⁹:

19-րդ դարում հայ իրավական միտքը շարունակում է զարգանալ Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանում՝ լավագույնս արտահայտվելով Ռուսաստանի և Օսմանյան կայսրության հայերի ազգային կանոնադրություններում, որոնք հայկական պետականության ստեղծման ճանապարհի առաջին քայլերն էին:

¹³⁹ Շահամիրեանց Յ., նշվ. աշխ., էջ 233-234:

Այս ժամանակաշրջանից սկսած՝ հայ իրավական լեզվի բառապաշարի աշխարհաբարյան բառաշերտը (առհասարակ հայերենը) զարգանում է գրական հայերենի երկու տարբերակներում, ուստի այն քննության ենթ ենթարկում՝ տարբերակելով իրավաբանական տերմինների **արևմտահայերեն և արևելահայերեն ենթաշերտերը**:

ա) Արևմտահայերեն իրավաբանական տերմիններ:
Տարիներ շարունակ արևմտահայերենը, չունենալով տարածքային միասնական կիրառություն, հետևաբար լեզվի միևնույն կրողները, ցավոք չունի զարգացման և կիրառման կանոնավոր մակարդակ: Նրանով հաղորդակցվում են աշխարհի չորս կողմերում հանգրվանած հայեր, որոնք, ապրելով տարանջատ՝ առանձին համայնքներով և միմյանց հետ չունենալով անմիջական շփում, ականայից պատճառ են դառնում, որ արևմտահայերենը զարգանա հայկական տարբեր գաղթօջախներում՝ յուրաքանչյուրում ցուցաբերելով առանձին դրսևորումներ: Անխուսափելի հետևանք է նաև տվյալ համայնքում իշխող պետական լեզվի ազդեցության գերակայությունը մայրենի լեզվի վրա: Օրինակ՝ նոր հասկացության արտահայտման պահանջով երբեմն կազմվում են արևմտահայերեն բառեր՝ տիրապետող օտար լեզվի բառակազմական կանոնների համաձայն: Ինչ խոսք, այս երևույթն իր ազդեցությունն ունի արևմտահայերենի բոլոր բառաշերտերի, այդ թվում՝ իրավական լեզվի բառաշերտի վրա:

Քանի որ սփյուռքահայերի իրավունքները պաշտպանվում են այն երկրի օրենսդրությամբ, որի քաղաքացիներն են նրանք, ուստի արևմտահայերենի բառապաշարում իրավաբանական տերմինների պարտադիր կազմության պահանջ չկա: Արևմտահայերեն իրավական խոսքում մասնագիտական բառերը սակավաթիվ են և մեծ մասամբ դրսևորվում են Սփյուռքի զանգվածային լրատվական միջոցներում:

Արևմտահայերեն իրավաբանական տերմինները բաժանում ենք 2 խմբի՝ **1. միայն արևմտահայերենին բնորոշ** և **2. առավելաբար արևմտահայերենին բնորոշ տերմիններ**:

1. Այս խմբի իրավաբանական տերմինների գործածությունը դուրս չի գալիս արևմտահայերենի սահմաններից: Սրանք ինչպես գրաբարից և միջին հայերենից ժառանգած բառեր են, այնպես էլ նոր ժամանակների կազմություններ են:

«Հայրենիքի կորստից հետո արևմտահայերենը վերածվեց Սփյուռքի հայության հաղորդակցման միջոցի, ուր գերակա դարձավ հայապահպանության գործոնը»¹⁴⁰, ուստի արևմտահայերենի բառապաշարում պահպանվեցին իրավաբանական այնպիսի տերմիններ, որոնք կիրառելի էին նաև գրաբարյան և միջինհայերենյան իրավական աղբյուրներում՝ իբրև ազգային սովորույթների, ծեսերի հիմունքով քաղաքացիական տարբեր հարաբերություններ կարգավորող երևույթների անվանումներ, ինչպես՝ **դրամօժիտ** (որպես օժիտ կամ օժիտի փոխարեն տրված դրամական փոխհատուցում), **օժիտագիր** (օժիտի մասին գրավոր պայմանավորվածություն), **անպոռույգ** (օժիտ չունեցող, անօժիտ), **առենաբանել** (պայանի մեջ խոսել՝ ճառել), **տվայր** (1. փեսայից հարսին տրվող օժիտ, 2. ամուսնու մահից հետո կնոջն անցնող ունեցվածք) և այլն:

Լեզվի զարգացման առավել նոր ժամանակներում կազմված միայն արևմտահայերենին բնորոշ իրավաբանական տերմիններ են՝ *եղեռնափորձ*, *դատաբեկ*, *դատաջինջ*, *թղթածրար*, *չերեկ*, *հայցարկու*, *կապանադուն*, *օրինագիր*,

¹⁴⁰ **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները*, Եր., 2004, էջ 39:

գործողչէք, պահողչէք, ուղարկողչէք, պատժակիր, գողանք և այլն¹⁴¹։

2. Առավելաբար արևմտահայերենին բնորոշ իրավաբանական տերմինները գործածական են հայերենի երկու տարբերակների իրավական լեզվում, սակայն արևմտահայերենում ունեն կիրառության ավելի մեծ հաճախականություն, ինչպես՝ *մեղսագործ, մեղսակից, հանցագիտակ, բաժնեթուղթ, բողոքարկու, հայցատեր, մեղադրագիր, օրինագետ, օրինադիր, փոժանք* և այլն։

բ) Արևելահայերեն իրավաբանական տերմիններ։

Հայ իրավական գիտակցության և բառապաշարի զարգացման բեկումնային շրջափուլեր են 20-21-րդ դարերը։ Հայաստանի առաջին հանրապետության հռչակմամբ (1918թ.) հայ իրավական կյանքում շրջադարձային փոփոխություններ եղան (ժողովրդավարական պետություն, իրավունքի ճյուղերի տարբերակում, օրենսգրքերի կազմում և այլն), որոնք իրենց լեզվական արտահայտությունները գտան նոր շարադրված իրավական ակտերում և 1919 թվականին Թիֆլիսում լույս տեսած «Ռուս-հայերեն իրավաբանական առձեռն բառարանում», որը եղավ հայ իրավական մտքի պատմության մեջ իրավաբանական տերմինների համակարգման առաջին փորձը՝ կազմված հայ լեզվաբանների և իրավաբանների խմբային աշխատանքի շնորհիվ։ Բառարանի հապճեպ կազմելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր անկախ պետության համար օրենսգրքեր թարգմանելու, հայերեն իրավական խոսք ստեղծելու պահանջարկով։

Բառարանում տեղ գտած իրավաբանական տերմինները քաղաքացիական, քրեական, առևտրական և մուրհակային իրավունքին վերաբերող, դատավարության մեջ հա-

¹⁴¹ Այս և ներքոնշված արևմտահայերեն տերմինների արևելահայերեն բառակազմական տարբերակները տե՛ս սույն աշխատության 3.2.4. պարագրաֆում։

ճախ գործածվող հասկացությունների անուններ են¹⁴², որոնցից մեծ թվով տերմիններ մինչ այժմ իրավական լեզվի կենսունակ բառային միավորներ են:

Նախապես ընտրված 1100 ռուսերեն իրավաբանական տերմինների հայերենացման ճանապարհին թարգմանվեցին այնպիսի բառեր, որոնք իրավաբանական բառապաշարում և առհասարակ մայրենի լեզվում տվյալ ժամանակահատվածի համեմատությամբ նորաստեղծ կազմություններ էին՝ արտահայտված ինչպես բառերով՝ **իրավախախտում, ինքնիրավչություն, իրավագորություն, անդամավճար, ենթավարձույթ, կտակարար, ընդդատություն, օտարել, հանցափորձ, հավաստագիր, հայցվոր, իրավունակ, անմեղսունակ, վարչակարգ, ցուցմունք** և այլն, այնպես էլ բառակապակցություններով՝ **հեղինակային իրավունք, իրեղեն ապացույց, անժառանգ գույք, գրավոր ապացույց, ձեռքբերման վաղեմություն, իրավունքի տեսություն, միջնորդ դատարան, մարմնական պատիժ, քրեական հետապնդում** և այլն:

Երբեմն ռուսերեն բառերի դիմաց տրվում են 20-րդ դարի առաջին տասնամյակում կազմված բաղադրություններ, ինչպես՝ **անվանարկություն, մեղադրանք, մեղսակից, փոխատվություն, դատավարություն, վկայագիր**¹⁴³:

Բառարանում իրավաբանական տերմինի արժեք են ստանում նախաաշխարհաբարյան շրջանում գործածված մի շարք բառեր, որոնցից են՝ **յուրացում, ոճիր, ընթերակա, հոգաբարձու, իսկություն, փոխադրություն**: Զգալի թիվ են կազմում դեռևս գրաբարյան և միջինհայերենյան իրավական աղբյուրներում կիրառված տերմինները՝ **պատիժ, վկա, ժառանգ, հրիտակ, պարտատեր, սպանություն** և այլն:

¹⁴² Տե՛ս «Ռուս-հայերէն իրաւաբանական առձեռն բառարան», Թիֆլիս, 1919, էջ 4:

¹⁴³ Տե՛ս **Գաբամաճեան Ա.**, *Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի*, Կ. Պոլիս, 1910:

Բառարանում զետեղված են նաև օտարալեզու տերմիններ՝ **կոմիսիոներ, կոմիտենտ, ֆրախտ, սերվիտուտ, պրեզումպցիա, ցեսիա:**

Ինչպես ցանկացած նոր երևույթ, այնպես էլ այս բառարանի տերմինապաշարի մի զգալի մասը կարիք ուներ մշակման և կատարելագործման: Բառարանի հնարավոր թերությունների մասին նախատեսում էին նաև հեղինակները՝ գրելով, որ «սա մի փորձ է միայն, որին հետևելու են անշուշտ ավելի ու ավելի կատարեալ գործեր»¹⁴⁴:

1920 թվականին խորհրդային կարգերի հաստատումը Հայաստանում իրավական մտքի արտահայտման մի նոր ավիք բարձրացրեց: Ստեղծվեց իրավաբանական խորհրդային գրականություն՝ հագեցած նոր գաղափարներով և նոր բառապաշարով:

Խորհրդային տարիներին ստեղծված իրավական լեզվի ողջ բառապաշարը զետեղված է նույն վերտառությամբ կոչվող, տարբեր ժամանակներում տարբեր հեղինակների կողմից հրատարակված «Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան»-ներում¹⁴⁵:

Ինչպես երկրում տիրող նոր կարգերը, այնպես էլ դրանց հիման վրա ստեղծված իրավական նոր համակարգը՝ իր արտահայտման բոլոր դրսևորումներով, ուներ կաղապարային պարփակ բնույթ: Այդ պատճառով Խորհրդային Միության փլուզումից հետո դրանք դարձան պատմության էջեր, իսկ լեզվական արտահայտումները մեծ մասամբ վերածվեցին հնաբանությունների՝ պատմական և հնացած բաների:

¹⁴⁴ «Ռուս-հայերեն իրավաբանական առձեռն բառարան», Թիֆլիս, 1919, էջ 18:

¹⁴⁵ Տե՛ս «Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան», Եր., 1924; Փոթեյան Վ., Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 1972:

Խորհրդային շրջանի իրավաբանական գրականության տերմինների մի զգալի մաս այլևս չկիրառվեց Հայաստանի երրորդ հանրապետության օրենսդրությունում, քանի որ նոր իրականությունը չընդունեց հնում առկա երևույթներից շատերը: Դրանք այսօր իրավական [եզվի բառապաշարում ընկալվում են որպես պատմաբառեր, որոնք թվային գերազանցությամբ ռուսերենից արված պատճենումներ են, օրինակ՝

աշխատանքի ուղղիչ տուն – исправительно-трудовой дом,

դաստիարակիչ-ուղղիչ տուն – воспитательно-исправительный дом,

հողի խմբական օգտագործումը – групповое землепользование,

բանվորական ուժի շարժումը – движение рабочей силы,

պրոլետարիատի և գյուղացիության դիկտատուրա – диктатура пролетариата и крестьянства,

պրոլետարական իրավագիտակցություն – пролетарское правосознание,

հեղափոխական ապրանք – революционный трибунал,

հեղափոխական խիղճ – революционная совесть,

ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդ – совет народных комиссаров,

հեղափոխական կարգի պաշտպանության արտակարգ միջոցներ – чрезвычайные меры охраны революционного порядка և այլն:

Խորհրդային տարիներին ստեղծված մի քանի իրավաբանական տերմիններ էլ, չհամապատասխանելով նորաստեղծ օրենսդրության և պետաիրավական կառուցվածքի պահանջներին, դիտվելով որպես հնացած բառեր, փոխարինվեցին նոր անվանումներով, օրինակ՝

ընչական իրավունք - գուքային իրավունք,
բերանացի պայմանադրություն - բանավոր պայմանագիր,

հավաքական պայմանագիր - կոլեկտիվ պայմանագիր,

հակահեղափոխական հանցանք - պետական իշխանության դեմ ուղղված հանցագործություններ (պետական դավաճանություն, իշխանության յուրացում, սահմանադրական կարգի տապալում),

առաջին աստիճանի դատարան, նախադատ ատյան - առաջին ատյանի դատարան,

երկրորդ աստիճանի դատարան - վերաքննիչ դատարան,

թեր և դեմ¹⁴⁶ - դեմ և կողմ և այլն:

Սակայն այս հնաբանություններից զատ՝ խորհրդային տարիներին իրավաբանական բառապաշարը ընդգրկեց այնպիսի տերմիններ, որոնք շարունակում են իրենց ակտիվ գործածությունը ներկայիս իրավական ակտերում: Դրանք ինչպես բառեր՝ **այլուրեքություն, անգործունակ, դատակոչ, դատապաշտպան, իրավապաշտպան, իրավագիտակցություն, իրավահաջորդում, իրավահավասարություն, հանցադեպ, հանցակցություն, նախաքննություն, փորձաքննություն, հարցաքննություն, փոխադրավարձ, այնպես էլ տերմին բառակապակցություններ են՝ հանցավոր անփութություն, տուժող կողմ, դատական կատարածու, վինդիկացիոն հայց** և այլն:

20-րդ դարի վերջին՝ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, երկրի պետաիրավական կառուցվածքը, պայմա-

¹⁴⁶ **Թեր և դեմ** բարդության բաղադրիչները՝ իբրև առանձին բառեր, գործածական են արևմտահայ իրավական աղբյուրներում: Մեջբերենք.

«Ուսյթըրի նախագիծը մերժուեցաւ 66 թեր, 70 դէմ եւ 45 ձեռնպահ քուէներով» («**Հայրենիք**» **շաբաթաթերթ**, հունվարի 27, 2016):

նավորված Հայաստանի երրորդ անկախացմամբ, ենթարկվեց նորանոր փոփոխությունների: Հայաստանի Հանրապետության և տարբեր պետությունների միջև ձևավորված միջազգային նոր հարաբերությունները, կնքված կոնվենցիաներն ու դաշնագրերը, երկրում ձևավորված իրավական նոր կառույցներն ու իրավական բնույթի նորընթաց այլ երևույթներ ստացան անվանումներ, որոնք արտահայտվեցին ինչպես միջազգային նշանակություն ունեցող օտարալեզու տերմիններով (նոր և նորագույն փոխառություններ), այնպես էլ հայերենի բառակազմական միջոցներով կազմված նորաստեղծ բառերով (նորակազմություններ): Հայերենի բառապաշարում գործածվող որոշ բառեր, իրավաբանական գրականության մեջ ձեռք բերելով տերմինային նոր իմաստներ (իմաստային նորաբանություններ), փոխառյալ և նորաստեղծ բառերի հետ կազմում են արդի հայերենի բառապաշարի նորաբանություններ բառաշերտը¹⁴⁷:

Մենագրության այս բաժնում լեզվական քննության ենք ենթարկում նորաստեղծ բառերն ու իմաստային նորաբանությունները՝ ներկայացնելով նրանց բառակազմական և գործառական առանձնահատկությունները: Հավելենք, որ ուսումնասիրել ենք մոտ 90 և ավելի իրավաբանական նորակազմություններ¹⁴⁸:

¹⁴⁷ Սույն պարագրաֆի իրավաբանական բոլոր նորակազմ տերմինները և նրանց բացատրությունը տե՛ս **Կոբայան Ա., Օպերատիվ հեղափոխության տերմինների բացատրական բառարան**, Եր., 2007; **Կոբայան Ա., Իրավաբանական համառոտ բացատրական բառարան**, Եր., 2006; **Քոլին Փ., Իրավաբանության բացատրական բառարան, անգլերեն-հայերեն-անգլերեն**, Եր., 2005; **Ոսկերչյան Ա., Քրեաիրավական տերմինների արդի համառոտ բացատրական բառարան**, Եր., 2004; **Էդյան Ս., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան**, Եր., 2002:

¹⁴⁸ Նորաստեղծ տերմինները չենք գտնի խորհրդային տարիներին ստեղծված իրավաբանական գրականության մեջ, ուստի նաև այդ ժամանակների ցանկացած բնույթի բառարանում (տե՛ս **Փոթեյան Վ., Ռուս-հայերեն**

Նորակազմ իրավաբանական տերմիններ: Այս տերմինները կազմվում են առավելապես բառակազմական երկու եղանակով՝ **ածանցմամբ և բառաբարդմամբ**¹⁴⁹:

Ածանցման հիմնակադապարը մեկ հիմնական և մեկ երկրորդական ձևույթի՝ ածանցի բաղադրությունն է, իսկ ըստ հիմնական ձևույթի նկատմամբ ածանցի գրաված դիրքի՝ ածանցման կաղապարները բաժանվում են նախածանցավորների և վերջածանցավորների: Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ այսօր ածանցման վերջածանցավոր կաղապարները զգալիորեն գերակշռում են նախածանցավորներին: Սակայն դա չի նշանակում, որ նախածանցավոր կաղապարները հայերենի զարգացման որոշակի փուլում բառակազմական ակտիվություն չեն դրսևորել¹⁵⁰:

➤ **Իրավաբանական նախածանցավոր տերմինների կաղապարներ**

Սույն տերմինների սերող հիմքերը լինում են ինչպես պարզ, այնպես էլ բաղադրյալ կազմություններ: Սակայն այս կաղապարով եզրերը սակավաթիվ են:

Պարզ հիմքով տերմիններն ունեն **նախածանց + արմատ** կաղապարը, ինչպես՝ *հակ(ա) – հակահայց, փոխ – փոխհայց, համ – համիրավ*:

Բաղադրյալ հիմքով նորակազմ տերմինները կազմվում են **նախածանց + վերջածանցավոր բառեր, նախածանց + բարդ կամ բարդածանցավոր բառեր** մանրակաղապարներով, օրինակ՝ *հակ(ա) – հակաիրավականություն, ան – անժամկետանց, անիրավունակ, անժամանցելի (վաղեմության ժամկետ չունեցող), ենթ(ա) – ենթաօրենսդրական (օրենքը*

իրավաբանական բառարան, Եր., 1972; «**Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան**», Եր., 1924):

¹⁴⁹ Իրավաբանական տերմինների կազմությունը որոշելիս հիմք ենք ընդունում բառամիավորին ավելացած բառակազմական վերջին քայլը:

¹⁵⁰ Հմմտ. **Ջահուկյան Գ.**, *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները*, Եր., 1974, էջ 152:

լրացնող և մանրամասնող), ենթապարտավորագիր, համ(ա) – համապարտադիր, համիրավախախտ:

➤ **Իրավաբանական վերջածանցավոր տերմինների կաղապարներ**

Համեմատաբար առավել հաճախադեպ են վերջածանցավոր իրավաբանական տերմինների կաղապարները, որոնք են՝ **ածանցավոր բառ + վերջածանց, բարդ կամ բարդածանցավոր բառ + վերջածանց**, օրինակ՝

-*ույթյուն* – իրավականություն, անիրավունակություն, իրավասուլքելություն, հանցագործաբանություն (քրեագիտություն, ռճրագործության վերաբերյալ մասնագիտություն),

-*ում* – սահմանադրականացում (սահմանադրական դարձնելը՝ սահմանադրականացնելը: Օրենքի, օրինականության ուժով օժտելը), սեփականաշորթում (սեփականաշորհման անվան տակ ազգային ունեցվածքի զավթելը, թալանելը), վարձագնում (որևէ բանի գնում՝ կանոնավոր ամսական վճարումներ կատարելու միջոցով),

-*ային* – մատնադրոշմային (մատնադրոշմին վերաբերող),

-*(ա)գետ* – սահմանադրագետ, դատարանագետ,

-*յալ* – օրինադրյալ, խնամարկյալ և այլն:

Իրավաբանական ածանցավոր բառերի կազմության կենսունակ ածանցներ են **-ույթյուն, -ում** բառակազմական ձևույթները:

Ինչպես ածանցման, այնպես էլ բառաբարդման բառակազմական եղանակով կազմվում են մեծ թվով իրավաբանական տերմիններ:

Լեզվաբան Արտաշես Մարտիրոսյանը «Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները» աշխատությունում հանգամանալից անդրադարձել է բառա-

բարդմանը տրված լեզվական բնորոշումներին¹⁵¹: Ըստ Հրանտ Պետրոսյանի՝ բառաբարդման դրսևորումներից է, երբ «պարզ, ածանցավոր բառերի կամ արմատների համակցումով ստեղծվում են բառեր կամ նոր բառեր»¹⁵²:

Իրավաբանական նորակազմություններն առավելապես համադրական տիպի բարդություններ են, որոնց կազմության գործուն կաղապարներ են՝

➤ **արմատական բառ (սերող հիմք) + ածանցավոր բառ (բաղադրող հիմք)** – *օրինա+նախագիծ, հանցա+հարույց, իրավա+նայում, քրեա+իրավական, քրեա+կապարողական, երկ+քաղաքացիություն,*

➤ **բարդ բառ (սերող հիմք) + ածանցավոր բառ (բաղադրող հիմք)** – *օրենսդրա+որոշումային (օրենսդրություն և որոշումներ պահանջող),*

➤ **արմատական բառ (սերող հիմք) + բարդածանցավոր բառ (բաղադրող հիմք)** – *քրեա+դատավարական, իրավա+պայմանագրային, դատա+շինարարատեխնիկական, դատա+ձգաբանություն, դատա+հետքաբանական,*

➤ **բարդ բառ (սերող հիմք) + բարդածանցավոր բառ (բաղադրող հիմք)** – *դատաբժշկա+փորձաքննություն,*

➤ **արմատ (սերող հիմք) + արմատական բառ (բաղադրող հիմք)** – *հանրա+վրանգ, հայցա+գին, արգելա+քվե, թմրա+բիզնես, քրեա+ծին,*

➤ **արմատ (սերող հիմք) + բարդ բառ (բաղադրող հիմք)** – *իրավա+կիրառ, իրավա+պահպան:*

Իրավաբանական բարդությունների բաղադրիչները կապակցված են **համադասական** (երբ բաղադրիչները միմյանց նկատմամբ համազոր են, ինչպես՝ *իրավաքաղաքական* – *իրավական և քաղաքական, պետաիրավական* – *պե-*

¹⁵¹ Տե՛ս Մարտիրոսյան Ա., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները, Եր., 2007, էջ 72-128:

¹⁵² Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 109:

տական և իրավական) և մեծ մասամբ **ստորադասական** (երբ բաղադրիչները կապված են լրացական հարաբերությամբ, ինչպես՝ *հանրավրանգ - հանրության համար վրանգավոր, օրինանախագիծ - օրենքի նախագիծ*) հարաբերությամբ:

Կան տերմիններ, որոնց բաղադրիչների շարահյուսական հարաբերության ընկալումը կախված է բառի կապակցական դաշտից, ինչպես՝ *դատահոգեբանական փորձաքննություն = դատական ու հոգեբանական (համադասական) և դատահոգեբանական փորձագետ = դատական հոգեբանությամբ զբաղվող (ստորադասական)*¹⁵³:

Բառակազմական վերլուծական եղանակով կազմված իրավաբանական նորակազմությունները հարադրություններ, մասնավորապես **հարադիր բայեր** (*ճանաչման ներկայացնել, լսումներ անցկացնել, արգելանքի վերցնել*) և **կայուն կապակցություններ են** (*լուծարման հայց, վճռաբեկ վարույթ, օրինադրյալ հայտարարություն, ավանդի ապահովագիր*), որոնց բաղադրիչները կապակցված են ստորադասական հարաբերությամբ:

Իրավատերմինահամակարգը, նորաստեղծ տերմիններից զատ, ընդգրկում է նաև **իմաստային նորաբանություններ**, որոնց հիմքում ընկած է իմաստափոխությունը, որը, ի թիվս բազմաթիվ դրսևորումների (ընդլայնում, նեղացում, գործառական անցում և այլն), պայմանավորված է երկու հիմնական գործոններով՝ ա) երբ տվյալ լեզվի ներքին զարգացումներն են բերում իմաստափոխության, բ) երբ օտար լեզվական միավորի իմաստի ազդեցությամբ բառն ստանում է իմաստային ճյուղավորում, այսինքն՝ կատարվում է իմաստային պատճենում¹⁵⁴:

¹⁵³ Տե՛ս Մարտիրոսյան Ա., *Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները*, Եր., 2007, էջ 123:

¹⁵⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 167-168:

Իմաստային նորաբանություն է **նիստ** տերմինը, որի իրավաբանական նշանակությունը դեռևս շարադրված չէ հայերենի որևէ մասնագիտական, բացատրական կամ այլ բնույթի բառարանում: Այսպես՝ **նիստ** տերմինը իր հիմնական իմաստներին կից գործածվում է տերմինային հետևյալ նշանակությամբ՝ *դատական ընթացակարգ, ըստ որի՝ գործի քննությունը, դատավարական գործողությունները իրականացվում են գործին մասնակցող անձանց անմիջական ներգրավվածությամբ: Ինչպես՝ «Նախագգուշացումը և նիստերի դահլիճից հեռացնելը կիրառվում են նույն դատական նիստում կայացվող դատարանի արձանագրային որոշմամբ»* (ՀՀ դատական օրենսգիրք, հդ. 63):

Վարձկանություն բառը հայերենի բառապաշարում գործածվել է դեռևս ոսկեդարյան ժամանակներից «1. Վարձկան լինելը, վարձով ծառայելը: 2. Վարձկան զօրք»¹⁵⁵ նշանակությամբ: Բառը *վարձկան լինելը* նշանակությամբ գործածվում է Մխիթար Գոշի և Սմբատ Գունդստաբլի դատաստանագրքերում: Ներկայիս իրավական խոսքում այն կիրառվում է նոր նշանակությամբ՝ *խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունների մեջ մտնող՝ պատերազմական հանցագործությունների խմբին պատկանող, հանցագործության կոնկրետ տեսակ, ինչը վարձկան հավաքագրելն է, ուսուցանելը, ֆինանսավորելը կամ այլ ձևով նյութապես ապահովելը, ինչպես նաև՝ զինված ընդհարումներում կամ ռազմական գործողություններում նրան օգտագործելը*¹⁵⁶:

Իմաստային նորաբանություններ են նաև **անզգուշություն, բացատրություն, դեպք, դրդիչ (սադրիչ), մասնագետ, միջնորդություն, օգնական** և այլ տերմիններ:

¹⁵⁵ **Ղազարյան Ռ.**, *Գրաբարի բառարան*, հ. 2, Եր., 2000, էջ 509:

¹⁵⁶ Տե՛ս **Ոսկերյան Ա.**, *Քրեաիրավական տերմինների արդի համառոտ բացատրական բառարան*, Եր., 2004, էջ 142:

Անզգուշություն - մեղքի ձևի դրսևորում, որի հետևանքով վնաս է պատճառվում անձին կամ գույքին¹⁵⁷:

Բացատրություն - բանավոր կամ գրավոր փաստարկումներ, որոնք բերում են դատավարության մասնակիցները և դիմողները՝ հիմնավորելու համար իրենց կամ ներկայացվող անձի պահանջները, ինչպես նաև այլ անձանց բանավոր կամ գրավոր հաղորդումները, որոնք տրվում են մինչև քրեական գործ հարուցելը (տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 6):

Դեպք - հանցագործության հատկանիշներ պարունակող իրադարձություն, որի կապակցությամբ իրականացվում է քրեական դատավարություն (տե՛ս նույն տեղը):

Դրդիչ (սադրիչ) - հանցագործություն կատարելուն դրդող անձ, հանցագործության հանցակցի տարատեսակ¹⁵⁸:

Մասնագետ - քրեական գործի վարույթով չչափազորված այն անձը, որին վարույթն իրականացնող մարմինը նշանակում է իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ՝ նպատակ ունենալով գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, արհեստի բնագավառներում նրա ունեցած մասնագիտական հմտություններն ու գիտելիքներն օգտագործելու միջոցով օգնել քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններ կատարող անձին:

Միջնորդություն - կողմի կամ դիմողի խնդրանքը՝ ուղղված քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին, ինչպես նաև դատարանին:

Թվարկված իմաստային նորաբանությունների իմաստափոխությունը հայերենի ներքին զարգացումների հետևանք է:

¹⁵⁷ Տե՛ս **Քոլին Փ.**, *Իրավաբանության բացատրական բառարան, անգլերեն-հայերեն-անգլերեն*, Եր., 2005, էջ 175:

¹⁵⁸ Տե՛ս **Կոբալյան Ա.**, *Օպերատիվ հետախուզության տերմինների բացատրական բառարան*, Եր., 2007, էջ 15:

Ոչ միայն իմաստային պատճենման, այլև իմաստային նորաբանության օրինակներ են **վարել, մարել, հանել** բայերը, որոնց իմաստափոխությունը նկատելի է միայն կայուն կապակցության մեջ, **ատյան, լսում** բառերն ու **գործը կարճել** հարադրական բարդությունը:

Տերմինային արժեք ստացած **լսում** բառը¹⁵⁹, մասամբ պատճենելով անգլերեն **hearing** բառի կամ **hear a case** արտահայտության **գործի լսելը դատարանում, հանձնաժողովում կամ դատակազմում**¹⁶⁰ նշանակությունը, այսօր ակտիվորեն կիրառվում է իրավաբանական գրականությունում: Ինչու մասամբ, քանի որ **լսում** բառը՝ որպես իրավաբանական տերմին, սահմանվում և կիրառվում է միայն «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքում՝ իբրև վարչական վարույթի առանձին գործողություն, որն իրականացնելիս «Վարչական մարմինը վարչական վարույթի ընթացքում պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին հնարավորություն տալ արտահայտվելու վարչական վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ» (հդ. 38):

Իրավաբանական նորաստեղծ տերմինները, որոնք լայն իմաստով կոչվում են նորաբանություններ, ըստ գործածության հաճախականության, ունեն ընդհանրացող բնույթ, այսինքն՝ կարճատև կամ երկարատև ժամանակահատվածում պարբերաբար գործածվելով՝ անցնում են բառապաշարի գործուն շերտ և դադարում նորաբանություն լինելուց¹⁶¹,

¹⁵⁹ **Լսում (ներ)** բառը նաև քաղաքական ոլորտի նորաբանություն է՝ «քննարկում» նոր իմաստով, ինչպես՝ **խորհրդարանական լսումներ, երկկողմանի լսումներ** և այլն (տե՛ս Մելքոնյան Լ., *Բառապաշարային տեղաշարժերը արդի հայերենում/աղբյուրաբանություն/*, Եր., 2014, էջ 38):

¹⁶⁰ Տե՛ս Քոլին Փ., *Իրավաբանության բացատրական բառարան, անգլերեն-հայերեն-անգլերեն*, Եր., 2005, էջ 124:

¹⁶¹ Հմմտ. Աղայան Էդ., *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., էջ 169 -170:

ինչպես՝ **ապաքրեականացնել** (դադարել հանցագործություն համարել ինչ-որ բանի (օրինակ՝ թմրադեղի) ունենալն ու օգտագործելը), **Եվրադատարան**, **կամահայտնություն** (կամքի ազատ արտահայտում) և այլն:

Այսօր ակտիվ գործածություն ունեցող մի շարք իրավաբանական տերմիններ այլևս չեն ընկալվում որպես նորակազմություններ: Դրանք դարձել են արդի իրավատերմինահամակարգի գործուն բառեր, օրինակ՝ **բռնադատված, դատալսում, իրավանորմ, հանցաշխարհ, հանցատեսակ, հեռախոսալսում** և այլն:

Այսպիսով՝ իրավական լեզվի բառաշերտերը պատմական այնպիսի արժեքներ են, որոնք դարեր ապրած հայ ժողովրդի օրինականության գնահատման, անկարգություններն ու ապօրինի գործողությունները չհանդուրժելու լավագույն ապացույցներն են:

3.2. ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գրքի այս բաժնի բուն նպատակն է կատարել արդի հայերենի իրավաբանական տերմինների համաժամանակյա քննություն (տերմինների կազմություն, կաղապարային կառուցվածք¹⁶², բաղադրական՝ սերող և բաղադրող հիմքեր, բառակազմական տարբերակներ):

Ըստ բառերի բառակազմական հատկանիշների՝ իրավաբանական տերմինները բաժանում ենք երկու խմբի՝ ա) **պարզ բառեր**, որոնք կազմված են միայն մեկ ձևույթից և բառակազմական ու ձևաբանական տեսակետից վերլուծելի չեն, բ) **բաղադրյալ բառեր**, որոնք իրենց կազմում ունեն մեկից ավելի ձևույթներ:

Ալ. Մարգարյանը գրում է, որ բառարանային 1000 բառերի մեջ սովորաբար 60-70 բառերն են պարզ կամ, այլ կերպ ասած, 6-7 տոկոսը¹⁶³: Ուսումնասիրած նյութերի արդյունքների համաձայն ինչպես մեր լեզվի ամբողջ բառապաշարում, այնպես էլ իրավական ոլորտում կազմությամբ պարզ բառերը անհամեմատ քիչ են, ինչպես՝ *գործ*, *կողմ(ն)*, *հայց*, (*բնիկ բառեր*), *ապահարզան*, *գանձ*, *դատ*, *կտակ*, *պատիժ*, *վեճ*, *վնաս*, *վկա*, *վճիռ* (*հին և հնագույն փոխառություններ*) և այլն:

¹⁶² «Կաղապարը լեզվաբանության մեջ գործածվում է լայն և նեղ առումներով: Լայն առումով կաղապար (модель) է լեզվական ցանկացած միավոր, նեղ առումով՝ միայն տերմինային կաղապարը (терминологическое клише)՝ հասկացության պատրաստի անվանումը (արտահայտությունը), որպես տերմինային կամ բառային միավորների որոշակի կապակցություն՝ տերմինային նոր իմաստի վերարտադրությամբ» (տե՛ս **Պետրոսյան Հ.**, *Հայերեն տերմինաբանություն*, մաս 2, Եր., 2010, էջ 9):

¹⁶³ Տե՛ս **Մարգարյան Ալ.**, *Ժամանակակից հայոց լեզու (բառակազմություն, դարձվածաբանություն, բառարանագրություն)*, Եր., 1990, էջ 33:

Պարզ բառեր են նոր և նորագույն փոխառությունները, որոնք բավականին մեծ թիվ են կազմում իրավական լեզվի բառապաշարում, ինչպես՝ **հիպոթեզ, դիսպոզիցիա, սանկցիա**¹⁶⁴ և այլն:

Պարզ տերմինները իրավատերմինահամակարգում ունեն բաղադրյալ բառերի կազմության ակտիվ մասնակցություն:

Բաղադրյալ տերմինները բազմազան են թե՛ իրենց կազմության եղանակներով ու միջոցներով, թե՛ կառուցվածքով: Նրանք ստորաբաժանվում են **ածանցավոր** (առոչինչ, ապակալիվացում, համակատարում), **բարդ** (դատաբժիշկ, վճռաբեկ, հանցանշան) և **բարդածանցավոր** (իրավախորհրդատու, հայցադիմում, դատավիճաբանություն) բառերի:

Բաղադրյալ տերմիններ ասելով՝ հասկանում ենք ինչպես բազմաձևույթ բաղադրիչների միասին, այնպես էլ երկու և ավելի բաղադրիչների առանձին գրությամբ կազմված, մեկ բառային իմաստ արտահայտող բաղադրություններ:

Հիմք ընդունելով բառակազմական ամենաընդհանուր հատկանիշները՝ արդի հայերենի բաղադրյալ իրավաբանական տերմինները բաժանում ենք երեք տիպի՝ *վերլուծական, համադրական և հապավական*¹⁶⁵:

¹⁶⁴ Նշված տերմինները իրավական նորմի կառուցվածքային անուններ են: **Հիպոթեզը** (իրավաբանական փաստը) ցույց է տալիս, թե որ դեպքում է գործում իրավական նորմը, **դիսպոզիցիան** սահմանում է սուբյեկտների վարքագծի կանոնը հիպոթեզով առաջացող իրավահարաբերության դեպքում, իսկ **սանկցիան**՝ դիսպոզիցիայով նախատեսված վարքագծից շեղվելու կամ իրաժարվելու դեպքում առաջացող անցանկալի հետևանքները վերացնելու պատժամիջոցներ:

¹⁶⁵ Տե՛ս **Աղայան Էդ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն**, Եր., 1984, էջ 220-221:

3.2.1. Համադրական տերմիններ

Հայ իրավաբանական բառապաշարն ընդգրկում է համադրական բաղադրություններով, որոնց բաղադրիչները, համադրական եղանակով միմյանց միանալով, կազմում են մեկ բառ՝ ստանալով մեկ հիմնական բառային շեշտ:

Համադրական եղանակով կազմվում են ինչպես համադրական բարդությունները, այնպես էլ ածանցումները:

Քանի որ մեր նպատակն է կատարել իրավաբանական տերմինների բառակազմության համաժամանակյա քննություն, այլ կերպ ասած՝ բուն բառակազմական վերլուծություն, ուստի մեր առջև խնդիր ենք դնում պարզելու բաղադրյալ բառը կազմող բաղադրիչների հավելման հերթականությունը, այսինքն՝ նախատիպը և աստիճանաբար դրա վրա ավելացող արմատական կամ այլ կարգի բաղադրիչները: Լեզվաբանական ուսումնասիրությունները փաստում են, որ քանի բաղադրիչներից էլ կազմված լինի բառը, բառակազմական տեսակետից ցանկացած քայլում այն երկբաղադրիչ է, այսինքն՝ միշտ ունենում ենք հիմք + 1 կամ 1 + հիմք կառուցվածքը¹⁶⁶: Իրավաբանական տերմինների կազմությունը որոշելիս հիմք ենք ընդունում բառամիավորին ավելացած բառակազմական վերջին քայլը:

Ըստ կազմության՝ բաղադրական հիմքերը լինում են պարզ և բաղադրյալ: **Պարզ հիմքերը** բառակազմական վերլուծության չենթարկվող, միաձևույթ հիմքեր են, ինչպես՝ **դատ - ա - վճիռ, վճռ - ա - բեկ, պարտ - ա - տեր**: Սույն բառերի պարզ հիմքերն են՝ **դատ-, վճռ-, պարտ-, -վճիռ, -բեկ, -տեր**:

¹⁶⁶ Տե՛ս **Գալստյան Ս.,** *Դպրոցական բառակազմական բառարան*, Եր., 2014, էջ 5:

Բաղադրյալ հիմքերը կազմված են մեկից ավելի ձևույթներից, օրինակ՝ **դատավար - ություն, սահմանադր - ական, վարչ - ական, առերես - ում**: Այս օրինակների բաղադրյալ հիմքերն են՝ **դատավար-, սահմանադր-, վարչ-, առերես-**:

Բաղադրական հիմքերը լինում են **սերող**, որին ավելանում է որևէ այլ բաղադրական հիմք կամ ածանց՝ կազմելով նոր բառ, և **բաղադրող**՝ սերող հիմքին ավելացած բաղադրական հիմքը կամ ածանցը: Հավելենք, որ բարդություններն ունենում են երկուական բաղադրական հիմքեր, իսկ ածանցումները՝ մեկ բաղադրական հիմք (սերող հիմք) և դրան ավելացող ածանցը: *Ածանցական բաղադրությունների բառակազմական վերլուծությունների ժամանակ երկրորդական ձևույթները (ածանցներ) չեն ընդունվում որպես բաղադրական հիմք*:

Ըստ հիմքերի հաջորդականության՝ սերող հիմքը միշտ նախորդում է բաղադրող հիմքին, ինչպես՝

գրավա (սերող) – մարում (բաղադրող)
դատավճռա (սերող) – կից (բաղադրող)
դիա (սերող) – զննում (բաղադրող)
երկ (սերող) – քաղաքացիություն (բաղադրող)
իրավա (սերող) – հասկացողություն (բաղադրող)
իրավ (սերող) – առնչություն (բաղադրող)
մատնա (սերող) – հետք (բաղադրող)
մեղադրա (սերող) – վկա (բաղադրող)
կրկնա (սերող) – դատված (բաղադրող)

Երևույթը մասնակիորեն է նույնը մնում բառերի ածանցման ժամանակ: Քանի որ ածանցները կարող են դրվել ինչպես սերող հիմքի վերջում (վերջածանցներ) և սկզբում (նախածանցներ), ապա ակնհայտ է, որ սերող հիմքը լինում է կամ ածանցին նախորդող, կամ էլ հաջորդող մաս: Իրավաբանական տերմիններին առավել բնորոշ է **սերող հիմք + վերջածանց** կաղապարը:

Սերող հիմքը նախադաս դիրքում՝

առնչակից (սերող) - ություն

բողոքարկ (սերող) - ու

ընդդատ (սերող) - յա

խնամակալ (սերող) - ություն

կալանավոր (սերող) - ում

անմեղսագիտակ (սերող) - ություն

անմեղսունակ (սերող) - ություն

Սերող հիմքը վերջադաս դիրքում՝

ան - մեղապարտ (սերող)

արտա - դատաբանական (սերող)

ենթա - օրենսդրական (սերող)

հակա - մեղադրանք (սերող)

վերա - հարցաքննել (սերող):

Իրավաբանական տերմինահամակարգում զգալի թիվ են կազմում **համադրական իսկական բարդությունները**, որոնց մեծ մասը հոդակապով բառեր են, ինչպես՝ *վարձ-ակալ, պահանջ-ա-տեր, վճռ-ա-գիր, հարց -ա- փորձ* և այլն: Սրանք կազմվում են երկու բառակազմական հիմքերով, որոնց շարահյուսական կապը մթագնած է կամ ձևաբանորեն չի դրսևորված համապատասխան վերջավորություններով, երբ բաղադրիչները կորցնում են իրենց և՛ ձևական, և՛ իմաստային անկախությունը¹⁶⁷: Կազմվելով բառակազմության բառաբարդման եղանակով՝ իսկական բարդությունները բաղկացած են ինչպես *արմատական (բարդ բառեր)*, այնպես էլ *ածանցավոր (բարդածանցավոր)* բաղադրիչներից: Բարդ ածանցավոր բառերի կազմության վերաբերյալ Գևորգ Զահուկյանը գրում է, որ սրանք «ըստ սերման՝ երկբնույթ են, այսինքն՝ ածանցավոր բառերը կարող են բարդվել (կայա-

¹⁶⁷ Տե՛ս **Սուքիասյան Ա.**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 2008, էջ 246:

նատուն) և բարդ բառերը կարող են ածանցվել (գեղարվեստական)»¹⁶⁸:

Իրավատերմինահամակարգի իսկական բարդությունները առավելապես կազմվում են հետևյալ կադապարներով¹⁶⁹:

գոյական + գոյական - *ապահարզանագիր, բաժնեթուղթ, իրավատեր, հանցախումբ, հանցաշխարհ, հանցատեսակ, հանցատեր, պատժաձև, փաստաթուղթ, օրինանախագիծ* և այլն,

գոյական + բայահիմք - *աճուրդահան, դատակիր, ժառանգառու, իրավազանց, կրակակատար, հայցադու, հանցատես, վճռաբեկ, օրինախախտ* և այլն,

ածական + գոյական - *բազմահանցանք, դատապահանք, դատաձախս, իրավահայեցողություն* և այլն,

դերանուն + գոյական - *ինքնաբացարկ, ինքնիրավչություն, ինքնամեղադրում, ինքնադատապաշտ, ինքնավերահսկողություն, ինքնագործունեություն,*

բայահիմք + գոյական - *ծանուցագիր, արգելակալանք, աշխատաժամանակ:*

Մեկ-երկու օրինակներով են հանդիպում ստորև բերված կադապարները՝

բայահիմք + բայահիմք - *պահառու, պահատու,*

ածական + բայահիմք - *արդարադատ, ապահովադիր,*

մակբայ + գոյական - *կրկնահանցանք, կրկնադատ,*

գոյական + ածական - *իրավագուրկ:*

Թվով քիչ չեն երկուսից ավելի արմատներից կազմված իրավաբանական բազմաբարդ բաղադրությունները, օրի-

¹⁶⁸ **Ջահուկյան Գ.**, *Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն*, Եր., 1989, էջ 228:

¹⁶⁹ Բառերի կադապարները քննվել են ըստ բառակազմական վերջին քայլի, ըստ այդմ՝ հիմքերում կարող են լինել նախորդ քայլերում ավելացած ածանցներ:

նակ՝ մեղադրավկա, մեղադրագիր, կրկնահանցագործ, դատաբժշկափորձաքննություն, դատաձեռագրաբան, դատավճռակից, դատիրավասու և այլն:

Ըստ բաղադրիչների տերմինայնության՝ համադրական բարդությունները հանդես են գալիս դասակարգման չորս կադապարով՝

- **տերմին + տերմին՝** *իրավազանց, դատավճիռ*
- **բառ + տերմին՝** *կրկնադատ, բազմահանցանք, ինքնաբացարկ*
- **տերմին + բառ՝** *հանցակից, օրենսգիրք, պատժաձև*
- **բառ + բառ՝** *հոգեզավակ, եկամուտ, արժեթուղթ:*

Հիմք ընդունելով մեր ուսումնասիրությունների արդյունքները՝ փաստենք, որ ժամանակակից իրավատերմինահամակարգում մեծ թիվ են կազմում **ածանցավոր բառերը**: Վերջաձանցներով կազմված բաղադրությունները գերազանցում են նախաձանցավորներին. երևույթ, որը ավանդական է դարձել հայերենի բառակազմության մեջ:

Գևորգ Զահուկյանը տարբերակում է *ընդհանրական* և *ոչ ընդհանրական ածանցներ*՝ բացատրելով, որ «ընդհանրական ածանցները, ընդունակ լինելով կապակցվելու շատ արմատների հետ, բնականաբար ավելի գործածական և ավելի արտադրողական են. նոր բառերը սովորաբար կազմվում են այս տիպի ածանցների օգնությամբ»¹⁷⁰:

Հաճախակի գործածվող վերջաձանցներից են՝

-ույթյուն - անգործություն, անընդհատություն, հանցավորություն, դատախազություն, նոտարություն, պարտավորություն, փորձագիտություն, փոխանակություն, քննչություն, վնասարարություն, լրտեսություն, դիտավորություն, օրինականություն, պատժելիություն, բռնություն,

¹⁷⁰ Զահուկյան Գ., *Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն*, Եր., 1989, էջ 160:

-ում - ազատում, ամրագրում, գրանցում, գանձում, մեղսագրում, ներում, պարտակում, շորթում, զննում, որոշում, խոշտանգում, կասեցում, մեկուսացում, յուրացում, դրդում, պահում, խախտում, վավերացում,

-ական - գրավական, դատական, նոտարական, փորձագիտական, քրեագիտական, քրեաբանական, քրեական, քաղաքացիական, օրինական, քննչական, վարչական,

-անք - զանցանք, արգելանք, կալանք, հանցանք, գտանք, տուժանք, տուգանք, մեղադրանք,

-յալ - խնամարկյալ, կասկածյալ, մեղադրյալ, դատապարտյալ, ամբաստանյալ, պաշտպանյալ,

-ող - լիազորող, մեղադրող, պատասխանող, տուժող, դիտող, դիմող:

Հազվադեպ են **-իք** (երաշխիք, կեղծիք), **-մունք** (ցուցմունք, բաժանմունք), **-որդ** (գնորդ, ժառանգորդ, պատասխանորդ), **-ույթ** (վարույթ, վարձույթ), **-իչ** (քննիչ, թարգմանիչ), **-ու** (կատարածու), **-ք** (արարք, դեպք, մեղք) վերջածանցներով կազմված տերմինները:

Գուրգեն Սևակը գրում է. «Ածանցում ունեն և կարող են ունենալ միայն այն լեզուները, որոնք հասել են զարգացման այնպիսի աստիճանի, որ արդեն ունեն միայն վերաբերական իմաստ արտահայտող հատուկ ձևույթներ, այսինքն՝ ածանցներ (աֆիքսներ): Իսկ այս նշանակում է, որ ժամանակի ընթացքում լեզվի որոշ ձևույթներ (արմատներ) զրկվելով իրենց արտահայտած նյութական, իրային իմաստից՝ ստանձնում են սոսկ վերաբերական, իրահարաբերական իմաստ արտահայտելու պաշտոն»¹⁷¹: Իրավական ոլորտի բառապաշարում որոշակի տեղ են զբաղեցնում այնպիսի տերմիններ, որոնք կազմվել են արմատների իմաստների մթագնումով առաջացած ածանցներից, ինչպես՝ 1. իրավաբան, փաստաբան, քրեաբան՝ **-(ա)բան վերջածանցից**, 2. իրա-

¹⁷¹ Սևակ Գ., *Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց*, Եր., 2009, էջ 164-165:

վագետ, մասնագետ, ոճագետ, փորձագետ, քրեագետ՝ **-(ա)գետ վերջածանցից**: **-(Ա)բան**, **-(ա)գետ** ածանցները հոմանիշներ են, արտահայտում են «մի բանով զբաղվող, մի բանի մասնագետ» ընդհանուր իմաստը¹⁷²:

Վերջածանցներով կազմված իրավաբանական տերմինների մեծագույն մասը գոյականներ են:

Ժամանակակից իրավաբանական տերմինահամակարգում մեծ է նախածանցավոր տերմինների թիվը, բառաստեղծման ածանցման եղանակով նոր տերմիններ են կազմում գրեթե բոլոր նախածանցները: Առավել գործուն է **ան-** ժխտական նախածանցը՝ *անառարկայական, անզգույշ, անիրավունակ, անկողմնակալ, անշահութաբեր, անվերապահ, անվավեր, անչափահաս, անապահով, անվիճելի* և այլն, որոնց մի մասը կիրառվում է կապակցված կազմություններում, ինչպես՝ *անհիմն ձեռքբերում, անօտարելի* իրավունքներ, *անժառանգ* գույք, *անգիտակից* արարք, *անհատույց* օգտագործում և այլն:

Իրավաբանական տերմինահամակարգի համալրման գործընթացում գործուն նախածանցներ են՝ **առ-**՝ *առբերել, առգրավում, առոչինչ, արտ(ա)-*՝ *արտադարձաբանական, արտաշիրմում, արտամուսնական, ապ(ա)-*՝ *ապապետականացում, ապածածկագրել, ապակողմնորոշել, ապակուսակցականացում, բաց-՝ *բացարկ, գեր(ա)-*՝ *գերապեսչություն, գերզնաճ, գերշահույթ, հակ(ա)-*՝ *հակահետազոտական, հակապահանջ, հակափաստարկ, հակափորձաքննություն, հակաօրինական, հակընդդեմ, համ(ա)-*՝ *համաիրավախախտ, համահայցվորներ, համասեփականատեր, համասեփականություն, համաժողով, համատեր, համակարարում, համաներում, համապարասխանողներ, համապարտադիր,**

¹⁷² **Հանցագործ, ոճագործ, քրեագործ** տերմիններն ածանցավոր բառեր չեն, քանի որ դրանց բաղադրիչ **-(ա)գործ** ձևույթը չի արտահայտում համանուն ածանցի *մի բանով զբաղվող, մի բանի մասնագետ* իմաստը:

նախ(ա)-՝ նախազգուշացում, նախադեպ, նախահաշիվ, նախադատական, նախապայման, նախաքննություն, նախակալանք, նախահանցանք, **ներ-**՝ ներդնել, ներմուծում, ներպետական, **վեր(ա)-**՝ վերագրավադրում, վերագնորդ, վերահեղաքննություն, վերավարձակալություն, վերաքննիչ, վերաքննություն, վերգրում, վերստուգում, վերաորակավորում, վերավճարում, վերավստահում, վերապահովագրություն, վերագնահատում, վերաֆինանսավորում, վերափոխանցել, վերահսկող, վերահաշվարկ, **ենթ(ա)-**՝ ենթաաբոնենտ, ենթաժառանգ, ենթակապալառու, ենթավարձակալ, ենթահանձնաժողով, ենթակումիսիա, ենթակումիտե, **տարա-**՝ տարաձայնություն, տարակարծություն, **փոխ-**՝ փոխանցագիր, փոխհատուցում, փոխառու, փոխատու, փոխանցում և այլն:

Իրավաբանական գրականության մեջ միտում է նկատվում **չ-** ժխտական նախածանցի բառակազմական աշխուժացման, ինչպես՝ *չապացուցվածություն, չհիմնավորվածություն, չկարգավորվածություն, չտեղեկացվածություն* և այլն¹⁷³:

Տերմինի հաստատական նշանակությանը ժխտական իմաստ հաղորդելու նպատակով հաճախ են կիրառվում ժխտական նախածանցները, օրինակ՝ *զգուշություն – անզգուշություն, օրինական – անօրինական, օտարելի – անօտարելի, պատժելի – անպատժելի, քրեականացնել – ապաքրեականացնել, ամբաստանություն – հակաամբաստանություն, հայց – հակահայց, հայցվոր – հակահայցվոր, իրավական – հակաիրավական* և այլն:

Նախածանցավոր իրավաբանական կազմությունները մեծ մասամբ գոյականներ են, քիչ չեն ածական և բայ խոսքի մասեր կազմող տերմինները:

¹⁷³ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Ավետիսյան Յու., Մկրտչյան Ա., Սարգսյան Լ.,** *Իրավաբանական գրագրության լեզուն*, Եր., 2019, էջ 57-58:

3.2.2. Վերլուծական տերմիններ

Իրավաբանական տերմինահամակարգում ստվար թիվ են կազմում վերլուծական բաղադրությունները, մասնավորապես **հարադրական բարդություններն ու կայուն բառակապակցությունները**:

Իրավաբանական հարադրական բարդությունները բայական և անվանական կազմություններ են: Բայական հարադրավորների բաղադրիչներից մեկը բայ է, իսկ մյուսը՝ որևէ անուն խոսքի մաս, օրինակ՝ **ազատազրկման դատապարտել, անազատության մեջ պահել, արգելանքի վերցնել, մեղադրանք առաջադրել, ապացույց ներկայացնել, զանցանք գործել, դատավճիռ կայացնել, հայցը մերժել, վճիռը բեկանել, օրենք խախտել, դատարան կանչել, պատիժ կրել, հանցագործությունը մեղսագրել, հայց ներկայացնել, ինքնասպանության հասցնել, արդարադատություն իրականացնել, պատիժ կիրառել** և այլն¹⁷⁴:

Առանձնացրել ենք մեկ *զուգահրական բայ* (երբ բոլոր բաղադրիչները բայեր են), այն է՝ **իմանալ – չհայտնել** (*հանցագործության հետ առնչվող հանրորեն վրանգավոր գործողություն կամ անգործություն*):

Սույն օրինակի նման հանդիպել ենք մեկ *անվանական հարադրության*, որն է **իրավաբան-խորհրդատու** տերմինը:

Վերլուծական **հատվածական բաղադրությունները** շատ չեն իրավաբանական բառապաշարում: Հատվածական բարդությունների «բաղադրիչները նույնական կամ նույնիմաստ ածականակերտ ածանցներով կազմված և իրար հետ ստորադասության, համադասության կամ փոխադարձութ-

¹⁷⁴ Բոլոր տերմինների գիտական սահմանումներն ընդգրկված են թե՛ իրավունքի դասագրքերում և օրենսդրական ակտերում, թե՛ մասնագիտական բառարաններում:

յան հարաբերությամբ կապակցված բառեր են»¹⁷⁵: Հատվածական բաղադրությունների **համադասական հարաբերությամբ** կապակցված բաղադրիչները համազոր են և միմյանց չեն լրացնում, ինչպես՝ *օրինահրավական (օրինական և իրավական), իրավապայմանագրային (իրավական և պայմանագրային բնույթ կրող), դատաքննչական (դատական և քննչական), օրինախորհրդակցական (օրենսդրական և խորհրդակցական), իսկ ստորադասությամբ* կապակցված բաղադրիչներից առաջինը մյուսի լրացումն է՝ *դատաբժշկական (դատական բժշկությանը հատուկ), դատահոգեբուժական (դատական հոգեբուժությանը հատուկ), քաղաքացիաիրավական (քաղաքացիական իրավունքին վերաբերող), քրեաիրավական (քրեական իրավունքին վերաբերող), ռազմադատական (ռազմադաշտային դատարանների գործունեությանը հատուկ՝ վերաբերող)*:

Իրավատերմինահամակարգում բավականին մեծ թիվ են կազմում **կայուն բառակապակցությունները**՝ վերլուծական բաղադրությունների երկրորդ տեսակը¹⁷⁶:

Բառակապակցությունները երկու կամ ավելի լիմաստ, ստորադասական հարաբերություն ունեցող, նախադասության մեջ մեկ անդամի դեր կատարող, անվանական արժեք ունեցող այնպիսի բառախումբ են¹⁷⁷, որոնք, ըստ բաղադրիչների կապակցելիության սերտության աստիճանի, լինում են *ազատ և կայուն*: Ազատ բառակապակցությունները կազմվում են խոսելու ընթացքում, դրանց համար լեզվում չկան պատրաստի կաղապարներ, բաղադրիչները կարող են հեշտությամբ բաժանվել կամ առանձին գործածվել, ինչպես նաև միանալ տարբեր բաղադրիչների և ուրիշ բառակա-

¹⁷⁵ Աղայան Էդ., *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 239:

¹⁷⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 221:

¹⁷⁷ Տե՛ս Պապոյան Արտ., Բաղիկյան Խ., *Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն*, Եր., 2003, էջ 38:

պակցություններ կազմել, ինչպես՝ *(դիպրոդություններ (մեղա-
յական, ապացույց) ներկայացնել, ծանոթանալ նյութերին
(գործերին):*

«**Կայուն բառակապակցությունները** երկու և ավելի բառերի կապակցություններ են, որոնք անդամների միասնությամբ արտահայտում են մեկ բառային իմաստ, ունեն անվանողական դեր և նախադասության մեջ հանդես են գալիս իբրև նախադասության մեկ անդամ»¹⁷⁸, օրինակ՝ *դատավճռի եզրափակիչ մաս, փոխառության գումար, մտավոր սեփականություն, նորարական գործարք, անհիմն հարստացում, հանցագործության սուբյեկտ, հրապարակային պայմանագիր, ապահովագրական պարզև և այլն:*

Էդ. Աղայանը տարբերակում է կայուն բառակապակցության երկու տեսակ՝ **դարձվածային և բաղադրական:**

Դարձվածային բառակապակցությունները նախապես եղել են սովորական շարահյուսական կապակցություններ, որոնք, հետագայում գործածվելով փոխաբերաբար, վերածվել են կայուն բառակապակցությունների հենց այդ փոխաբերական նշանակությամբ, օրինակ՝ *կրակի կտոր:* Այսպիսի կայուն բառակապակցություններ չկան իրավաբանական տերմինահամակարգում, փոխարենը մեծ թիվ են կազմում բաղադրական կազմությունները, որոնք «կազմվում են խոսքից անկախ, որպես բաղադրյալ (բազմանդամ) տերմիններ և բաղադրյալ անուններ»¹⁷⁹:

Ներկայացնելով բաղադրական կայուն բառակապակցությունների կառուցվածքային բնույթը՝ ընդգծենք, որ այս տերմինները շարահյուսական կայուն կապակցություններ են՝ գործածական միմիայն իրենց հասկացության նշանակությամբ և զերծ (ինչպես բոլոր տերմինները) հուզագագացա-

¹⁷⁸ **Աղայան Էդ.,** *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 236:

¹⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 237:

կան երանգից: Նրանց բաղադրիչները թեև սերտաճած չեն, սակայն անտրոհելի են և նախադասության մեջ հանդես են գալիս որպես մեկ միասնական անդամ: Բառակապակցություն-տերմինների բաղադրիչների միջև առկա կախյալ կապը արտահայտվում է միայն որոշչային և հատկացուցչային հատկություններով¹⁸⁰:

Իրավաբանական տերմին բառակապակցություններն առավելապես կառուցված են **ածական + գոյական** կաղապարով, *օրինակ՝ արհեստավարժ պահառու, առոչինչ գործարք, դատական վեճ, դռնբաց նիստ, իրավաբանական անձ, համամասն պատասխանատվություն, հակընդդեմ հայց, պայմանագրային սեկվեսոր, խնամատար ընտանիք, ծնողական իրավունքներ, խորթ երեխաներ, նպատակային փոխառություն, շահագրգիռ կողմ, հանցավոր արարք, քրեական հետապնդում, ֆիզիկական անձ և այլն*:

Իրավատերմինահամակարգում լայնորեն տարածված է **դերբայ կամ դերբայական դարձված + գոյական** կաղապարը, ինչպես՝ *անգգուշությամբ կատարված արարք, գանձված գումար, պատիժը ծանրացնող հանգամանքներ, քրեական պատասխանատվությունից ազատող հանգամանքներ, ավարտված հանցագործություն, ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարած սպանություն, պահանջող կողմ, կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում, իրավագրկում նախատեսող պատիժ, դատավորին բացարկելու հիմքեր, պարճառած վնաս, կանխամտածված սնանկություն, հաջորդող գրավ, չսպառվող գույք և այլն*:

Հանդիպում են նաև **գոյական + գոյական** կաղապարով տերմիններ, որոնց բաղադրիչները կապակցված են **հատկացուցիչ - հատկացյալ՝ գույքի անձեռնմխելիություն, դատապարտյալի ցուցմունքներ, կասկածյալի ցուցմունքներ**,

¹⁸⁰ Տե՛ս Պետրոսյան Հ., Հայերեն տերմինաբանություն, մաս 2, Եր., 2010, էջ 9-11:

հանցագործության կազմակերպիչ, գործի քննություն, կողմերի հարցաքննություն, հողի վարձակալում, հանցանքների համակցություն, վարույթի պայմանագիր, փաստի վիճարկում, դատավարության մասնակիցներ, հետաքննության մարմին և այլն, և **որոշիչ – որոշյալ** հարաբերությամբ՝ աղքատության նպաստ, արդարացման դատավճիռ, դիմագրկմամբ պահապնություն, դուստր ձեռնարկություն, ձեռքբերման վաղեմություն, պայմանով կտակ, գործով վարույթ և այլն:

Լրացում + բայանուն կաղապարով գոյականական բառակապակցությունները բավականին հաճախադեպ են, ինչպես՝ գույքի բռնագրավում, վաղաժամկետ ազատում, ժամանակավոր կալանավորում, հավատարմագրային կառավարում, դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնում, հանցագործության որակում, քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցում, խոսքի ազատության չարաշահում, անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում, խուլիգանական դրդում և այլն:

Թվական + գոյական կաղապարով առանձնացրել ենք մեկ տերմին, այն է՝ *երրորդ անձ*: **Դերանուն + գոյական** կաղապարը ևս հազվադեպ է կիրառվում, ինչպես՝ *այլ տեղանք, այլ արժեքներ, այլ փաստաթղթեր*:

Իրավաբանական բառակապակցություն տերմինների բաղադրիչները կազմվում են *լրացում-լրացյալ* հարաբերությամբ՝ ծավալվող՝ միջուկային բառ կամ տերմին, որ լրացյալն է, և ծավալող՝ ծավալիչ բառ կամ տերմին, որ լրացումն է: Ըստ ծավալիչների քանակի՝ իրավաբանական բառակապակցություն տերմինները լինում են *երկանդամ, եռանդամ և բազմանդամ*:

Բերենք մի քանի օրինակներ իրենց իմաստային նշանակություններով:

1. Երկանդամ բառակապակցական տերմիններ՝

ինովացիոն գործունեություն - «գիտական արդյունքների օգտագործմանը, նոր արդյունքների ստացմանը, թողարկվող արտադրանքի որակի բարձրացմանը և ծախսերի նվազեցմանն ուղղված գործունեություն» գույքը կամ դրա մի մասը հարկադրաբար և անհատույց վերցնելն է՝ ի սեփականություն պետության» («Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, հդ. 1),

ածանցյալ ապացույցներ - ապացույցներ, որոնցում միջնորդավորված օղակ (օղակներ) կա, և առկա է ապացուցողական տեղեկատվության միջանկյալ կրող,

հանցակցի սահմանազանցում - անձի կողմից այնպիսի հանցանք կատարելը, որը չի ընդգրկվում մյուս հանցակիցների դիտավորությամբ,

հիմնական հանցակազմ - ըստ արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանի՝ հանցակազմի տեսակ, որը պարունակում է հանցագործության տվյալ տեսակի բոլոր դեպքերին հատուկ, միշտ կրկնվող, հանցագործության այդ տեսակի էությունն արտահայտող հատկանիշներ,

քրեաիրավական անգործողություն - մարդու՝ հանրության վտանգավոր, հակաօրինական, գիտակցված և կամային հատկանիշներով օժտված ակտիվ վարքագիծ,

քրեական տարր - հանցագործություն կատարելու հաշվում ունեցող անձ:

2. Եռանդամ բառակապակցական տերմիններ՝

ազատազրկում որոշակի ժամկետով - պատժի տեսակ, որը որոշակի ժամկետով դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից մեկուսացնելն է: Ազատազրկումը սահմանվում է երեք ամսից տասնհինգ տարի ժամկետով:

դատական որոշումների կատարում - քրեական դատավարության եզրափակիչ փուլ, որը սկսվում է դատական որոշումն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից ու ներառում է

այդ ակտի իրացումն ապահովող դատավարական գործողություններն ու որոշումները,

հանցագործությունից կամովին հրաժարում - «... անծի կողմից հանցագործության նախապատրաստությունը կամ հանցափորձը կամ անմիջականորեն հանցանք կատարելուն ուղղված գործողությունը (անգործությունը) դադարեցնելը, եթե անձը գիտակցել է հանցագործությունն ավարտին հասցնելու հնարավորությունը» (ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 36),

հանցագործության սուբյեկտիվ կողմ - անծի հոգեկան գործունեությունը՝ կապված հանցագործության հետ: Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը արտացոլում է հանցանք կատարողի գիտակցական և կամային ոլորտներում ընթացող ներքին գործընթացները: Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է այնպիսի հատկանիշներով, ինչպիսիք են մեղքը, շարժառիթը, նպատակը, հույզերը,

ներքին իրավական ակտ - «նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա և դրան համապատասխան ընդունված իրավական ակտ, որը սահմանում է վարքագծի կանոն այն անձանց խմբի համար, որոնք դա ընդունող մարմնի հետ աշխատանքային կամ վարչական հարաբերությունների մեջ են կամ օգտվում են դա ընդունող մարմնի ծառայություններից կամ աշխատանքներից» («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք, հդ. 2):

3. **Բազմանդամ բառակապակցական տերմիններ՝ անուղղակի դիտավորությամբ կատարված հանցանք** – երբ «անձը գիտակցել է իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր բնույթը, նախատեսել է հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, չի ցանկացել այդ հետևանքները, բայց գիտակցաբար թույլ է տվել դրանք» (ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 29),

առանց անձնակազմի տրանսպորտային միջոցի վարձակալության պայմանագիր – երբ «վարձատուն վճարի դիմաց տրանսպորտային միջոցը հանձնում է վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը և օգտագործմանը՝ առանց նրան կառավարման ու տեխնիկական շահագործման համար ծառայություններ մատուցելու» (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հդ. 645),

իրավաբանական օգնության իրավունքի ապահովում – քրեադատավարական իրավունքի սկզբունք, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր ոք ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք ունի: Համաձայն այս սկզբունքի՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է ապահովել կասկածյալի և մեղադրյալի՝ իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը,

նախնական քննության տվյալների հրապարակման անթույլատրելիություն –նախնական քննության ընդհանուր պայմանների համակարգի մեջ մտնող իրավական պահանջ, որով նախնական քննության տվյալների հրապարակման վրա արգելք դնելով՝ օրենսդիրը հնարավորություն է տալիս քրեական հետապնդման մարմնին՝ հաջողությամբ լուծելու դատավարության այս փուլի՝ իր առջև դրված խնդիրները,

ընդհանուր տիպի հոգեբուժական հիվանդանոցում հարկադիր բուժում – բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցի տեսակ, համաձայն որի՝ ընդհանուր տիպի հոգեբուժական հիվանդանոցում հարկադիր բուժում կարող է նշանակվել այն անձի նկատմամբ, ով իր հոգեկան վիճակով հիվանդանոցային բուժման և հսկողության կարիք ունի:

Իրավաբանական բազմանդամ տերմինների ծավալիչները կարող են լինել **տերմիններ, տերմինային բառեր** կամ **ոչ տերմիններ**, այսինքն՝ **սովորական բառեր**¹⁸¹: Ինչպես՝

ա) տերմիններով արտահայտված ծավալիչներ – *ալիմենտի ինդեքսավորում, բռնադատվածի վկայական, դատախազության աշխատակից, հանցակազմի օբյեկտ, քրեական գործ, քրեակարարողական օրենսգիրք, օրենսդրական ակտ,*

բ) տերմինային բառերով արտահայտված ծավալիչներ – *օրինական տուժանք, պաշտպանության կողմ, ապօրինի գործողություն, հանցակցի սահմանազանցում, մեղադրանքի կողմ, ապացույցների թույլատրելիություն,*

գ) սովորական բառերով արտահայտված ծավալիչներ – *առաջին հերթի ժառանգներ, ավարտված հանցագործություն, ծանր հանցանք, կեղծ ամուսնություն, կոշտ գրավ, ցմահ ազատազրկում, փակ կրակ:*

Հանդիպում են տերմին բառակապակցություններ, որոնց ծավալիչները կամ միջուկային տերմինները փոխառյալ բառեր են, ինչպես՝ *բացառիկ լիցենզիա, բենեֆիցիարի պահանջ, դեբիտորական պարտք, ժառանգության տրանսմիսիա, կոմիսիոն վարձատրություն, հրապարակային օֆերտա, պրինցիպալի պարտավորություն, ուշացումով ստացված ակցեպտ* և այլն:

Իրավաբանության լեզուն, լինելով բազմաբնույթ, ունի նաև իմաստային հագեցվածություն: Ուստի մասնագիտական երևույթների իմաստը ճիշտ և լիարժեք արտահայտելու համար հաճախ միաբառ տերմիններն իրենց տեղը զիջում են բաղադրյալ տերմիններին, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր հստակ սահմանումը:

Որպես ամփոփում նշենք, որ իրավագիտությունը, ժամանակի զարգացած գիտություններից մեկը լինելով, հասա-

¹⁸¹ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Եր., 1984, էջ 341:

րակության պահանջով անընդհատ թարմացնում է իր ենթաճյուղերը, միևնույն ժամանակ բարեկարգում սեփական բառապաշարը մասնավորապես հայերենի բառակազմական միջոցներով:

3.2.3. Թույլատրելի գործածություն ունեցող հապավումներ և համառոտագրություններ

Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինահամակարգը ընդգրկում է հապավական բաղադրություններ, որոնք բաղադրյալ բառերի կամ անվանումների կրճատված մասերի միացումով կազմված բարդություններ են:

Իրավական խոսքում հապավումների ստեղծումն ու տարածումը սկսվում է գլխավորապես 20-րդ դարի վերջին՝ պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետության անկախացմամբ, և շարունակվում է առ այսօր: Հայաստանի և եվրոպական մի շարք պետությունների նորաստեղծ հարաբերությունների արդյունքում կնքվում են մի շարք պայմանագրեր, համաձայնագրեր, երկիր են մուտք գործում իրավական նոր իրակություններ, որոնք ստանում են իրենց համապատասխան լեզվական արտահայտությունները: Սրանք մեծ մասամբ բավականին ծավալուն բաղադրյալ անվանումներ են, որոնց պարտադիր կիրառությունը տվյալ խոսքում հաճախակի գործածմամբ հանգեցնում է խոսքի ծանրաբեռնվածության, ուստի այս խնդրի լավագույն լուծում է դրանց՝ տվյալ իրավական ակտում երկրորդ և մնացած գործածության ժամանակ որպես հապավումներ հանդես գալը:

Իրավաբանական տերմինների հապավումները առավելապես տառային տեսակին են պատկանում և անվանում են պետական մարմինների, միջազգային կազմակերպութ-

յունների, պայմանագրերի, դաշնագրերի և այլ հասկացություններ, որոնք գրվում են հայերեն տառադարձությամբ:

Իրավաբանական տերմինների հապավումները ներկայացնենք ըստ նրանց արտահայտած հասկացության տեսակի:

1. Միջազգային դաշնագրերի, հռչակագրերի, կոնվենցիաների անունների հապավումներ՝

ՄԻԵԿ – Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

ՄԻՀՀ – Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր

ՀԻՀԿ – Հեղինակային իրավունքի մասին համաշխարհային կոնվենցիա

ՄՃԲՊԿ – Միջազգային ճանապարհային բեռնափոխադրման պայմանագրի մասին կոնվենցիա

ՌԽՎՄԿ – Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիա

ՔՔԻՄԴ – Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր

ՏՍՄԻՄԴ – Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր:

2. Միջազգային կազմակերպությունների, մարմինների անունների հապավումներ՝

ԱՄԴ – Արդարադատության միջազգային դատարան

ՄՍՀԿ – Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպություն

ՄԻԵԴ – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան

ԵԱՀԿ – Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն

ԵԱՏՄ – Եվրասիական տնտեսական միություն

ՄԻԵԿ – Սոցիալական իրավունքների եվրոպական կոմիտե

ՅՈՒՆՍԻՏՐԱԼ – ՄԱԿ-ի միջազգային առևտրայի իրավունքի հանձնաժողով

ՅՈՒՆԻԴՐՈՒԱ – Միջազգային մասնավոր իրավունքի ինստիտուտ և այլն:

3. ՀՀ պետական, հասարակական կազմակերպությունների, մարմինների, պաշտոնների, որոշումների, տեղեկատվական կենտրոնների անունների հապավումներ՝

ԲԴԽ – Բարձրագույն դատական խորհուրդ

ԴՏՀ – Դատական տեղեկատվական համակարգ (Datalex)

ԻՀԱ – Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա

ՀԻՏՀ – Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ

ՀԿԱ ծառայություն – Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն

ՄԻՊ – Մարդու իրավունքների պաշտպան

ՀՀ ՔԿ – Հայաստանի Հանրապետության քննչական կոմիտե

ՀՊԳ – Հանրային պաշտպանի գրասենյակ

ՃՈ – Ճանապարհային ոստիկանություն

ՍԴՈ – Սահմանադրական դատարանի որոշում:

3.1. ՀՀ դատարանների դատական ակտերում պարտադիր կիրառություն ունեցող դատական գործերի հերթական համարների սկզբնամասն ընդգրկվող ՀՀ դատարանների անունների հապավումներ՝

ՎԴ – Վարչական դատարան (կիրառման օրինակ՝ ՎԴ/4393/05/09)

ԵԴ – Երևան քաղաքի դատարան (ԵԴ/1960/02/21)

ՍնԴ – Սնանկության դատարան (ՍնԴ/0050/04/21)

ԱՐԱԴ – Արագածոտնի մարզի դատարան (ԱՐԱԴ/0269/02/21)

ՇԴ – Շիրակի մարզի դատարան (ՇԴ/1000/02/21)

ԳԴ – Գեղարքունիքի մարզի դատարան
(ԳԴ/0820/02/21)¹⁸²:

ՀՀ օրենսդրական լեզվում հաճախ հանդիպող հապավում է **ՀՕ-ն՝ հիմնական օրենք**, որի կիրառման օրինակ է ՀՕ-277-Ն: Ն համառոտագրությունը նշանակում է նորմա-
փիլ:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում մշակված են հապավումների վերաբերյալ օրենսդրության կանոններ, որոնց համաձայն «Նորմատիվ իրավական ակտերում օտարերկրյա կազմակերպությունների անվանումները, ֆիզիկական անձանց անունները, աշխարհագրական օբյեկտների անունները, դրանց հապավումները, ինչպես նաև թարգմանության ոչ ենթակա իրավական, ֆինանսական, տեխնիկական և այլ տերմինները (եզրույթները) գրվում են հայերեն տառադարձությամբ: Անհրաժեշտության դեպքում հայերեն հապավումների կամ տերմինների հետ փակագծերում կարող են կիրառվել նաև լատիներեն կամ օտարալեզու հապավումներ կամ տերմիններ» (հդ. 10): Ասվածի լավագույն օրինակներ են անգլերեն տառադարձությամբ գործածվող **AETR (European Agreement concerning the Work of Crews of Vehicles Engaged in International Road Transport)**¹⁸³՝ Միջազգային ավտոճանապարհային փոխադրումներ իրականացնող տրանսպորտային միջոցների անձնակազմի աշխատանքի մասին եվրոպական համաձայնագիր, և **ARLIS (Armenian Legal Informetion System)**՝ Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ, հապավումները:

¹⁸² Տե՛ս «Դատական տեղեկատվական համակարգ» կայքէջը՝
<http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch>:

¹⁸³ Տե՛ս «Միջազգային մասնավոր իրավունք», Եր., 2005, էջ 334:

Հավելենք, որ նորմատիվ իրավական ակտերի վերնագրերում արգելվում է կիրառել հապավումներ կամ բառերի կրճատումներ:

ՀՀ իրավական ակտերում, հապավումներից զատ, գործածվում են նաև տերմինների կրճատ գրություններ՝ համառոտագրություններ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ՀՀ ցանկացած օրենսգրքում կամ օրենքում համառոտագրության որևէ օրինակ չկա, դրանք հիմնականում հանդիպում են դասագրքերում, դատական գործերում, որոշումներում և իրավական այլ աղբյուրներում: Համառոտագրվում են իրավաբանական բաղադրյալ անունների առաջին մի քանի տառերը՝ բաղաձայնից հետո ընկած մասի կրճատումով, ինչպես՝ **ՀՀ քաղ. դատ. օր. – ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ՀՀ քր. դատ. օր. – ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, ՀՀ վարչ. դատ. օր. – ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, ՀՀ ընտ. օր. – ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք, ՀՀ Սահմ. – ՀՀ Սահմանադրություն, քաղ. գործ – քաղաքացիական գործ, քր. գործ – քրեական գործ** և այլն: Մեջքերենք.

«...վերոհիշյալ օրենսգրքերով (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 380.1-րդ, 406-րդ հոդվածներ և այլն, ՀՀ քաղ. դատ. օր.-ի 226, 227, 228-րդ հոդվածներ և այլն, ինչպես նաև ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 117.4-րդ հոդված) գործով ըստ էության կայացված դատական ակտի բեկանման հիմք կարող է հանդիսանալ...այնպիսի խախտումը, որն ազդել է գործի ելքի վրա»¹⁸⁴:

Կրճատ գրությամբ են գործածվում մեծ մասամբ օրենսգրքերի, իրավական տարաբնույթ գործերի անունները:

ՀՀ իրավական ակտերից զատ՝ իրավաբանական զանազան փաստաթղթերում, լրատվական գրավոր խոսքում հանդիպում են վերոնշյալ և այլ իրավաբանական տերմին-

¹⁸⁴ «ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումը», 08.02.2011, ՀՀՊՏ 2011.02.16/9(812)Հոդ. 134:

ների տարատեսակ համառոտագրություններ, ինչպես՝ *քաղ. օր.*, *քաղօր* – ՀՀ *քաղաքացիական օրենսգիրք*, *ք.օ.*, *ՔՕ*, *քրօր*, *քր.օր.* – ՀՀ *քրեական օրենսգիրք*, *Քրդատօր*, *ՔրԴատՕր* – ՀՀ *քրեական դատավարության օրենսգիրք*, *քաղդատօր* – ՀՀ *քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք* և այլն:

Հիմք ընդունելով համառոտագրության եղանակները՝ նշենք, որ առանց կետի են գրվում չափի և կշռի որոշ միավորներ, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ համառոտագրությունը վերջանում է բառի վերջին բաղաձայնով¹⁸⁵: Հետևաբար *ՔՕ*, *քրօր*, *քաղօր* և նման տիպի այլ համառոտագրություններ տերմինների սխալ կրճատումներ են:

ՀՀ իրավական ակտերի լեզուն չի արգելում հապավումների և համառոտագրությունների գործածումը, սակայն միևնույն ժամանակ մշակում է կանոն, ըստ որի՝ «2. Արգելվում են նորմատիվ իրավական ակտում կատարել բառերի կամ տերմինների անհարկի կրճատումներ, ինչպես նաև բառերի կամ տերմինների հապավումներ:

3. Արգելվում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների անվանումների կրճատումները, բացառությամբ Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսվածների:

4. Նորմատիվ իրավական ակտերում հաճախակի կիրառվող երկար արտահայտությունները նույն նորմատիվ իրավական ակտում կարող են սահմանվել կրճատ տարբերակով՝ իրավական ակտում առաջին իսկ կիրառումից հետո նախատեսելով կամ տվյալ արտահայտության սահմանումը, կամ փակագծերում նշելով կրճատ տարբերակը» («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը, հղ. 21):

Հոդվածի 4-րդ մասի օրինակ է՝

¹⁸⁵ Տե՛ս **Զաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու., Բառագիտություն**, Եր., 2007, էջ 84-85:

«Հողային օրենսդրության կիրառման, հողերի օգտագործման և պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունն անմիջականորեն իրականացնում են հողօգտագործման ոլորտում վերահսկողություն իրականացնող տեսչական մարմինը (**այսուհետ՝ տեսչական մարմին**), տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինները» (ՀՀ հողային օրենսգիրք, հդ. 40):

Այսպիսով՝ իրավաբանական փաստաթղթերում զգալի թիվ են կազմում հապավումներն ու համառոտագրությունները: Ուստի դրանց անհարկի գործածությունից խուսափելու համար օրենքով սահմանված են դրույթներ: Յուրաքանչյուր հապավում առաջին գործածության ժամանակ տրվում է ամբողջական անվանումով:

3.2.4. Արևելահայերեն-արևմտահայերեն բառակազմական տարբերակներ

Հայերենի բառապաշարի մեծ մասը թե՛ ձևով և թե՛ իմաստով ընդհանուր է երկու տարբերակների՝ արևելահայերենի և արևմտահայերենի համար: Սակայն պայմանավորված լեզվական և արտալեզվական գործոններով (ճյուղերի զարգացման ազդեցության ակունքները՝ գրաբար, միջին հայերեն, բարբառային հիմքերը՝ Արարատյան, Կ. Պոլիս, քաղաքական, տնտեսական կամ աշխարհագրական հանգամանքները)՝ երկու ճյուղերում իրավական լեզվի բառապաշարը դրսևորում է բառակազմական որոշակի տարբերություններ: Խոսքը վերաբերում է լեզվական այն երևույթին, երբ միևնույն հասկացության արտահայտման համար տարբերակներից յուրաքանչյուրը գործածում է բառակազմական տարբեր բաղադրիչներով (թե՛ հիմնական և թե՛ երկրորդական ձևույթներով) կազմված տերմիններ՝ կապված ինչպես մեծ մասամբ հայերենի տարբեր փուլերին կամ տարածքային տարբերակներին նախընտրությամբ:

յուն տալու, այնպես էլ երբեմն տարբեր լեզուներից կատարվող պատճենումների հետ¹⁸⁶:

Արևմտահայերեն և արևելահայերեն բացատրական բառարաններում¹⁸⁷ բառակազմական ներքոնշյալ բոլոր տարբերակներն էլ զետեղված են: Փաստն այն է, որ ճյուղերից յուրաքանչյուրն ունի բառագործածության իր նախընտրելի տարբերակը:

Քննենք արևմտահայերեն-արևելահայերեն բառակազմական տարբերակները՝ հիմք ընդունելով Ռուբեն Սաքապետոյանի առանձնացրած ենթախմբերը¹⁸⁸:

1. **Տարարմատ նույնանիշներ**, երբ հայերենի երկու ճյուղերը միևնույն հասկացությունը արտահայտելու համար գործածում են տարբեր բաղադրիչներ՝ պահպանելով մայրենիի բառակազմական ընդհանուր կանոնները: Այսպես՝ *աղերսարկու* – *հայցվոր*, *առնելիքվոր* – *պարտապրեր*, *ամբաստանություն* – *մեղադրանք*, *խնդրագիր* – *հայցադիմում*, *կապանապրուն* կամ *կապանարան* – *մեկուսարան*, *հրիտակ* – *ժառանգություն*, *շինվածապետ* – *կապալառու*, *պարծապարտ* կամ *տուժապարտ* – *հանցավոր*, *պարծակիր* – *դատապարտյալ* և այլն: Սկզբում տրվում են արևմտահայերեն տարբերակները:

Արևմտահայերեն տարբերակների մեծ մասը (*հրիտակ*, *ամբաստանություն*, *աղերսարկու*, *կապանարան* և այլն) գրաբարյան բառեր են:

¹⁸⁶ Տե՛ս **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները*, Եր., 2004, էջ 95:

¹⁸⁷ Տե՛ս **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարան*, Եր., 2011; **Հայոց լեզուի նոր բառարան**, հ. 1-2, Պէյրուֆ, 1992; **Ծիզմեհան Պ.**, *Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան*, հ. 1-2, Հալէպ, 1954-57; **Գաբամաճեան Ս.**, *Նոր բառգիրք հայերեն լեզուի*, Կ. Պոլիս, 1910:

¹⁸⁸ Տե՛ս **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները*, Եր., 2004, էջ 98:

Այս խմբին են պատկանում նաև միայն արևմտահայերենում գործածվող, բարբառային ծագում ունեցող **–չեք (չէք)** ածանցով և արևելահայերենում տվյալ ածանցի իմաստն արտահայտող և հաճախ նրան փոխարինող **վարձ** հիմնական ձևությամբ կազմված բառակազմական տարբերակներ, ինչպես՝ *գործողչէք – աշխատավարձ, պահողչէք – վարձատրություն /պահառուին պահատրուի կողմից տրված գումար նրան հանձնված ապրանքները պահելու և դրանք պահպանված վիճակում վերադարձնելու պահանջով/, ուղարկողչէք – փոխադրավարձ:*

Բառազույգերի առաջին բաղադրիչների գործածությունը դուրս չի գալիս արևմտահայերենի սահմաններից:

2. Սերող հիմքերով իրարից տարբերվող տերմիններ, որոնք բավականին մեծ թիվ են կազմում: Հիշեցնենք, որ ածանցավոր բառերում սերող հիմքը լինում է կա՛մ ածանցին նախորդող, կա՛մ էլ հաջորդող մաս: Օրինակ՝ *անբռնաբարություն – անձեռնմխելիություն, աշխատազուրկ – գործազուրկ, արժեգիր – անդորրագիր, դատաբեկ – վճռաբեկ, եղեռնափորձ – մահափորձ, երաշխագիր – երաշխավորագիր, իրաւութիւն – արդարություն, խնդրակատար – հանձնակատար, մեղադրակից – հանցակից, կապանավոր – կալանավոր, կապանավորել – կալանավորել, հանձնառագիր – պարտավորագիր, հանձնագիր – լիազորագիր:*

Արևմտահայ մամուլի՝ իրավունքի թեմայով գրված նյութերում կիրառական հաճախականությամբ առանձնացրել ենք իրավաբանական տերմինային արժեք ձեռք բերած **վերատեսութիւն** բառը, որի նույն գործառույթը արևելահայ իրավաբանական գրականության մեջ իրականացնում է **վերանայում** տերմինը: Համեմատենք.

«Եւրոպական արեանը կորոշէ քննել Փերինչեքի վճիռը վերատեսութեան ենթարկելու դիմումը» («Ասպարեզ», Լոս Անջելես, հունիսի 4, 2014):

«Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով **վերանայման** ենթակա է միայն օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը» (ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, հդ. 204.30):

Խմբում ընդգծված բառակազմական տարբերակների սերող հիմքերում մեծ մասամբ առկա է երկու ճյուղերում հոմանիշ բառերի փոխարկում: Այսպես՝ հայերենում **մեղք - հանցանք**¹⁸⁹, **ոճիր - հանցանք, ոճիր - եղեռն**¹⁹⁰ բառաշարքերի հոմանիշության հետևանքով առաջացել են արևմտահայերեն - արևելահայերեն հետևյալ բառազույգերը՝ ևս սերող հիմքի տարբերությամբ՝ *հանցակցիլ - մեղսակցել, հանցագիտակ - մեղսագիտակ, հանցագրել - մեղսագրել, ոճրակից - հանցակից, եղեռնափորձ - մահափորձ*:

Սերող հիմքի արմատային տարբերակմամբ են կազմված հետևյալ բառազույգերը՝ *օրինագետ - օրենսգետ, օրինագիրք - օրենսգիրք, օրինադիր - օրենսդիր, մեղսակիր - մեղավոր, տուժանք - տուգանք*: Բառազույգերի առաջին բաղադրիչները արևմտահայերեն բառեր են:

«Պետություններ, միություններ եւ հասարակություններ ունին իրենց օրինագիրքերը, որոնք կը ճշդեն իրաքանչիւր անհատի իրաւունքներուն եւ պարտաւորութիւններուն չափն ու սահմանը» («Ազգակ» օրաթերթ, Բեյրութ, հուլիսի 4, 2015):

3. Բաղադրող հիմքերով տարբերվող իրավաբանական տերմիններ. այս տարբերությամբ կազմված բառերը սակավաթիվ են, ինչպես՝ *բաժնետուղթ - բաժնետոմս, դատակնիք - դատավճիռ, կանխադրամ - կանխավճար, հարցափորձել - հարցաքննել, մաքսադրուժ կամ մաքսախույս - մաքսանենգ*:

¹⁸⁹ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 823:

¹⁹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 323:

Սույն խումբն են դասվում բառակազմական այնպիսի տարբերակներ, որոնց բաղադրող հիմքերում երկրորդական բառակազմական ձևայինները հակադրվում են ինչպես իրար, այնպես էլ հիմնական ձևայիններին, օրինակ՝ *գողանք - գողոն (ածանց-ածանց), հայցալեր - հայցվոր (արմալ-ածանց), մաքսարան - մաքսատուն (ածանց-արմալ), մեղագիր - մեղայական (արմալ-ածանց)*:

4. Իրավաբանական որոշ իրակություններ արևմտահայերենը անվանում է բազմաձևային բարդություններով, որոնց համարժեքն արևելահայերենն արտահայտում է բառակապակցությամբ, այսպես՝ *բողոքարկու - բողոք բերող անձ, բողոքագիր - գրավոր բողոք, թղթածրար - քրեական գործ, հարցափորձ - դատական հարցաքննություն, մեղադրավկայ - մեղադրող կողմի վկա, ոճրակից - հանցագործության մասնակից, դատազանցություն - դատարան ներկայանալուց չարամտորեն խուսափելը, չերևել - ատյան կանչված մարդու չներկայանալը, պատժագիրք - քրեական օրենսգիրք, օրինագիր - ընդունված օրենքի հրապարակումը ներկայացնող գրավոր փաստաթուղթ*:

«Տինքի ընտանիքի իրաւապաշտպան Հաքան Պաքըր-ճըօղլու եւս բողոքած էր **թղթածրարը** վերադարձնելու որոշումին դէմ» («Ասպարեզ» թերթ, Լոս Անջելես, դեկտեմբերի 10, 2015):

Արևմտահայերեն նորաստեղծ **հարկախոյս** տերմինը¹⁹¹, որ միայն զետեղված է **Արեւմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհրդի «Ուղեցոյց Ա»**-ում, արևելահայերենում փոխարինվում է **հարկերը, տուրքերը կամ պարտադիր այլ վճարումները վճարելուց չարամտորեն խուսափելը** երկարաշունչ տերմին բառակապակցությամբ (տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հդ. 205):

¹⁹¹ Տե՛ս «Արեւմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, Ուղեցոյց Ա», Պրովանս, 1993, էջ 71:

Այն կարծիքը, որ արևմտահայերենի «նոր բառերի կազմումը լեզվին տալիս է մի շարք առավելություններ. նախ խոսքը ձեռք է բերում հակիրճություն և նպատակասլացություն, և ապա սա այն կենարար երակներից մեկն է, որից օգտվում է արևելահայերենը՝ հարստացնելու համար իր բառապաշարը համապատասխան հասկացություններ արտահայտող նոր բառերով»¹⁹², լիովին ընդունելի է: Թերևս ավելացնենք, որ գերադասելի է իրավական լեզվի բառապաշարում գործածել այնպիսի տերմին, որը թեև արտահայտված է բառակապակցությամբ, սակայն խոսուն է և հասկանալի, ինչպես՝ **ատյան կանչված մարդու չներկայանալը կամ դատական գործի կարճում**, քան մեկ բառով արտահայտված տերմին, որ կենսունակ և դյուրըմբռնելի չէ, ինչպես **չերևեկ կամ դատաջինջ** բառերը:

5. Բաղադրիչների փոխատեղությամբ կազմված արևելահայերեն-արևմտահայերեն մեկ բառազույգ ենք առանձնացրել՝ *տրորեառ - առկտոր*:

6. Բառակազմական տարաբնույթ կաղապարների համալրման գործընթացում որոշակի դեր ունեն հոմանիշ ածանցները, որոնք, ձևավորելով միևնույն խոսքի մասը, միմյանց նկատմամբ գտնվում են նույնանշային հարաբերության մեջ¹⁹³: Իրավական լեզվի բառապաշարում ևս առկա են արևմտահայերեն-արևելահայերեն հոմանիշ ածանցներով կազմված բառակազմական տարբերակներ: Լավագույն օրինակներ են **-իչ** և **-ող** ածանցների հոմանիշությամբ կազմվածները: Նախ պարզաբանենք, թե լեզվի երկու ճյուղերում իմաստային ինչ հարթության վրա են վերոնշյալ ածանցները կազմում հոմանիշ բառակազմական տարբերակներ:

¹⁹² Տե՛ս **Սաքապետոյան Ռ.**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները*, Եր., 2004, էջ 102:

¹⁹³ Տե՛ս **Գալստյան Ս.**, *Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1978, էջ 250:

Սերգեյ Գալստյանը գրում է. «Նկատվում է -իչ և հոմանիշ –ոդ ածանցների որոշ տեղայնացում: -իչ-ով վերջին ժամանակներս գերազանցապես գործիքների անուններ են կազմվում, –ոդ-ով՝ այդ գործիքը գործածող մասնագետների, ինչպես՝ զոդող (մարդ) // զոդիչ (գործիք), եռակցող (մարդ) // եռակցիչ (գործիք)... և այլն»¹⁹⁴: Ի տարբերություն արևելահայերենի՝ արևմտահայերենում գործողություն կատարող անձի իմաստ արտահայտող բառեր կազմելիս նախապատվությունը տրվում է **-իչ** ածանցին: Այսպես՝ արևմտահայերենում **մեղադրիչ** տերմինի իրավաբանական նշանակությունն է «2. մեղադրական ճառը արտասանող՝ դատախազ»¹⁹⁵: Արևելահայերենում իբրև մասնագիտական բառ՝ **մեղադրող** տերմինն ունի միևնույն նշանակությունը¹⁹⁶: Իմաստային այս հարթության վրա են հայերենի երկու ճյուղերում նշված ածանցները կազմում բառակազմական տարբերակներ: Բերենք ևս մի քանի օրինակ՝ *դպրիչ* – *դպրող*, *հարցաքննիչ* – *հարցաքննող*, *բռնագրավիչ* – *բռնագրավող*:

Բառակազմական հոմանիշ տարբերակներ են կազմում **–որդ** և **–ոդ** (անձերի անուններ՝ ըստ մասնագիտության կամ զբաղմունքի), **–ություն** և **–անք**, **–վածք** և **–անք** (բայանուն գոյականներ, որոնք ցույց են տալիս նախատիպ բայի գործողության առարկայացած անունը, ինչպես և կարող են ցույց տալ նախատիպ բայի գործողության արդյունքը) ածանցները, օրինակ՝ *վաճառորդ* – *վաճառող*, *զանցառութիւն* – *զանցանք*, *յանցուածք* (յանցում) – *հանցանք*:

Արևմտահայ մտավորական Հարություն Քյուրքճյանը, «Արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն լեզուաճիւղեր» վերտառությամբ իր հետազոտական աշխատանքում անդրադառնա-

¹⁹⁴ Նույն տեղում, էջ 140:

¹⁹⁵ **Սաքապետոյեան Ռ.**, *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան*, Եր., 2011, էջ 216:

¹⁹⁶ Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, *Արդի հայերենի բացադրական բառարան*, Եր., 1976, էջ 993:

լով արևելահայերեն-արևմտահայերեն բառակազմական տարբերակների առկայության խնդրին, առաջարկում է լուծման հետևյալ տարբերակը. «երկուստեք ամանդել, փոխադարձաբար ծանօթացնել այդ գործածությունները կամ առումները: Թողնելով, որ բնական փոխաբանցում տեղի ունենայ, ինչ փոյթ՝ հաւանօրէն արեւելահայերէնի գերակշռութեամբ: Ասոնցմէ՝ «ավանդական» զոյգերուն համար, պէտք է ապաւինել ժամանակի վճիռին:

Բայց զուգահեռ գործածուող նորակերտ բառերու պարագային, ճիշդ կ'ըլլար նոյնանիշներէն ընտրել յարմարագոյնը եւ ընդհանրացնել, ու ջնջել ձախորդները...»¹⁹⁷:

Արևմտահայերեն-արևելահայերեն բառակազմական տարբերակների քննությունը ազդակ դարձավ համառոտ անդրադառնալու նաև արևմտահայերենի իրավական ոլորտի տերմինային հոմանիշությանը:

Արևմտահայերենը, ունենալով ոչ մեծ թիվով բառապաշար՝ մոտ հիսուն հազար և ավելին, տեղիք է տալիս կարծելու, որ յուրաքանչյուր բառային միավոր մեծ մասամբ մեկ հասկացության անվանում պետք է արտահայտի: Սակայն սույն երևույթը սխալ կարծիք է ձևավորում, քանի որ արևմտահայերենի բառապաշարը, այս պարագայում նրա տերմինաբանությունը ևս զերծ չի մնում տերմինների հոմանիշային (կամ նույնանիշային) խմբերից: Երևույթի լավագույն արտահայտություններն են արևմտահայերենում կազմված հետևյալ իրավաբանական տերմինները՝ *իրաւընտիր* - *դատիչ* - *դատավար* - *դատաւոր*, արևելահայերենում բառիմաստն արտահայտվում է *դատավոր* տերմինով: Նույնպիսի օրինակներ են՝ ամբաստան – մեղադրիչ – դատախազ, արևելահայերենում՝ մեղադրող, դատախազ, դատակոչ – հրավիրաթուղթ – հրավիրագիր – ծանուցագիր, արևելահա-

¹⁹⁷ «Գրանիշ» գրական ակումբ, 2016 // <http://granish.org/arevelahayeren-ev-armtahayeren/>:

յերենում՝ դատական ծանուցագիր, մեղսակից - ոճրակից, արևելահայերենում՝ հանցակից, ամբաստանագիր - մեղադրագիր, արևելահայերենում՝ մեղադրական եզրակացություն, աղերսարկու - հայցարկու - հայցալեր - պահանջալեր, արևելահայերենում՝ հայցվոր, ուղարկողէք - փոխադրողէք - փոխադրագիր, արևելահայերենում՝ փոխադրավարժ տերմիններով: Ընդգծված տերմիններն արևմտահայերենում կազմված բառեր են: Համեմատենք մեջբերումները.

«Հրանդ Տինքի սպանության նոր **ամբաստանագիրը** վերջապէս դատարան հասաւ Դեկտեմբերի 9-ին» («Ասպարեզ», Լոս Անջելես, դեկտեմբերի 10, 2015):

«**Մեղադրագիրին** մէջ արձանագրուած ամբաստանութիւնները բաւական անհանգստացնող են եւ խորշելի» («Ասպարեզ», Լոս Անջելես, փետրվարի 3, 2010):

Արևմտահայերենում տերմինային հոմանիշության գլխավոր պատճառը իրավական մտքի զարգացումն է սփյուռքահայության ոչ թե մեկ, այլ տարբեր գաղթօջախներում: Ուստի յուրաքանչյուր նոր հասկացության առաջացում կամ օտար բառի առկայություն, պարտադրում է արևմտահայ մտավորականին պահպանել լեզվի անաղարտությունը, հետևաբար կազմել նոր բառեր՝ պայմանավորված մեծ մասամբ տվյալ գաղթօջախում իշխող լեզվի բառակազմական առանձնահատկություններով:

Որպես ամփոփում նշենք, որ արդի հայերենի իրավական լեզվի բառապաշարում արևելահայերեն - արևմտահայերեն նույն իմաստն արտահայտող, տարբեր բաղադրիչներով (և՛ հիմնական, և՛ բառակազմական ձևայիններով) կազմված տերմինների զուգադրական քննությունը ոչ միայն ընդգծում է մի շարք ուշագրավ օրինաչափություններ, ինչպես՝ 1. երկու ճյուղերում տարբեր բառերի, բաղադրական հիմքերի միևնույն իմաստային գործառույթով մեկմեկու փոխարինելն ու բառակազմական միավորներ կազմելը, 2. որոշ ածանցների հոմանիշությունը, 3. արևմտահայերենի առա-

վել հակվածությունը միաբառ տերմինների ստեղծման հարցում, այլև մեկ անգամ ևս փաստում գրական հայերենի երկու ճյուղերի ոչ նույնաբնույթ զարգացումը և ավելի տեսանելի դարձնում երկու ճյուղերի իրավական լեզվի բառաշերտի և առհասարակ տերմինագիտության մեջ ոչ խրախուսելի երևույթի՝ ականայից լայն տարածում ստացած հոմանիշության առկայությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղայան Էդ.**, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984:
2. **Աղայան Էդ.**, Տերմինագիտություն, Եր., 1978:
3. **Աճառյան Հր.**, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս I, Եր., 1940:
4. **Ավագյան Ռ.**, Հայ իրավական մտքի գանձարան (մ.թ.ա. IXդ. – մ. թ. XIX դ.), հ. 1, Եր., 2001:
5. **Ավետիսյան Յու.**, Պաշտոնական ոճ, Եր., 2011:
6. **Ավետիսյան Յու., Մկրտչյան Ա., Սարգսյան Լ.**, Իրավաբանական գրագրության լեզուն, Եր., 2019:
7. **Արեմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, Ուղեցոյց Ա**, Պր., 1993:
8. **Արեմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, Ուղեցոյց Գ**, Պր., 1998:
9. **Բարսեղյան Տ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, մաս I, Եր., 2004:
10. **Գոշ Մ.**, Գիրք դատաստանի, Եր., 1975:
11. **Եզեկյան Լ.**, Հայոց լեզվի ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), Եր., 2003:
12. **Զաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու.**, Բառագիտություն, Եր., 2007:
13. **Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն**, հատուկ մաս, Եր., 2005:
14. **Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք**, ընդհանուր մաս, Եր., 2003:
15. **Մարգարյան Ալ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու (բառակազմություն, դարձվածաբանություն, բառարանագրություն), Եր., 1990:

16. **Մարտիրոսյան Ա.**, Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները, Եր., 2007:
17. **Մելքոնյան Լ.**, Բառապաշարային տեղաշարժերը արդի հայերենում /ատենախոսություն/, Եր., 2014:
18. **Միջազգային մասնավոր իրավունք**, Եր., 2005:
19. **Շահամիրեանց Յ.**, Որոգայթ փառաց, Թ., 1913:
20. **Որոգայթ փառաց**, Եր., 2002:
21. **Պապոյան Արտ., Բաղիկյան Խ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Եր., 2003:
22. **Պետրոսյան Հ.**, Հայերեն տերմինաբանություն, մաս 2, Եր., 2010:
23. **Ջահուկյան Գ.**, Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային ժամանակաշրջան, Եր., 1987:
24. **Ջահուկյան Գ.**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974:
25. **Ջահուկյան Գ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Եր., 1989:
26. **Ջահուկյան Գ. և ուրիշներ**, Հայոց լեզու, մաս I, պրակ Ա, Եր., 1980:
27. **Սաքապետոյան Ռ.**, Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները, Եր., 2004:
28. **Սպարապետ Ս.**, Դատաստանագիրք, Եր., 1958:
29. **Սուքիասյան Ա.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 2008:
30. **Սևակ Գ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Եր., 2009:
31. **Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու**, Եր., 2006:
32. **Болдырев С. Н.**, Юридическая техника: Теоретико-правовой анализ /диссертация/, Ростов-на-Дону, 2014.

33. **Малюкова Е. В.**, Юридическая терминология в системно-центрическом и антропоцентрическом аспектах /диссертация/, Бейск, 2005 // <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-terminologiya-v-sistemotsentricheskom-i-antropotsentricheskom-aspektakh>.
34. **Мейе А.**, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М., 1938.
35. **Смаль Л. Д.**, Некоторые вопросы семантики юридических наук // Право и демократия: Вып. №8, М., 1997.
36. **Черехаев А. В.**, Юридическая терминология в Российском публичном праве: проблемы применения и совершенствования: дис. ... канд. филол. наук / А. В Черехаев. – М., 2004 // http://www.fpa.su/biblioteka/izdaniya/problemy-teorii-gosudarstva-i-prava/yuridicheskaya-terminologiya-v-rossijskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev/?sphrase_id=28246&SECTION_CODE=problemy-teorii-gosudarstva-i-prava&ELEMENT_CODE=yuridicheskaya-terminologiya-v-rossijskom-publichnom-prave-a-v-cherekaev&PAGEN_1=2.

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ

1. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք (09.11. 2004), ՀՀՊՏ 2004.12.21/69(368):
2. ՀՀ դատական օրենսգիրք (21.02.2007թ.), ՀՀՊՏ 2007.04.18/20(544) Հոդ. 489:
3. ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք (09.11.2004թ.), ՀՀՊՏ 2005.01.19/4 (376) Հոդ. 60:
4. ՀՀ Կառավարության որոշումը ՀՀ ճանապարհային երթևեկության կանոնները և տրանսպորտային միջոցներ

րի շահագործումն արգելող անսարքությունների և պայմանների ցանկը հաստատելու մասին (28.06.2007), ՀՀՊՏ 2007.09.05/45(569):

5. ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումը (08.02.2011), ՀՀՊՏ 2011.02.16/9(812)Հոդ. 134:
6. ՀՀ Սահմանադրություն (05.07.1995թ.), ՀՀՊՏ 2005.12.05/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1426:
7. ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք (05.12.2013թ.), ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013) Հոդ. 1186.1:
8. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (17.06.1998թ.), ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53):
9. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (05.05.1998), ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):
10. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք (01.07.1998), ՀՀՊՏ 1998.09.21/22(55):
11. ՀՀ քրեական օրենսգիրք (18.04.2003), ՀՀՊՏ 2003.05.02/25(260):
12. ՀՀ օրենքը ահաբեկչության դեմ պայքարի մասին (22.03.2005), ՀՀՊՏ 2005.04.27/24(396):
13. ՀՀ օրենքը արժեթղթերի շուկայի կարգավորման մասին (11.10.2007), ՀՀՊՏ 2007.10.31/53(577):
14. ՀՀ օրենքը արհեստակցական միությունների մասին (05.12.2000), ՀՀՊՏ 2001.01.15/1(133):
15. ՀՀ օրենքը գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին 05.12.2000, ՀՀՊՏ 2000.12.30/33(131):
16. ՀՀ օրենքը գույքահարկի մասին (26. 12. 2002), ՀՀՊՏ 2003.01.08/2(237):
17. ՀՀ օրենքը դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին (05.05.1998), ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45):
18. ՀՀ օրենքը հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին (15.06.2006), ՀՀՊՏ 2006.07.12/38(493):

19. ՀՀ օրենքը մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման ենթարկված անձանց նույնացման և աջակցության մասին (17.12.2014), ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089):
20. ՀՀ օրենքը նորմատիվ իրավական ակտերի մասին (07.04.2018), ՀՀՊՏ 2018.03.28/23(1381):
21. ՀՀ օրենք վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին (18.02.2004), ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317):
22. ՀՀ օրենքը մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին (21.10.2003), ՀՀՊՏ 2003.11.26/58(293):
23. ՀՀ օրենքը քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին (28.04.1999), ՀՀՊՏ 1999.06.11/15(81):
24. Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք (06.12.1985թ.), ՀՍՍՀԳՍՏ 1985/23:

ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

1. Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976:
2. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, Եր., հ. 1, 1971, հ. 2, 1973, հ. 3, 1977, հ. 4, 1979:
3. Ավետիսյան Ավ., Հայերենում գործածվող օտար բառերի բառարան, Եր., 2014:
4. Բառգիրք ի բարբառ Հայ եւ Իտալական, Վ., 1837:
5. Բարաթյան Ն., Անգլերեն-հայերեն բառարան, Եր., 2011:
6. Գաբամաճեան Ս., Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի, Կ. Պոլիս, հ. 1, 1907, հ. 2, 1910:
7. Գալստյան Ս., Դպրոցական բառակազմական բառարան, Եր., 2014:
8. Էլոյան Ս., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Եր., 2002:

9. **Կոբայան Ա.**, Իրավաբանական համառոտ բացատրական բառարան, Եր., 2006:
10. **Կոբայան Ա.**, Օպերատիվ հետախուզության տերմինների բացատրական բառարան, Եր., 2007:
11. **Հայոց լեզուի նոր բառարան**, Պէյրուֆ, 1992:
12. **Հայրապետյան Ա.**, Օտար բառերի բառարան, Եր., 2011:
13. **Ղազարյան Ռ.**, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000:
14. **Ճիզմէճեան Պ.**, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, Հ., հ. 1, 1954, հ. 2, 1957:
15. **Մալխասյանց Ստ.**, Հայերէն բացատրական բառարան, Եր., հ. 1-3, 1944, հ. 4, 1945:
16. **Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի**, Եր., հ. 1, 1879, հ. 2, 1981:
17. **Ոսկերչյան Ա.**, Քրեաիրավական տերմինների արդի համառոտ բացատրական բառարան, Եր., 2004:
18. **Պետրոսյան Հ.**, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987:
19. **Ջահուկյան Գ.**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010:
20. **Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան**, Եր., 1924:
21. **Ռուս-հայերեն իրաւաբանական առձեռն բառարան**, Թ., 1919:
22. **Սաքապետոյեան Ռ.**, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Եր., 2011:
23. **Սուքիասյան Ա.**, Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, 2-րդ հրատարակություն, Եր. 2009:
24. **Փոթեյան Վ.**, Ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 1972:
25. **Քարլ Ուլ.**, Անգլերեն-հայերեն, հայերեն-անգլերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 1994:

26. Օգանովա Ռ., Գերմաներեն-հայերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 2002:

27. Русско-армянский словарь юридических терминов и перифраз. - /Под ред. Г.Г. Акопян, А.Г. Хачатряна/. – Ер.: Изд-во РАУ, 2005.

ԱՄՍԱԳԻՐ, ՀԱՆԴԵՍ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

1. ԳԱ «Տեղեկագիր», Հասարակական գիտություններ, №12, Եր., 1965:
2. «Известия» АН АрмССР, Հասարակական գիտություններ, № 3, Եր., 1948:
3. «Լեզու և լեզվաբանություն», Եր., 1-2(13), 2015:
4. «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», Եր., 1-2, 2013:
5. «Պատմա-բանասիրական հանդես», №1, Եր., 2012:
6. «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 4, Եր., 1971:
7. «Ջահուկյանական ընթերցումներ», Եր., 2010:
8. «Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия» II Международная научно-практическая Интернет-конференция, 2012.

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԿԱՅՔԷՋԵՐ

1. «Ազդակ» օրաթերթ, Բեյրութ, 2015 թվականի լրատվություն // <http://www.aztagdaily.com/>:
2. «Ասպարեզ» օրաթերթ, Լոս Անջելես, 2010-2015 թվականների լրատվություն // <http://asbarez.com/arm/>:
3. «Գրանիշ» գրական ակումբ, Եր., 2016 // <http://granish.org/arevelahayeren-ev-armtahayeren/>:
4. «Հայրենիք» շաբաթաթերթ, Լոս Անջելես, 2015-2016 թվականների լրատվություն // <http://hairenikweekly.com/>:

5. «News.am» լրատվական կայքէջ, Եր., 2015 թվականի լրատվություն // <http://news.am/arm/news/296674.html>:
6. Հայաստանի իրավական տեղեկատվության համակարգ // <http://www.arlis.am/>:
7. Դատական տեղեկատվական համակարգ // <http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch>:
8. Իրավական տեղեկատվական կենտրոն // <http://www.irtek.am/views/dictionary.aspx>:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

(մենագրության մեջ գործածված իրավաբանական
տերմինների բացատրություն)

Ա

ալիմենտի ինդեքսավորում - ալիմենտի այն չափը, որ դատարանը սահմանում է նվազագույն աշխատավարձի չափի որոշակի թվի համապատասխանող կայուն դրամական գումարով

ամբաստանյալի վերջին խոսք - դատական քննության հարաբերականորեն ինքնուրույն կառուցվածքային մաս, որտեղ ամբաստանյալին վերջին անգամ հնարավորություն է տրվում արտահայտելու իր վերաբերմունքը դատարանի քննած մեղադրանքի նկատմամբ և գնահատել սեփական գործողությունները, ինչպես նաև՝ դատական քննության արդյունքները

ամրագրված քաղաքացիներ - պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ու կազմակերպություններում աշխատող և բացառիկ մասնագիտություն ունեցող պահեստազորային այն քաղաքացիները, որոնք ենթակա են զինվորական հատուկ հաշվառման

ամուսնական պայմանագիր - ամուսնացող անձանց համաձայնությունը կամ ամուսինների համաձայնությունը, որով որոշվում են ամուսինների գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները ամուսնության և (կամ) այն լուծվելու ընթացքում

այլընտրանքային (խառը) քննչական ենթակայություն - քննչական ենթակայության տարատեսակ, որի էությունն այն է, որ առանձին դեպքերում քննչական ենթակայության հարցի լուծումը օրենսդիրը թողել է քննության նկատմամբ դատավարական ղեկավարում իրականացնող դատախազին

այլ արժեքներ – արժեթղթեր, վճարահաշվարկային փաստաթղթեր, ինչպես նաև այլ գույք, որը պատվիրատուն ցանկանում է փոխադրել

այլ տեղանք – տեղանք, որը գտնվում է համապատասխան դատարանի, հետաքննության մարմնի, նախաքննության մարմնի, դատախազության իրավասության և գտնվելու վայրի սահմաններից դուրս կամ քրեական դատավարությանը մասնակցող անձի բնակության վայրի սահմաններից դուրս

անարժան ժառանգ - օրենքով ժառանգությունից մեկուսացված այն անձինք, որոնք դիտավորյալ խոչընդոտել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացումը, դիտավորյալ կյանքից զրկել են ժառանգատուին կամ հնարավոր ժառանգներից որևէ մեկին կամ մահափորձ են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ: Բացառություն են կազմում այն անձինք, որոնց նկատմամբ ժառանգատուն կտակը կազմել է մահափորձ կատարելուց հետո:

անգործություն - հանրության համար վտանգավոր գործողություն

անմեղսագիտականություն - հոգեվիճակ, որի ժամանակ մարդ ընդունակ չէ իր արարքների համար պատասխանատու լինել

անմեղսունականություն - անմեղսունակ լինելը, հանցանք գործելու անկարողություն

անփութություն – պաշտոնատար անձի կողմից իր պաշտոնական պարտականություններին անփութ կամ անբարեխիղճ վերաբերվելու հետևանքով դրանց չկատարելը, կամ ոչ պատշաճ կատարելը, որով էական վնաս է հասցվել պետական կամ հասարակական շահերին, կամ քաղաքացիների՝ օրենքով պաշտպանվող իրավունքներին ու շահերին

աշխատանքային ստաժ - այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում քաղաքացին եղել է ՀՀ աշխատանքային օ-

րենսգրքով կարգավորվող աշխատանքային հարաբերությունների մեջ

ապահովադիր – ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով ու չափերով սոցիալական վճարումներ կատարող և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե փոխանցող (վճարող) իրավաբանական և ֆիզիկական անձ, պետական և համայնքային ենթակայության հիմնարկ

ապրանքների կոմպլեկտ – գնորդին կոմպլեկտով հանձնելու ապրանքների որոշակի հավաքածու

առաջին հերթի ժառանգներ – ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները

առգրավում – քննչական գործողություն, որը քննիչը կատարում է գործի համար նշանակություն ունեցող որոշակի առարկաներ և փաստաթղթեր վերցնելու անհրաժեշտության դեպքում, երբ ստույգ հայտնի են, թե որտեղ և ում մոտ են դրանք գտնվում

առերեսում – միևնույն գործով քննվող երկու անձի միաժամանակ և միասին հարցաքննություն՝ նրանց ցուցմունքներն ստուգելու և դրանց մեջ եղած հակասությունները վերացնելու համար

առոչինչ գործարք – անվավեր ճանաչված գործարք

արգելանքի վերցնել – գործողություն, որն սկսվում է անձին ազատությունից փաստացի հարկադրական զրկելու պահից՝ ձերբակալելիս, կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելիս, ազատագրկման ձևով դատավճիռն ի կատար ածելիս

արհեստավարժ պահառու – այն առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպությունը, որի մասնագիտական գործունեության նպատակներից մեկն է պահատվություն իրականացնելը

Բ

բացառիկ լիցենզիա – արտաքին առևտրային գործունեության մասնակցին ապրանքի առանձին տեսակի արտահանման և (կամ) ներմուծման բացառիկ իրավունք տվող լիցենզիա

բենեֆիցիար – [*ռուս. бенефициар < լատ. beneficiarius*], այն անձը, ում պրինցիպալը վճարում է դրամական գումար երաշխիք տված անձի (բանկի, այլ վարկային հաստատության կամ ապահովագրական կազմակերպության) միջոցով

բռնություն - անձի ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան և (կամ) սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված արարք կամ դրա սպառնալիք

Գ

գործով վարույթ - քրեական դատավարական ընթացակարգ, որն սկսվում է քրեական գործի հարուցման հարցը լուծելիս և ներառում է գործով իրականացվող և ընդունվող դատավարական որոշումները և գործողությունները

գրավի առարկա - ցանկացած գույք, այդ թվում՝ գույքային իրավունք (պահանջ), բացառությամբ շրջանառությունից հանված գույքի, պարտատիրոջ անձի հետ անխզելիորեն կապված պահանջների՝ ներառյալ ալիմենտի, կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման պահանջների, պետական (գանձապետական) անվանական այն արժեթղթերի, որոնց թողարկման պայմաններով կնախատեսվեն, որ այդ արժեթղթերը գրավադրման ենթակա չեն, և այն իրավունքների, որոնց զիջելն այլ անձի արգելված է օրենքով

գրավի իրավունք - գրավատուի (գրավ դնող) գույքի նկատմամբ գրավառուի (գրավն առնող, գրավով պարտք տվող) գույքային իրավունքը, որը միաժամանակ միջոց է գրավառուի հանդեպ պարտապանի ունեցած դրամական կամ այլ պարտավորության կատարման ապահովման համար

գույքի անձեռնմխելիություն – քրեական դատավարության ընթացքում անձանց բանկային ավանդների և այլ գույքի վրա կալանք դնելը

գույքի հանձնում - գույքը ձեռք բերողին, ինչպես նաև ձեռք բերողին առաքելու համար փոխադրողին կամ առանց տեղ հասցնելու պարտավորության օտարված գույքը ձեռք բերողին ուղարկելու համար կապի կազմակերպությանը հանձնելը

Դ

դատական սեկվեստր - երկու կամ ավելի անձանց միջև վեճի առարկա գույքի՝ սեկվեստրի կարգով ի պահ հանձնելը դատարանի վճռով

դատակիր - ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, որի դեմ դատական գործ է հարուցվել

դատապահանջ - իրավունքների պաշտպանության պահանջով դատարանին ներկայացվող գործ

դատասացություն - գործի մասին կողմերի բերանացի բացատրությունները, փաստարկումներն ու հիմնավորումները քաղաքացիական դատի ժամանակ

քրեական դատավարության մասնակիցներ - դատախազը (մեղադրողը), քննիչը, հետաքննության մարմինը, ինչպես նաև տուժողը, քաղաքացիական հայցվորը, նրանց օրինական ներկայացուցիչները և ներկայացուցիչները, կասկածյալը, մեղադրյալը, նրանց օրինական ներկայացուցիչները, պաշտպանը, քաղաքացիական պատասխանողը և նրա ներկայացուցիչը

քաղաքացիական դատավարության մասնակիցներ - գործին մասնակցող անձինք, նրանց ներկայացուցիչները, վկան, փորձագետը, մասնագետը, թարգմանիչը, իրավասու անձինք և մարմինները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում

դատավճռի եզրափակիչ մաս – 1) դատարանի որոշումները, 2) դատարանի դատավճռի բողոքարկման կարգը

դատվածություն - դատապարտված անձի իրավունքները սահմանափակող իրավական հետևանք

դեբիտոր – [$\langle$ ռուս. дебитор $\langle$ ֆր. debitor], պարտապան՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, որն ունի պարտք տվյալ հիմնարկությանը, գործարանին, կազմակերպությանը ևն

դերոգացիա – [$\langle$ ռուս. derogация $\langle$ լատ. derogatio], հին օրենքի մասնակի արգելում

դիմագրկմամբ պահատվություն - պահատվության պայմանագրով ուղղակի նախատեսված դեպքերում մեկ պահատուի ի պահ ընդունված գույքի խառնվելը այլ պահատուներից նույն տեսակի և որակի ի պահ ընդունած գույքի հետ

դիվիդենդ – [$\langle$ дивиденд $\langle$ լատ. dividendus բաժանման ենթակա], շահութաբաժին՝ բաժնետիրական ձեռնարկության օգուտների՝ շահույթի այն մասը, որ ընկնում է բաժնետերերից յուրաքանչյուրին՝ նրա ներդրած դրամագլխի համապատասխան

դռնբաց նիստ - դատական ընթացակարգ, որին կարող է ներկա գտնվել ցանկացած ոք

դռնփակ նիստ - դատական ընթացակարգ, որին ներկա գտնվողները գործին մասնակցող անձինք են, նրանց ներկայացուցիչները, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև վկաները, փորձագետները և թարգմանիչները, որոնցից վերցվում է ստորագրություն՝ բացահայտված գաղտնի տեղեկությունները չհրապարակելու և չօգտագործելու մասին

դուստր ձեռնարկություն - իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող այն ձեռնարկությունն է, որի ամբողջ գույքը սեփականության իրավունքով պատկանում է մեկ այլ ձեռնարկության, ինչպես նաև հասարակական կամ կրոնական կազմակերպության

Ե

ենթաժառանգ - կտակարարի՝ կտակում նշած այն այլ ժառանգը, որը ժառանգություն կստանա այն դեպքում, երբ կտա-

կարարի նշանակած ժառանգը մահանա մինչև ժառանգությունը բացվելը, հրաժարվի ժառանգությունից, որպես անարժան ժառանգ մեկուսացվի ժառանգությունից կամ չկատարի կտակարարի օրինաչափ պայմանները

Երաշխավորության պայմանագիր - երբ երաշխավորը երաշխավորության պայմանագրով այլ անձի պարտատիրոջ առջև պարտավորվում է պատասխանատվություն կրել այդ անձի կողմից իր պարտավորությունը լրիվ կամ մասնակի կատարելու համար

Երկրորդ հերթի ժառանգներ - ժառանգատուի հարազատ, համահայր կամ համամայր եղբայրները և քույրերը

Երրորդ անձ - ֆիզիկական կամ իրավաբանական այն անձինք կամ մարմինները, որոնց իրավունքները շոշափվում են կամ անմիջականորեն կարող են շոշափվել գործի քննության արդյունքում ընդունվելիք դատական ակտով, ինչպես նաև այն մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք, որոնց լիազորություններին առնչվում է կամ կարող է առնչվել ընդունվելիք դատական ակտը

Երրորդ հերթի ժառանգներ - ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը

Է

Էվիկցիա - [$<$ ռուս. эвикация $<$ լատ. evictio], գնորդից ձեռք բերած սեփականության բռնագրավում դատարանի որոշման համաձայն

Թ

Թմրաբիզնես - տնտեսական գործունեություն թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի և նրանց ելանյութերի ապօրինի շրջանառության ոլորտում՝ ուղղված հանցավոր եկամտի ստեղծմանը

Ժ

Ժառանգության զանգված - Ժառանգության բացման օրը Ժառանգատուին պատկանող գույքը, ներառյալ՝ դրամը, արժեթղթերը, գույքային իրավունքները և պարտականությունները

Ժառանգության տրանսմիսիա - Ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը փոխանցելը

Ի

ինդոսանտ – [< ռուս. индоссант < գերմ. indossant], օրդերային արժեթղթով իրավունքներ փոխանցող անձ՝ փոխանցագրող

ինդոսատ – [< ռուս. индоссат < գերմ. indossat], օրդերային արժեթղթի նոր տերը

ինտերպելյացիա - [< ռուս. интерpellация < ֆր. interpellation < լատ. interpellation], պատգամավորի հարցում կառավարությանը կամ առանձին նախարարի, որի պատասխանը կարող է քննարկվել խորհրդարանում, պառլամենտում ևն

ինքնիրավչություն - որևէ գործի լուծման մեջ օրինական կարգի խախտում, ինքնական ապօրինի գործողություն

իրավաբանական անձ – այն կազմակերպությունը, որը, որպես սեփականություն, ունի առանձնացված գույք և իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է այդ գույքով, կարող է իր անունից ձեռք բերել ու իրականացնել գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ, կրել պարտականություններ, դատարանում հանդես գալ որպես հայցվոր կամ պատասխանող

իրավաբան-խորհրդատու - որևէ հաստատության՝ իրավունքի պրակտիկ հարցերով զբաղվող մշտական կոնսուլտանտ, այդ հաստատության շահերի պաշտպան

իրավազանց - իրավունքները խախտած

իրավագործություն - օրինական իրավունքներով օժտվածություն, օրենքով նախատեսված որոշակի իրավական վարքագիծ ունենալու և ուրիշներից այդպիսին պահանջելու իրավունք, սուբյեկտիվ իրավունք

իրավական ակտ - Հայաստանի Հանրապետության Ժողովրդի, Հայաստանի Հանրապետության պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական կամ համայնքային հիմնարկների, ինչպես նաև իրավաբանական անձանց, դրանց առանձնացված ստորաբաժանումների կամ հիմնարկների՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունած պաշտոնական գրավոր փաստաթուղթ, որով սահմանվում են պարտադիր ճանաչման, պահպանության, պաշտպանության, կատարման կամ կիրառման ենթակա իրավունքներ, պարտականություններ, պատասխանատվություններ, սահմանափակումներ կամ այլ կանոններ

իրավահաջորդ - տվյալ իրավունք(ներ)ով մեկին հաջորդող, մեկի իրավունքներն ստացող

իրավունակություն – իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու ունակություն

իրեղեն ապացույցներ – այլ առարկաներ, որոնք իրենց արտաքին տեսքով, ներքին հատկություններով, գտնվելու վայրով կամ այլ հատկանիշներով կարող են գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների հաստատման միջոց դառնալ: Իրեղեն ապացույցներ են նաև լուսանկարները (լուսաժապավենները), ձայնագրություններն ու տեսագրությունները:

L

լեգալիզացիա – [$\langle$ легализация $\langle$ լատ.], լեգալացում՝ օրինականացում՝ իրավական նորմների կողմից կազմակերպության օրինական գործունեության ճանաչումը

Խ

խարդախություն – ուրիշի գույքին տիրանալը կամ գույքի նկատմամբ իրավունք ձեռք բերելը խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու միջոցով

խնամակալ (հոգաբարձու) – խնամելու և հոգ տանելու պատասխանատվություն կրող անձինք

խնամակալություն (հոգաբարձություն) – անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ քաղաքացիների իրավունքների և շահերի պաշտպանության հսկողություն, որն իրականացվում է պետական իշխանության վերահսկողությամբ

խնամատար ընտանիք - խնամատար ծնողներից և հոգեզավակներից կազմված ընտանիք

խնամատար ծնողներ - քաղաքացիները (ամուսինները կամ առանձին անձինք), որոնք ցանկություն են հայտնել դաստիարակության վերցնել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի (երեխաների)

խնամարկյալ – խնամքի ենթակա անձինք

խորթ երեխաներ – ամուսնու՝ նախկին ամուսնությունից ծնված և խորթ ծնողի հետ համատեղ ապրող երեխաներ

Ծ

ծնողական իրավունքներ – ծնողների հավասար իրավունքներն ու պարտականությունները իրենց երեխաների նկատմամբ

Կ

կանխամտածված սնանկություն – հանցագործության տեսակ

կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում – որպես օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, որը կարող է իրականացվել միայն կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու հանցագործության բացահայտման համար՝ բացառապես

կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու առաջարկ ստացած անձի գրավոր հայտարարության հիման վրա

Կեղծ ամուսնություն - երբ ամուսինները կամ նրանցից մեկը ամուսնությունը գրանցել են առանց ընտանիք ստեղծելու մտադրության

Կոմիսիայի պայմանագիր - [< ռուս. комиссия < լատ. comissio], կոմիսիայի պայմանագրով մի կողմը (կոմիսիոները) պարտավորվում է մյուս կողմի (կոմիտենտի) հանձնարարությամբ, վարձատրությամբ, իր անունից, սակայն կոմիտենտի հաշվին, կնքել մեկ կամ մի քանի գործարք

Կոմիսիոներ - [< ռուս. комиссионер < ֆր. commissionnaire < լատ. commissio], առևտրական միջնորդ՝ միջնորդարար, առևտրական հանձնակատար

Կոմիտենտ - կոմիսիայի պայմանագիր կնքող կողմերից մեկը

Կոնտրագենտ [< ռուս. контрагент < գերմ. Kontrahent < լատ. contrahens (contrahentis)], պայմանադիր կողմ

Կոնֆիրմացիա [< ռուս. конфирмация < լատ. confirmation], բարձրագույն պետական իշխանությունների կողմից դատավճիռների հաստատում

Կոշտ գրավ - այն գրավը, որի առարկան թողնվում է գրավատուի մոտ՝ գրավառուի փականքի տակ կամ գրավի մասին վկայող նշաններով, ինչպես նաև գրավատուի մոտ թողնված գրավի առարկան, կամ որի նկատմամբ գրավի իրավունքը գրանցված է օրենքով սահմանված կարգով

Կտակակատար - այն անձը, որին կտակի հեղինակը լիազորել է կտակի իրագործումը՝ տնօրինությունը

Կտակային հանձնարարություն - կտակում նշված ժառանգների կամ դրանց մի մասի համար որոշակի գործողություններ կատարելու կամ որոշակի գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու վերաբերյալ կտակարարի կողմից արված կարգադրություն

կտակարար - կտակի հեղինակ, ժառանգությունը կտակող անձ

կրկնադատ - կրկին՝ երկրորդ անգամ կայացած՝ կայացող դատ

Հ

հակընդդեմ հայց - պատասխանողի՝ մինչև դատարանի կողմից վճիռ կայացնելը սկզբնական հայցի հետ հակընդդեմ հայց հարուցելը հայցվորի դեմ

համակատարում - հանցակցության տեսակ, երբ հանցագործության կատարողները երկու կամ ավել են

համահայցվորներ - միևնույն հայցը հարուցած մի քանի հայցվոր

համապատասխանողներ - այն անձինք, որոնց դեմ ուղղված է մեկ ընդհանուր հայց

համիրավ պահանջ - երբ պահանջների համիրավության դեպքում համիրավ պարտատերերից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի լրիվ ծավալով պահանջ ներկայացնելու պարտականին

հայցագին – հայցով պահանջվող գումարի չափ

հայցային վաղեմություն – իրավունքը խախտված անձի հայցով իրավունքի պաշտպանության ժամանակահատվածը

հայցապահանջ – հայցվորի՝ դատարան ներկայացվող պահանջ

հանցագործությունը մեղսագրել – հանցագործությունը վերագրել մեկին

հանցագործության օբյեկտիվ կողմ – որոշակի պայմաններում, տեղում և ժամանակահատվածում ընթացող և քրեաիրավական պաշտպանության համապատասխան օբյեկտներին վնաս պատճառող հանրորեն վտանգավոր ոտնձգության արտաքին դրսևորում

հանցանիշ - անուղղակի ապացույց, ապացուցման առարկային անուղղակի կերպով վերաբերող փաստ՝ իր, հանգամանք ևն

հաջորդող գրավ - գրավ դրված գույքի այլ գրավի առարկա դառնալը

հավատարմագրային կառավարում - խնամարկյալի անշարժ և արժեքավոր գույքի մշտական կառավարում այն անձի կողմից, ում ընտրում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը և հավատարմագրային կառավարման պայմանագիր է կնքում նրա հետ

հարցափորձ - հարցուփորձով վարվող դատական քննություն, հարցաքննություն

հետաքննության մարմին - հետաքննության իրավասություն ունեցող պետական մարմնի համապատասխան ստորաբաժանման պետը և աշխատակիցները

հոգեզավակ - դաստիարակության համար խնամատար ընտանիք հանձնվող երեխան (երեխաները)

հրապարակային օֆերտա - անձանց անորոշ շրջանակի հասցեագրված ապրանքի առաջարկը՝ գովազդով, քարտացուցակներով (կատալոգներով) և նկարագրությամբ

Ձ

ձեռքբերման վաղեմություն - քաղաքացին կամ իրավաբանական անձը, որն անշարժ գույքի սեփականատեր չէ, սակայն այն տասը տարվա ընթացքում բարեխղճորեն, բացահայտ և անընդմեջ տիրապետում է որպես սեփական գույք, այդ գույքի նկատմամբ ձեռք է բերում սեփականության իրավունք

Ծ

ճանաչման ներկայացնել - քննչական գործողություն, որի ընթացքում անձին (վկային, տուժողին, կասկածյալին, մեղադրյալին) ճանաչման է ներկայացվում որևէ սուբյեկտ

(մարդ), դիակ կամ օբյեկտ (առարկա)՝ ճանաչող անձի կողմից նախկինում ընկալած սուբյեկտի կամ օբյեկտի (առարկայի) հետ դրանց նույնության, նմանության կամ տարբերության պարզաբանման (հաստատման) համար

Մ

մեղադրանքի կողմ - քրեական հետապնդման մարմինները, ինչպես նաև տուժողը, քաղաքացիական հայցվորը և նրանց օրինական ներկայացուցիչները

մեղսագիտակ - մեղսագիտականության վիճակում գտնվող, գիտակցաբար գործելու և իր արարքների համար պատասխանատվություն կրելու վիճակում գտնվող

մունիցիպալիզացիա - [$<$ ռուս. муниципализация $<$ ֆր. municipalisation], պետության կողմից մասնավոր անձանց անշարժ գույքը (շենքերը և հողերը) տեղական ինքնավարության մարմիններին հանձնելը

Ն

նախադեպ - դատական կամ պետական իշխանության այլ մարմնի որոշում, որը իբրև օրինակ է ծառայում նման հարցերի ու գործերի լուծման ժամանակ

նպատակային փոխառություն - փոխառուի կողմից ստացված միջոցները որոշակի նպատակների համար օգտագործելու նպատակով կնքված պայմանագիրը

նվիրաբերություն – պայմանագիր, որը ճանաչված գույքի կամ իրավունքի նվիրատվությունն է հանրօգուտ նպատակներով

Շ

շահագրգիռ կողմ – ստանդարտացման գործընթացում շահագրգիռ կամ որևէ կերպ ներգործող իրավաբանական կամ ֆիզիկական ցանկացած անձ

Զ

չորրորդ հերթի ժառանգներ - ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրերը, քեռիները, մորաքույրերը)

չսպառվող գույք - այն օբյեկտները (հողամասեր, շենքեր, շինություններ, սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ և այլն), որոնք օգտագործման ընթացքում չեն կորցնում իրենց բնական հատկությունները

Պ

պահատվության պայմանագիր - երբ մի կողմը (պահառուն) պարտավորվում է պահել մյուս կողմի (պահատուի) կողմից իրեն հանձնված գույքը և այն վերադարձնել պահպանված վիճակում

պայմանագրային սեկվեստր - սեկվեստրի պայմանագրով՝ երկու կամ ավելի անձինք, որոնց միջև գույքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճ է առաջացել, այդ գույքը հանձնում են երրորդ անձի, որը պարտականություն է ստանձնում վեճը լուծվելու դեպքում գույքը վերադարձնել այն անձին, ում դա կհատկացվի դատարանի վճռով կամ բոլոր վիճող անձանց համաձայնությամբ

պատրոնաժ – [$<$ ռուս. патронаж $<$ ֆր. patronage հովանավորչություն]: Երբ չափափաս գործունակ քաղաքացին վատառողջ լինելու պատճառով չի կարող ինքնուրույն իրականացնել ու պաշտպանել իր իրավունքները և կատարել պարտականությունները, խնդրում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին իր համար նշանակել օգնական՝ պատրոն: Սույն երևույթը կոչվում է պատրոնաժ:

պարտադիր բաժին - ժառանգի իրավունքը, անկախ կտակի բովանդակությունից՝ ժառանգելու այն բաժնի առնվազն կեսը, որը նրան կհասներ ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում

պրինցիպալ – [< ռուս. принципал < լատ. principalis], այն անձը, որն ունի հիմնական պարտավորություններ պարտատիրոջ (բենեֆիցիարի) հանդեպ

պրեզումպցիա - [< ռուս. презумпция < լատ. praesumptio], փաստի ճանաչելը որպես հավաստի, քանի դեռ չի ապացուցվել հակառակը (օրինակ՝ անմեղության կանխավարկած)

Ռ

ռեգիստր [< ռուս. регистр < լատ. registrum], բնակչության վերաբերյալ օրենքով սահմանված անձնական հաշվառման տվյալների տեղեկատվական համակարգ

ռեգրեսսանտ – [< ռուս. регрессант < լատ. regressus], հետ պահանջող, հետադարձ պահանջատեր, հետպահանջընկալ

ռեգրեսսատ – [< ռուս. регрессат < լատ. regressus], հետադարձ պատասխանող

ռեգեստր [< ռուս. реестр < լատ. regestum], անվանական արժեթղթերի թողարկման, դրանց սեփականատերերի, անվանական արժեքի, քանակի և տեսակի վերաբերյալ տվյալների միասնական համակարգ

ռեզիդենտ [< ռուս. резидент < լատ. residens (residentis)], ֆիզիկական անձինք, որոնք տվյալ տարում (հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը ներառյալ) սկսվող կամ ավարտվող 12-ամսյա ժամանակահատվածում գտնվել են ՀՀ-ում ընդհանուր առմամբ 183 օր և ավելի, կամ որոնց կենսական շահերի կենտրոնը գտնվում է ՀՀ-ում, ինչպես նաև իրավաբանական անձինք, որոնք ստեղծվել և պետական գրանցում են ստացել ՀՀ-ում

ռեկվիզիցիա - [< ռուս. реквизиция < լատ. requisite պահանջ], տարերային աղետների, տեխնոլոգիական վթարների, համաճարակների դեպքում և արտակարգ բնույթ կրող այլ

հանգամանքներում օրենքով սահմանված պայմաններում ու կարգով, պետական մարմինների որոշմամբ սեփականատիրոջից գույքի վերցնելը՝ ի շահ հասարակության՝ դրա արժեքը վճարելու պայմանով

Ս

ստորադաս փոխառություն - փոխառուի լուծարման դեպքում փոխատուի պահանջների բավարարման ենթակա լինելը փոխառուի մյուս բոլոր պարտատերերի պահանջները բավարարելուց հետո

Վ

վարձակալության պայմանագիր - երբ վարձատուն պարտավորվում է վճարի դիմաց վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը և (կամ) օգտագործմանը հանձնել գույք

վարձույթի պայմանագիր - որպես մշտական ձեռնարկատիրական գործունեություն, գույքը վարձակալության հանձնող վարձատուն պարտավորվում է վճարի դիմաց վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը և օգտագործմանը հանձնել շարժական գույք

վեճի առարկա գույքի պահատվություն (սեկվեստր) - արգելակալանք

վերահանձնարարում - հանձնարարության կատարման հանձնարարումն է այլ անձի

վերիֆիկացիա - [$\langle$ ռուս. верификация $\langle$ ֆր.verification $\langle$ լատ. verus], ճշմարտության ստուգում, իսկության հաստատում

Տ

տիրազուրկ գույք - այն գույքը, որը չունի սեփականատեր, կամ որի սեփականատերն անհայտ է կամ հրաժարվել է դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքից

Ու

ուշացումով ստացված ակցեպտ – երբ ակցեպտի մասին ժամանակին ուղարկված ծանուցումն ստացվել է ուշացումով

ուլտիմատում – [**<** ռուս. ультиматум **<** լատ. ultimus ամենավերջին], վերջնագիր՝ մի երկրի պահանջի չկատարման դեպքում որոշակի միջոցառումների իրագործում, որը հանգեցնում է երկու երկրների դիվանագիտական հարաբերությունների խզման

Փ

փակ կտակ - երբ կտակարարի ցանկությամբ նոտարը կտակը վավերացնում է առանց դրա բովանդակությանը ծանոթանալու

փոխհայց - դատական գործ, որ հարուցել է իրեն չպատկանող գույքը տնօրինող անձը, որի նկատմամբ պահանջ են ներկայացրել երկու կամ ավելի այլ անձինք: Հայցի նպատակն է պարզել գույքի տիրոջը

փորձաքննություն - որևէ բանի մասին ճիշտ եզրակացության գալու, որևէ բանի ճիշտ գնահատական տալու նպատակով կատարվող մասնագիտական հետազոտություն՝ քննություն, էքսպերտիզա

Ք

քննչական բաժնի պետ – քրեական դատավարության սուբյեկտ՝ ոստիկանության և ազգային անվտանգության մարմինների քննչական վարչության, բաժնի, բաժանմունքի պետերը և նրանց տեղակալները, որոնք գործում են իրենց իրավասության սահմաններում

քրեածին - քրեական հանցագործություն ծնող՝ առաջացնող, դրանց առաջացմանը նպաստող

քրեական հետապնդման հարուցում – քրեական հետապնդման մարմնի որոշումն անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելը, ինչպես նաև մինչև այդ նրան ձերբակալելը կամ նրա նկատմամբ խափանման միջոց կիրառելը

քրեական հետապնդում – այն բոլոր դատավարական գործողությունները, որոնք իրականացնում են քրեական հետապնդման մարմինները՝ դատախազը (մեղադրողը), քննիչը, հետաքննության մարմինը

Օ

օբյեկտ – [$\langle$ ռուս. объект $\langle$ լատ. objectum առարկա], ինչ կարող է իրավունքի՝ դատի նյութ լինել

օրդերային արժեթուղթ – գրավոր փաստաթուղթ, որով մեկ անձը իր իրավունքները փոխանցում է այդ փաստաթղթում նշված անձին, որը կարող է ինքնուրույն իրականացնել այդ իրավունքները կամ իր կարգադրությամբ նշանակել այլ իրավազոր անձի

օրենսդրաորոշումային – օրենսդրություն և որոշումներ պահանջող

Ֆ

ֆիզիկական անձ – Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, օտարերկրյա պետությունների քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք

ֆրանշիզա – [$\langle$ ռուս. франшиза $\langle$ ֆր. franchise], առանձնաշնորհ՝ համատեղ գործունեության մասին պայմանագրերի հիման վրա կատարվող գործառնություն

РЕЗЮМЕ

КАРСЛЯН АННА РУБЕНОВНА ***ЮРИДИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ СОВРЕМЕННОГО*** ***АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА***

Цель данной научной работы – изучение армянской правовой лексики по этапам его развития с ранних времен формирования армянской правовой мысли до наших дней. Мы постарались достичь цели посредством этимологического, послойного, словообразовательного, семантико-практического анализа юридических терминов.

Лексика армянского юридического языка, которая формирует язык текущего законодательства РА, к сожалению, как ни странно, до сих пор не удостоилась пристального анализа. Опубликована одна научная статья и исследованы более десятка профессиональных лексикографических работ, которые нуждаются в переработке и усовершенствовании. Следовательно, актуальность данной работы обусловлена недостаточным уровнем проведенных исследований лексики юридического языка.

Фактологический материал данного исследования – лексика современного правового языка. В ходе нашего исследования мы коснулись одновременно древней, средневековой и современной юридической литературы, в частности, источников, обеспечивших развитие армянской правовой мысли, в том числе словарей, имеющих профессиональное, профессионально-лингвосопоставительное значение.

Лексика современного армянского юридического языка впервые стала материалом отдельного исследования. Данное исследование, по существу, является первой попыткой в сфере научной оценки и введения в оборот лексики текущего зако-

нодательства Республики Армении и вообще лексики любого официального юридического документа.

Данная работа может способствовать повышению уровня правового сознания в армянском обществе – правильному восприятию правовой речи, норм, выполнению соответствующих правовых действий, а также стать источником для дальнейших исследований системы юридических терминов в сфере терминоведения.

Монография может быть полезным как для специалистов, исследующих лексику армянского правового языка, так и для студентов профильных факультетов, учеников старших школ и вообще армянского общества.

Структура научной работы исходит из поставленных целей, рассматриваемых проблем и результатов. Работа состоит из введения, трех глав соответствующими подглавами, заключения и списка использованных аббревиатур и использованной литературы. В конце приведено приложение с толкованием использованных в работе юридических терминов. В основе распределения глав научной работы лежат принципы и методы исследования любой лексики в языкознании, которые делают более видимыми конструктивный характер системы юридических терминов.

Во **Введении** представляются цели и задачи исследования, степень изученности вопроса, а также обоснованы актуальность и значение темы.

Первая глава – "Этимологический анализ юридических терминов современного армянского языка" – состоит из двух подглав, анализируется и представляется этимология юридических терминов. В заключении мы выделяем исконные и заимствованные юридические термины, которые являются как древнейшими, так и новейшими лексическими единицами.

Определенная группа юридических терминов формирована путем калькирования, которое является видом заимствования. Количественным приоритетом выделяются, в частности, юридические термины, образованные структурным калькированием.

Вторая глава – "Семантико-практические особенности юридических терминов современного армянского языка" – состоит из двух подглав. В ней рассмотрены положительные и негативные смысловые особенности, случаи изменения смысла юридической лексики современного армянского языка, раскрывается историческое смысловое развитие некоторых профессиональных терминов, используемых в языке законодательства РА, случаи терминологической полисемии, синонимии и паронимии.

Третья глава – "Послойный и словообразовательный анализ юридических терминов современного армянского языка" – состоит из двух частей. Первая часть состоит из четырех параграфов. В ней представлен послойный анализ юридических терминов. Вторая часть также состоит из четырех параграфов. В ней рассматриваются словообразовательные особенности аналитических, сопоставительных и аббревиатурных юридических терминов, словообразовательные варианты юридических терминов в западноармянском и восточноармянском языках.

В заключении представлены результаты научной работы и итоги исследования.

Монография заканчивается **приложением** с толкованием юридических терминов, использованных в работе.

SUMMARY

ANNA RUBEN GHARSLYAN ***MODERN ARMENIAN LEGAL TERMS***

The present scientific work was undertaken with the aim of studying Armenian legal vocabulary with all the stages of its development, starting from early periods of the formation of Armenian legal thought up to the present time. We have tried to carry out this aim by means of genealogical, layered, word formation, semantic-functional analyses.

Armenian legal vocabulary which is the basis for the current RA legislation language, unfortunately, and oddly enough, has not been examined much. There is one published scientific article and more than dozens of works on professional dictionary compilation, which, however, need to be revised and improved. Therefore, the topicality of the present work is determined by insufficient study of legal vocabulary.

The factual material of the research is Modern Armenian legal vocabulary. During our study we have simultaneously touched upon old, medieval and modern Armenian legal literature, in particular referring to the sources that promoted the development of Armenian legal thought, including professional dictionaries and dictionaries of professional comparative linguistic value.

Modern Armenian legal vocabulary has become a separate scientific research material for the first time. The present study is actually the first attempt to evaluate and put into scientific circulation the vocabulary of the current RA legislation and in general of any official documentation. This work can contribute to raising the level of legal awareness in Armenian society, proper understanding of legal language and norms, taking relevant legal

actions as well as it can become a source for further research on legal terminology. The monography can be useful for the professionals studying Armenian legal vocabulary, students specializing in this field, high school students, as well as Armenian society in general.

The structure of the monograph stems from the proposed aim, objectives and results. It consists of introduction, three chapters with the corresponding subchapters, conclusion, list of abbreviations and bibliography. At the end there is an appendix with the explanation of legal terms applied in the work. The principles and methods of the allocation of monography chapters are the ones applied in linguistics for the study of any word-stock, which makes the constructive nature of legal terminology more visible.

In the **Introduction** the extent to which the issue is examined, monography aims and objectives, as well as the topicality and significance of the topic are justified.

The first chapter of the monography entitled "Genealogical Investigation of Modern Armenian Legal Terms", consisting of two subchapters, examines and presents the origin of legal terms. As a result, native and borrowed legal terms are distinguished which are lexical units of ancient as well as modern times.

The second chapter entitled "Semantic-functional Peculiarities of Modern Armenian Legal Terms" also consists of two subchapters. It examines positive and negative semantic peculiarities of Modern Armenian legal vocabulary as well as cases of semantic change, reveals the semantic historical development of some professional terms applied in RA legislation, cases of polysemy, synonymy and paronymy.

The third chapter entitled "Layered and Word-formation Analyses of Modern Armenian Legal Terms" consists of two

parts. The first section consisting of four paragraphs examines and presents the layered analysis of legal terms. The second section also consisting of four paragraphs studies the word-formation peculiarities of analytical, synthetic and abbreviated legal terms as well as the word-building variants of Western and Eastern Armenian legal terms.

The conclusion represents the findings and the results of the scientific work.

The monography ends with an appendix that gives an explanation to legal terms applied in the work.

ՂԱՐՄԼՅԱՆ ԱՆՆԱ ՌՈՒԲԵՆԻ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԸ

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.01.2022:
Չափսը՝ 60 x 84 1/16: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
11 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 100:

«ԳԵՎՈՐԳ - ՀՐԱՅՐ» ՍՊԸ

հրատարակչություն

Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6:

Հեռ.՝ 055. 52.79.74: Էլ. փոստ՝ lusakn@rambler.ru